

NYELVTUDOMÁNYI  
**KÖZLEMÉNYEK.**

---

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA  
NYELVOSZTÁLYÁNAK BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

**HUNFALVY PÁL.**

---

MÁSODIK KÖTET.

ELSŐ FÜZET.

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINAND M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

1863.

# TARTALOM.

## Értekező Rész.

	Lap.
1. A cselekvést egyszerűségét jelölő d, van, ven és n képzőkrül. Fábián István . . . . .	1
2. Csuvas közlések és tanulmányok. III. czikk. Budenz József .	15
3. A Nyelvtudományról. Hunfalvy Pál . . . . .	69
4. A magyar nyelv képzőiről Hunfalvy Pál . . . . .	95

## Ismertető Rész.

I. Tudósítás a nyelvtudom. bizottság működéséről . . . . .	105
II. Könyvismertetés.	
1. Éjszaki tatárok dalai. Vámbery Ármin . . . . .	117
2. Szilády Áron. — Nyelvészkedésünk célja és eszközei. Hunfalvy Pál . . . . .	131
3. Torkos Sándor. A magyar személyszók viszonyítása. Hun falvy Pál . . . . .	142
4. Kriza János. Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény. Hunfalvy Pál . . . . .	146
III. Vegyes apróságok. Budenz József . . . . .	154
IV. Könyvjelentések . . . . .	60

## ÉRTEKEZŐ RÉSZ.

A CSELEKVÉS EGYSZERISÉGÉT JELÖLŐ *D, VAN, VEN,*  
ÉS *N* KÉPZŐKRŐL A M. IGÉKBEN (VERBA MOMENTANEA VAGY  
SUBITA). \*)

Mielőtt a kitűztem képzők fejtegetéséhez fognék, a szóképzők nyomozása közben tett némely észrevételeimet akarom előterjeszteni.

Nyelvtudományunk mezején, úgy látszik, a szóképzők tere az, melyen eddig nyelvészeink kutatásai legkevesebbet eredményeztek; min azonban nem lehet csodálkozni, ha meggondoljuk, hogy a szóképzők a nyelv ősrégi korszakában, még mielőtt rokonaitól külön vált volna, önállással bírván, a szóképzés törvényei alá került ezen elemek, önállóságukat veszítve, mind alakjokra (termetökre) mind önálló (eredeti) jelentésökre nézve időjártával annyira elváltoztak, s néha a tőszó testével úgy összeforrtak, hogy azok némelyikére előbb, sem mint a szók alkatrészeinek, elemzés által, teljes ismeretére szert tehetnénk, ismerni, sőt a szók elemzése után is némely ily elkopott elemnek eredetibb alakját s jelentését még csak sejteni sem lehet; miszerint majdnem bizonyossággal állíthatni, hogy nem egy szóképző eredete, minden beható tanulmányozás mellett is, örökös problema fog maradni.

Maga e körülmény arról győz meg bennünket, hogy elemzés nélkül a szóképzők eredetének kutatásához fogni nem lehet.

A mi a M. Nyelv Rendszerében (36. lapon) mondatik, „hogy a szóképzés szóelemzéssel jár“, annyira igaz, miként, hitem szerint, szóképzőink számát, eredetét, s jelentését csak azután fogjuk meghatározhatni, ha az egész magyar nyelvet elemeire szét boncsolván minden egyes szó alkatrészeit teljes bizonyossággal fogjuk ki-mutathatni.

\*) E cikkre némely szükséges jegyzetek külön fognak következni.

Szerkesztő.



Más részről is a szóelemzés az, mely e téren nem egy alaptalan feltevés s tév-állítás megigazítására segít bennünket.

1) Első ily feltevés: hogy valamennyi egytagú szó tiszta gyök-szó a m. nyelvben, s valóban ilyenekül hozatnak fel: az ács, hám, vám, tám, stb. stb. egytagú szók. Ámde az elemzés által megbizonyodik, hogy ezek, és sok egyéb egytagú szavaink képzés által lettek; mit az idézett, és egyéb egytagú szók elemzésével akarunk megmutatni.

1) Ács, régiesen, s eredetibb alakja szerint: ács, az *ál* = finn: *salv-an* = *domum struo, aedifico* tőszóból alkotva a *cs* (= osm. *či, ži, jakut: aččä, üčči, očču, üčču*) nomen actoris képzővel, melylyel a *ből-cs jakut: biläčči, szü-cs (szörcs) pellis, szat-ács, stb. szók is alkotvák.*

2) hám = haj-am, a haj = héj cortex, crusta tőszóból az *am* képzővel alkotva; miszerint a hám jelent 1) am.: cortex, Rinde, Schelle, mint a hám-t és hámoz decorticat, hámlik cutem, corticem exuit származékaiból kitetszik; 2) am.: helcium: felhámozza a lovakat = equos injungit. A haj = héj gyökből van a hajma vagy hagyma is.

3) vám: vaj-am a vaj gyökből, mely azonos az osztyák: vejem, finn: *vien*, m.: vizs igék gyökeivel, miszerint vám a.m. vitelbér.

4) vég = vej-g, a vej gyökből, mely egy a fej = fő, finn: *pää* caput szóval; miszerint *vég* mindenestül az, a mi a finn: *päättös* capitis impositio (befejezés) perductio rei ad finem, finis: honnét végezek am. finn: *päättän* caput impono, finio.

5) tám: tajam, a taj gyökből, mely a jakut: *tajach* baculus, fulcrum szóhoz sorakozik, miszerint a *tám*, és vele azonos *gyám, sám, am* képzővel alkotott szóknek látszanak.

6) tyúk: = osm.: *tav-uk*, a *tav* = (tiv, tiu = tyu) = toj (honnét tojik) gyökből *k* = *ak, ek* képzővel, mely azonos a török nyelvekben szereplő *ak, ek* participialis képzővel; miszerint tyúk am.: toj-ó.

7) csék = csé-k; a csé am.: cső, csév, tubus, melyből *k* képzővel alkottatott a csék.

8) lyuk: lyu-k, a lyu = liu (= liv, finn: *läpi*) gyökből, mely azon viszonymál fogva, mely szerint finn: *lumi*, = m.: hav = hó nix, a hiu vacuus, inanis, hiv (hiv-alkodik vacat, otiaur) hév (hevizál vacat, otiaur), héz (hézag, vagy hézak, hizak vacuum, inane



quid) gyökerek családjához sorakozik, miszerint a lyuk épen úgy, mint a hizak, vagy hézag a k vagy g képzővel van alkotva. A ném.: Loch-ot Adelung a lapp : luko, m.: lyuk szóval azonosnak állítván, eredetének nyomozását érintetlenül hagyta.

9) ing, vagy üng : ün-g, üm-ög az *üm* gyökből g által képezve. Az in, ün, vagy üm gyökben a varrás alap nézlete rejlik, mi következő szókból tetszik ki : cserem : im, finn : äimä, szürj. : jem, lapp : aime, aibme; osm. : inc, inge, osztj. : indep, jendep acus, m. : him acupictum, finn : ompelen acu suo, consuo.

10) szij : szíjj, szí-j, szil-j. A szí, vagy szij a szel, jakut : tál gyökhez sorakozik, melytől eredvén szil, szelni (szilat, szelet), jak.: täläbin a.m. : aus Leder etwas schneiden, miszerint a szil-j vagy szíjj, szíj, am. : Riemen.

11) kút : ku-t, t által képezve a kú = finn : kaiva (kaivan fodio) gyökből, s azonos a vele egy eredetű s jelentésű finn : kaiva puteus fossus szóval.

12) nyüg, ha jól látok, eredetileg nyü-g a nyü-r = finn : nuora restis, funis, Strick szóból g képző által alkotott; miszerint nyüg am. : restis, funis, quo pedes equorum constringuntur : pedica, compedes.

13) jász : j-ász = ij-ász, az ij arcus szóból, ás képzővel alkotva, mint a madarász, agarász stb.

Így elemezhetők igen számos egytagú szavaink.

II) Más feltevés, „hogyminden többtagú szónak, első és kezdő tagja gyökér, melyet, ha hozzája egy- vagy többtagú rag járúl, törzösknek mondhatni.“ (Nyelvtud. pályamunkák I. köt. 119. lap) miszerint például az : ökor, ugar, pipa, kapcza, macska, sarkantyú, vargánya, keselyű stb. szókban az ök, ug, pi, macs, fog, sar, var, kes stb. tagok tiszta gyökerek, a többi mind képző volnának. Ámde az elemzés, ellenkezőleg azon tapasztalattal, mely szerint egytagú szók is lehetnek képzett, vagy épen összetett szók is (minő például a fék capistrum, összetéve a fő vagy fej és ik szóból, mi annyi mint kötő) kitünteti, hogy többtagú szók is lehetnek elemezhetlen törzsek, minők valóban az ökor, ugar, pipa, kapcza, finn : sapas, macska, möcsek, míg némely többtagú szó fejtegetésénél az elemző összetett szóra bukkan. Lássunk itt is néhány példát :

1) avar : av-ar = av-har = ó-har, azaz : ó, elavúlt, aszott, többnyire előbbi évről maradt har, azaz : fű, a har azonos levén a

her gyökkel, mely a loher és hernyó (hernyű?) szókban bizonyos fűnemről, zöld növény sarjakról használtatik.

2) vargánya : erdőkben tenyésző gomba, melynek több fajai vannak : *agaricus cantharellus*. Ha jól látok, a var = vogul : vuar erdő, és gánya = jakut : kunákh gomba szókból van összetéve.

3) Sarkantyú : jobban = sarkkantyú, azaz : sark calx kontó, vagyis a sarkat körülövező, *calcar*. A kon gyök értelme következő összesorolásból sejtethető : kondor, gön-dör, *crispus*, *convolutus*, könyv = volumen, gyön-gy margarita, gemma, honnét gyön-gy-öl = *convolvit* stb., miszerint a kon-t ma divatlan ige, eredeti értelméhez képest am. : *circumambit*, *circumplect*, honnét kontó v. kontyu, kontyu összetéve a sark szóval : sarkkantyú, am. : *calcar ita dictum, quod calcem circumambit*; valaminthogy az önállólag divatos konty vitta muliebris, *cidaris* is a fej begyöngyöléséről mondatik.

4) üstök = üs-tök; összetéve az üs, jakut : asz, szürjén : si, haj Haar, és tök = finn : tukko *convolutum quid* szókból.

5) sigér vagy sügér, úgy látszik, a sig, vagy süg, és ér osztyák : cjer, cseremisiz : szjir, hal szókból van összetéve; azonban, minő jelentése van a süg szónak? nem tudom.

6) Pereputty a pere, és putty szókból összetétel által alkotva. A pere, mint már Hunfalvy Pál észrevette, azonos a finn : perhet familia szóval, a putty pedig úgylátszik az osztyák mokh, mők das junge der Thiere (am-mők junger Hund, szagar mők junge Kuh) szóval hasonlítható, miszerint a pereputty a családban a legkisebbiket, legifjabbikat jelentené.

*Jegyzet.* A putty és mők szóknak egybevetése az ajakbetűk (p, és m) felcserélődésén kívül a t vagy ty, tty és k betűk közti viszonyon alapszik, s melyen a szürjén : vok, finn : veikka, veikko, osztyák : pagja, badja, m. : bátya szókat egybehasonlító (I. M. Nyelvészet 6. évf. 114. l. 7) alatt).

7) Halánték : hal-án-ték, am. : a szürjén pelj<sup>d</sup>jin v. pelj<sup>g</sup>jin, melyhez elemeire nézve is hasonlítható. Ugyanis a pelj am. : cseremisiz : peles, szürj : pelj, lapp : pelje, m. : fül; a djin v. gjin, mely a magyarban a hangrendszerhez alkalmazkodva jin, jan, án-ra változott am. : propinquitás; tehát auris propinquitás. A magyar szó tője ugyan hal, azonos a hall, finn kuulen audio ige tőjével, de ez, és a belőle képzett osm. : kulak auris úgy viszonylik a fül, pel-ets, pelj szókhoz, mint a finn kylä, kairi, halava, harras a m. : falu, furó,

fűz, forró szókhöz. A ték rag végre azon képző, mely a fogyatéék, hulladék stb. szókbán szerepel.

Ily összetett szók számosak a magyar nyelvben. Például csak ezeket hozzuk még : Erdély Transilvania (erdő-elve trans silvam), néember (nö-ember), farcsik (far-csik), farmatring (far-matring), kőssöntyű periscelides; keselyű (kese-ölyü), orosz lány osm. : arszlan (orosz-lány, az orosz az or, oroz rapit, a lány a messzeterjedő laj héber : laba, labah, az ordítás hangját (rugiendi sonum) utánzó gyökökhöz levén sorzandó v. ö. ó német : luwen, lüwen, leuen, honnét aztán az angol : to low, ném : Löwe, Leu, gör : λεων lat. leo), keszkenő (kéz-kendő = törölő, sudarium), szemöldök (szem-öl-dök), menyekző (meny-ik-ez-ő), cserebók (csere-bog), csótár (csó-tár = takaró), alkony (al-kony), leány, liány (li-anya), eszköz (esz-köz), ágy (ál-gy, álomhely osm. : chab-gia = somni locus), pajtás (baj-társ), banya (b-anya; bí a jakutban am. : öreg), fék (fő-ik; ikező l. menyekző); bacsó (Schäfermeister bi-acs-ó bi = jak : öreg, acs = jak : juh ó képző) stb. stb. stb.

III) Az elemzés, mely hasonlítás által halad előre, deríti fel sok, a magyar nyelv körén belől igen gyakran homályos szóelem jelentését. Hunfalvy úr szerint a magyar szókat csak addig szabad elemeznünk, meddig jelentéssel bíró részeket tudunk bennök megkülönböztetni (l. M. Nyelvészet 6. évf. 476. l.); mi ugyan igaz, de az elemek jelentésének kinyomozásában a magyar nyelv terére való szorítkozás oly szűk korlátok közt engedné mozogni a magyar szók elemzését, s képzőink nyomozását, hogy e téren alig bírnánk egy két lépéssel tovább menni, mint a meddig haladnunk ez ideig lehet. Legtöbb szavunk elemei, úgy a mint ma előttünk állnak, semmit sem jelentenek, de felderíti azok jelentését a hasonlítva elemző, s bölcselő nyelvbuvárlat. Hogy példát hozzak fel :

1) Az ajtó, jerke és jércze, zerge, sáska, szőlő, kapu, ember stb szók aj, jer, jér, zer, sás, szöl, kap, em elemei a magy nyelv terén ma semmit sem jelentenek; ámde jelentésüket kinyomozhatni a hasonlító szóelemzés által. Lássuk a felhozott szókat sorban.

a) A participialis végzetű ajtó szóban sem az aj, sem az ajt elemnek jelentése ma már nem világos előttünk. Az aj-nak crena, kerbe, Öffnung jelentését csak az abból származott ajak-ból sejtjük inkább, mint köz használatból tudnók. Azonban az ajtó-nak imez elnevezései nyelveinkben osztyák : au, vogul : aui, finn : ovi, szür-

jén : öbäs, jakut : asz, osman : acs, melyek az aj elemmel nyilván azonosak (aj = au = aui = ov = öb = asz = acs), s melyek a szuómiban a nyílás nyitás értelmével járnak (auki, avoi aperte, avaan aperio, avaan aperior, avaus apertio, apertura), kétségen kívül helyezik, hogy a m. aj elemből aj-ok, aj-t-ok = nyilok, nyitok, ma már divatlan igéknek kelle előbb támadniok, s az utóbbiból (ajtok), származnia az ajtó (aj-t-ó ajtava) szónak.

b) A jerke és jérce kicsinyítő képzővel (ke, cze) alkotott szókban a jer, jér-nek, honi szempontból tekintve, nincs ugyan semmi jelentése; de mi tiltja, hogy egy eredetű s jelentésűnek tart-suk a szuómi : naara foemina brutorum in genere szóval, mit szerepléséből a magyar nyelvben következtetve, a jer, jér is jelent? t. i. a jer-ke am. : fiatal, kicsi-(ke) nőstény bárány, melylyel összekötésben jár a nyelvben; a jér-cze pedig fiatal (kicsi-cze) nőstény tyuk, tyukocska.

c) A zerge, és sáska finn : sirkka szókban a zer, sás, sir elemek sem jelentenek, akár a magyar, akár a szuómi nyelv terén foglódjunk, semmit; de tovább szétnézve rokon nyelveink terén, a szürjén : zyrala (zyr-ala subsidio), melyhez a zer, sás, sir elemek sorakoznak, kitünteti, hogy ez elemekben az ugrás alapértelme rejlik, miszerint látjuk, hogy a ge, ka nomen actoris-féle képzőkkel (l. alább 4. sz. alatt) alkotott zer, és sáska eredetileg valami ugrót, határozottabb értelemben, szembeötlő ezen tulajdonukra nézve, azon állatokat jelentik, melyek latin nyelven antilope és gryllus néven ismeretesek.

d) A szőlő uva szónak, mely első tekintetre szintén participialis képzetnek látszik, a szől gyökből, ezen eleme sem jelent nyelvünkben semmit; de jelent ám a szuómiban s cseremiszbén; amabban van t. i. a sul sol gyökből a sulaan liquesco, emebben pedig a sol-em coquor liquesco ige, melynek részesülője nyilván a szuómi sulava am. : szőlő, uva a liquescendo v. coquendo dicta v. ö. : a latin : coquitur uva Virgil. Georg. 2, 522. s a német : die Traube kocht-féle szólásmódokat.

e) A kapu szónak kap eleme sem él ugyan a magyar nyelv terén „zární“ jelentéssel, ánde a török : kapamak annyit teszen; miszerint a m. kapu porta, ugyanaz, a mi a török kapu, azaz : záró, zární, zárásra való.

f) Az ember szó elemei : em-ber, a magyar nyelv terén nem,

hogy nem jelentenek semmit, de teljesen idegenek gyanánt állanak; ánde a lapp : olbmus, finn : ihminen imeinen mellé sorolva a nyelv-buvárlat kihozni tudja, hogy a m. : em finn : inhi, ini, lapp olb az ilma ég, levegő szóhoz, a m. : ber képző pedig a finn : mis meis (meinen minen) lapp mus' képzőhez sorozódván, azonos jelentésűek (l. Magy. Nyelvészet 5. évf. 204. lap.).

A törzsek, mint látók, ha nem élnek is már önállólag, s nem bírnak is nyelvünkben jelentéssel, élnek legalább származékaikban, s épen azért, mivel a nyelvcsaládnak közbirtokához tartoznak, a mi sajátaink is. Vannak ugyan e téren számos oly szavaink is, melyek az őskorban rokon nyelveink támadván, nyelvünkben kölcsön vett szóknak tűnnek fel inkább, mint eredeti sajátunknak (minők péld. a bölcs, boldog, tolmács), épen úgy, mint később (a latin, német, szláv nyelvekből) felvett idegen szavaink, s ugyanezért, mint ezeket, amazokat is saját maguk terén szabad csak, és illik inkább elemeznünk, mint erőszakot tennünk rajtuk, a magyar nyelv határain belül. Azonban itt szükséges volna határjárást tartanunk, mi szinte nem történhetik meg elemzés, vagyis hasonlító és bölcselő nyelv-buvárlat nélkül.

IV. A képzők nyomozásában követendő imez elveket is meg-érintjük.

a) Több azonos alakú képző van, melyek valamint jelentésük —, úgy eredetükre nézve is egymástól különböznek. Például a d (ad, ed, od, od, ód, ód, ud) benható s magokba visszatérő (reflexiv) igék képzője (ár-ad, lik-ad, ter-jed, mer-ed, vaj-ud-ik, ver-ő-dik stb.) különbözik azon d-től, melynek a bök-öd, döf-öd, pök-öd, bök-d-öz, döf-d-öz, pök-d-öz, vag-d-al, rüg-d-al, tör-d-el, csíp-ke-d, kap-k-od stb. igékben gyakorító értelme vagyon; monnó ismét azon d-től, mely a kon-d-it, kon-d-úl, csur-d-it, csur-d-ú-l stb. igékben a cselekvés egyszerűségét fejezi ki.

b) Viszont vannak képzők, alakra nézve egymástól nagyon különbözök, melyek még is rokonsági viszonyban állnak egymással, s a hangváltozás törvényei szerint egyeztetve, egy eredetre visszavihetők. Ilyenek a *k* (ak, ek, ok, ök, ka, ke) ezekben : tyú-k, török (hol e képző főleg szerepel) : tav-uk, sás-ka, puly-ka, stb.; a *h* ebben : bal-ha (mely a bal-tat vagy bál-tat ugrást jelentő ige-töböl képezve am. a jakut : utalanadsi, azaz : ugró); a *g* (ag, eg, og, ög, ga, ge) ezekben : lov-ag, bal-og, bal-ga, var-ga, ür-ge, zer-ge, stb.; a *gy*

ezekben : lé-gy (a len gyökből, melynek jelentése a finn : lennän röpiülök igében látható), ir-igy (az ír gyökből, mely azonos az osm. : jer-mek kívánni igetűjével); höl-gy a fehérség alapnézetét rejtő höl-töböl stb.; a d ebben : hol-d, finn : kuu a hol gyökből, mely azonos a höl-lel (a höl-gyben); tér-d, tájzszólásilag ter-d, és tér-gy is, a ter gyökből, mely az osm. düsmek, jak. tüzübin esni cadere igéktűjéhez úgy áll, mint a m. gyürü, az osm. jürük-hez; a cs ezekben : gyol-cs, mely a höl-gy, hol-d szók mellé sorakozik; kíván-cs-i = kissé(i) kíván-ó(cs), szöcs (szörcs) stb. stb., melyek (k, h, g, gy, d, cs) mindannyian a törökség nyelveiben szereplő, csagat, kan, ken, gan, gen (bargan menő, ölgen haló), osm. k (ak, ek, ik) és ji (seviji szerető), jakut ačči, ačči stb. (biläčči, m. bölc, az osm. bil-mek, jak. biläbin kenen igéktől) participialis képzőkkel eredetűkre úgy, mint jelentésűkre nézve azonosaknak mutatkoznak.

c) Bármennyire elkopottnak, sőt elenyészettnek látszassék némely képző vagy rag (mint például a tudám-féle idomban a tárgyi rag : tud-a-va-k l. Magyar Nyelvészet II. évf. 347. l.) még is annak eredete önálló szóban keresendő, minthogy eredetileg a szóképzés sem leheté más, mint önálló szók összetétele, habár az ma már külső feltűnésében s fogalmában nagyon különbözik is ettől —, mi által azonban nem azt akarjuk mondani, mintha azon eredeti önálló szók minden esetben föllelhetőnek is vélnők, sőt, mint fencbb megjegy-zők, azt tartjuk, hogy vannak képzők, melyeknek eredetét valószínűleg soha sem fogjuk föllelhetni.

d) Nem lehetvén a szóban semmi értelem-árnyalat, mely abba a nyelv által szokott módon (képzés által) bele nem oltatott volna, a mely szóból az kiérezhető, kell, hogy az exponense által, bárhogyan elkopott volna is az (mint a tudám-féle idomban a tárgyi rag) megjelölve legyen.

Ezeket előre bocsátván a m. szóképzők terén tett vizsgálataim eredményeiből bátorkodom legelsőben a cselekvés egyszerűségét jelölő *d*, *van*, *ven* és *n* igeképzők nyomozását nyelvészeink bírálata elé azon szándékkal terjeszteni, hogy ha állításaim helyességével lenni nem tudnék, legalább tévedéseimnek élesebben látó nyelvészeink helyreigazítása által legyenek hasznára a magyar nyelvtudományak.

A cselekvés egyszerűségének értelmét képviselő, vagyis azon *d* eredetét akarván nyomozni, mely hang és kedélyszókból egyszerű, hirtelen, mintegy pillanatban véghezmenő cselekvést kifejező igéket (*verba momentanea, subita*) alkot, érteményök könnyebb beláthatása végett egymás mellé állítjuk következő igefajákat :

bő-g	bő-d-it	bő-d-ü-l,
bol-og (boly-g)	bó-d-it	bó-d-ü-l,
buz-og	buz-d-it	buz-d-ü-l,
csen-g	csen-d-it	csen-d-ü-l,
csör-ög	csör-d-it	csör-d-ü-l,
csur-og	csur-d-it	csur-d-ü-l,
for-og	for-d-it	for-d-ü-l,
gör-ög	gör-d-it	gör-d-ü-l,
gur-g-at	gur-d-it	gur-d-ü-l,
in-og	in-d-it	in-d-ü-l,
jaj-g-at	jaj-d-it	jaj-d-ü-l,
ker-eng	ker-d-it	ker-d-ü-l,
kon-og	kon-d-it	kon-d-ü-l,
len-g	len-d-it	len-d-ü-l,
mor-og	mor-d-it	mor-d-ü-l,
moz-og	moz-d-it	moz-d-ü-l,
pen-eg	pen-d-it	pen-d-ü-l,
pezs-eg	pezs-d-it	pezs-d-ü-l,
ren-g	ren-d-it	ren-d-ü-l,
rán-g-at	rán-d-it	rán-d-ü-l,
zaj-og	zaj-d-it	zaj-d-ü-l,
zen-g	zen-d-it	zen-d-ü-l,
zör-ög	zör-d-it	zör-d-ü-l,
zú-g	zú-d-it	zú-d-ü-l,

és ezeket, melyek nem egyaránt járnak mind a három képzővel

dör-ög	—	dör-d-ü-l
tol-ong	—	tó-d-ü-l
	ló-d-it	ló-d-ü-l
	saj-d-it	fáj-d-ü-l.

Nyomozván az egy *s* azon törzsből képzett imez igék értelmét, azt vesszük észre, hogy az első sorban álló fajak a beható csel

vés gyakoriságát, a második sorbeliek az átható cselekvés egyszerségét, a harmadikbeliek végre az önható alany egyszeri cselekvését fejezik ki, miszerint péld. a kon-og annyit tesz, mint : az alany (harang, hordó) benhatólag gyakran (og) ád kon hangot; kon-d-ít annyit, mint : az alany áthatólag (a harangra, hordóra) egyszer (d) tesz (it) kon hangot; a kon-d-ú-l végre annyit, mint : az önmagábanható (u, a finnben magokbanható s magokba visszatérő igék képzője l. Finn Nyelvtanom 180. 150. 1, 2. a jegyzetben) alany (harang, hordó) a kon hangot egyszer (d) teszi (l, mely Riedl szerint mellék alakja az átható igék t jellembötüjének L. Magyarische Grammatik §. 85.).

Mint látszik ezen igékben minden értelem-árnyalat saját exponense által képviselve vagyon. A mi a tárgyalás alatt levő cselekvés egyszerségét képviselő d képzőt különösen illeti, ennek eredetibb alakját a hason jelentésű szuómi ahda, ähdä képzőben ismerjük fel, mely szintén hang- és kedély-szókhöz függed, s igen számos, néha gyök szerint is egyező ilyen igéket (verba momentanea, subita) alkot, minők : kom-ahda-n, kon-d-u-l-ok subito resono, kom-ahu-t-an kondítok facio, ut graviter subito resonet —; putk-ahda-n subito erumpo fak-ad-ok; ri-ahda-n, ri-ad-ok subito exclamo, vociferor, tip-ahda-n subito stillo cseppenek, cseppentek : tass-ahda-n subito levem sonum edo ut quis levi pede ambulans = csoszsanok; vil-ahda-n subito effulgeo, mico, corusco ut fulgur = m. villanok; rap-ahda-n subito crepo roppanok; sol-ahda-n cum sonitu subito labor zuhanok stb. stb. stb.

Miután a d képzőnek eredetibb alakját (ahda, ähdä) meglettük, könnyű belátni, hogy ez azonos a szuómi yhde, yhta (az yksi unus unicus infinitivusa), m. egy (edj), osztyák : it, szürjén : ötik számnévvel, mely mint a fenebbi igékben megsejtett ezen értelem-árnyalat kifejezésére legalkalmasb, a nyelv alkotó szelleme által képzőül fogadtatott.

Az épen fejtegetett d képzőn kívül van a magyar nyelvben egy más (van, ven), mely miután kedély-hangokból amavval hason értelmű igéket (verba momentanea, subita) alkot; miszerint vannak igéink, melyek az értelem legkisebb változása nélkül mind a d, mind a van, ven képzővel egyaránt járnak, minők péld. csör-ög, csör-d-it, csör-d-ú-l v. csörög, csör-rent csör-ren; csur-og, csur-d-it, csur-d-ú-l,



v. csur-og, csur-ran-t, csur-ran; moz-og, moz-d-ít, moz-d-ú-l v. mozog, moz-zan stb. S minthogy a szuómiban némely -ahda, -ähdä-képzővel járó igének a magyarban van, ven képzős felel meg, p. o. tip-ahda-n = csep-pen, säik-ähdä-n, döb-ben, tass-ahda-n, csosz-szan, vil-ahda-n, vil-lan, roj-ahda-n, rogy-gyan, rop-ahda-n, rop-pan, pehm-ähdä-n, röp-pen stb. stb. kitetszik, hogy míg a szuómiban momentán igék csupán -ahda, -ähdä képzőkkel lesznek, ilyeneket a magyar nyelv d-vel is, de nagyobb mennyiségben van, ven képzővel alkot.

Ezen képzővel alkotott igéink összegét tekintve azt veszszük észre:

1) Hogy közölök némelyek gyakorlatos alakjaikkal párhuzamos sorozatban járnak, például:

bill-eg	bil-len
bugy-og	bugy-gyan
csep-eg	csep-pen
dob-og	dob-ban
kocz-og	kocz-czan
lob-og	lob-ban
mor-og	mör-ran
puf-og	puf-fan
rop-og	rop-pan
szoty-og	szoty-tyan
vak-og	vak-kan stb.

2) Némelyek a van, ven képzős igék közöl t képzőt vevén feláthatóvá lesznek:

bil-len	bil-len-t
bicz-czen	bicz-czen-t
dur-ran	dur-ran-t
kety-tyen	kety-tyen-t
lob-ban	lob-ban-t
rez-zen	rez-zen-t
zör-ren	zör-ren-t.

3) Mások gyakorlatos képzővel divatlanok, ilyenek: csök-ken, rok-kan, hök-ken, sur-ran, rek-ken, rik-kan, riv-van, roh-an, her-ren, rogy-gyan.

4) Végre néhány inkább csak az átható t-vel divik. Ilyenek: köp-pen-t, csil-len-t, pös-sen-t, fütty-tyen-t stb.

*Jegyzet.* A van, ven képző előbetűjének a tö hangjáhozí áthasonulására s e szabály alóli kivételekre csupán figyelmeztetni e helyütt elégejük. L. a M. Nyelv. Szótárában 148. l. — an képző alatt.

A mi e képző eredetét, s jelentését illeti, eziránt nyelvészeink nézetei nagyon szétágazók : Riedl azononosnak tarja az állapotí (n, on, ön) esetraggal (l. Magyarische Gramm. 140. l.); a M. Nyelv Rendszere (95. l.) Nagy János után (a M. Nyelv szóalkotó s módosító ragainak nyelvtud. vizsgálata. Nyelvtud. pályamunkák 1. köt. 156. l.) a *van* igéből véli kölcsönzöttnek ; mire nézve „A M. Nyelv Szótára“-nak írói e képzőnek eredeti értelmét a *levésben*, vagyis a gyökszó által jelentett *valaminek létre jövésében* lelik (l. u. o. 148. lapon) stb.

Azonban az efféle igék, gyakorlatos alakjaik mellett, azon viszony létezését sejtetik, mely az előbbi (d) képzős igék, és ezek gyakorlatos alakjai között létezik (csör-ög csör-d-ít v. csör-ög csör-ren, moz-og moz-d-ít v. moz-og moz-zan) s már Nagy János észrevette, hogy e képző a cselekvés egyszeriségének, egyszer történetének kifejezésére használtatik, az idéztem helyen állítván : „hogy (a van, ven igéképző) pusztá hangú gyökerekből *egyszer történt* hangot jelentő középrendű igéket képez,“ minek jelölésére a van (est) ige nem alkalmas.

És épen e körülmény az, mely engem készt, hogy e van, ven képzőnek eredetét se a van (est) igében, se az állapotí n-(on ön)ben ne keressem, hanem szintoly számnévben, mely mint a d, épen azért, mert az egység fogalmának exponenséül használtatik, mást, mint egységet (unitatem, Einheit) nem jelenthet.

Nyelveinkben ez egységet jelentő számnév a mordvin : väjk, väjke, väk, vä unus (l. Magy. Nyelvészet 2. évf. 302. l.), melynek väk alakja a m. ven van, képzővel a k és n közti viszonynál fogva egyeztethető, v. ö. : a mai alusz-ik feksz-ik és hajdani : alusz-on feksz-en, meg a finn : kieli m. nyelv, m. kalán osztyák : nala, finn : keritä m. nyirni stb. szók közti hangváltozás példáit. (l. Hangviszonyok az áltaji nyelvek körében a Magy. Nyelvészet 6. évf. 115. l. b) alatt).

A van ven képzős igék közt előforduló ilyen példák : roh-an, röh-en, suh-an, pih-en, zuh-an, serk-en, hork-an stb. melyekben a van ven képző v előhangját elvesztvén, csupa an en-né kopik, azon

következtetésre vezetnek, miszerint a csupasz n-képzőt, mely következő igékben a kicsinyítő i képzővel jár, azonosnak tekintsük az ímént fejtegetett van ven képzővel :

ból-i-n-t	kacs-i-n-t	pöcz-i-n-t
bosz-i-n-t	kanyar-i-n-t	pödör-i-n-t
csap-i-n-t	kocz-i-n-t	tap-i-n-t
csavar-i-n-t	köh-i-n-t	tek-i-n-t
ér-i-n-t	legy-i-n-t	suh-i-n-t
emel-i-n-t	nyal-i-n-t	zuh-i-n-t stb.

ezeknek t. i. értelme : egyszer (n) kissé, kis mértékben (i) teszi (t), a mit a töszó jelent; p. o. köh-i-n-t : egyszer (n) kis (i) köh hangot ad, tesz (t) stb. stb.

Többire ezen igékben a kicsinyítő i képző azonos az i- (és e)-vel, mely a Józs-i, Mis-i, Kat-i, Fer-i, bács-i, sus-i (susogó), kap-zs-i, vak-s-i, kíván-cs-i stb. szókban képzőül előfordúl, s ellentétese a mélyhangú a ó u (ezekben : báty-ó, Kat-a, Kat-ó, Ist-ó-k Pann-u-s, Eđ-u-s, Fer-u-s) nagyító értelmű képzőknek. Az önhangzók közti íme különbség szerint a mandzsu nyelvben : khakha am. férfi (erős, nagy), khekhe asszony (gyöngye, kicsi); ama = atya, eme = anya stb. stb. (l. *Linguae Mandschuricae institutiones Kaulen-től* §. 8.).

FÁBIÁN ISTVÁN.

---

# CSUVAS KÖZLÉSEK ÉS TANULMÁNYOK.

## III. CZIKK.

### FIGYELMEZTETÉS.

Az ezen cikkben előforduló csuvas szók írásmódját illetőleg meg kell jegyezni, hogy :

<i>h</i>	=	német <i>ch</i> ,	orosz <i>x</i>
<i>gh</i>	=	az előbbinek lágya,	török $\text{ġ}$
<i>s</i>	=	magy. <i>sz</i> ,	orosz <i>c</i>
<i>š</i>	=	magy. <i>s</i> ,	orosz <i>ш</i>
<i>ž</i>	=	magy. <i>zs</i> ,	orosz <i>ж</i>
<i>č</i>	=	magy. <i>cs</i> ,	orosz <i>ч</i> , török $\text{č}$
<i>ǰ</i>	=	magy. <i>ds</i> vagy <i>dzs</i> ,	török $\text{ǰ}$

Egyébiránt az úgynevezett fractur-formából szedett betük : *š*, *đ*, *t*, *n*, *ǰ*, *r* — ezen mássalhangzóknak jésítéssel (úgynevezett lágyítással) való ejtését jelentik, tehát : *š* = *sj*, (magy. *szj*), *đ* = *dj*, *đ* stb.

Az önhangzókra nézve *ǰ* mélyhangú *i*-t jelent, s az orosz *ы* visszaadására van használva ; az önhangzóbetű után álló '(*a'*, *e'*, *ü'*, stb.) az azon szótagon való hangsúlyozást jelenti.

### 1.

#### Postpositiók.

Tudvalevő dolog, hogy a postpositiókat (névviszonyítókat) nyelvtani rendeltetésökre nézve nem lehet lényegesen elválasztani a casusragoktól ; s ha ezeket alakjuk rövidsége és a névtövel való

szoros hangzati egybeforrások, valamint eredeti anyagszók gyanánt volt jelentősöknek elenyészte jellemzi is főleg : mind ezen jellemző vonások kisebb-nagyobb mértékben ráillenek a postpositiókra is, melyeknek eredeti anyagszó-jelentésök, ha létezik is még a nyelvben, postpositiói használatukkor csak épen oly gyengén éreztetik, mint más valamely átvitt értelemben használt szónak eredeti konkrét jelentése. Azért most a csuvas postpositiók ismertetését csak is a csuvas casusragoknak az I. cikk **3—7** (Ny. K. I, 208—220.)-ban adott tárgyalásához fogjuk kötni, ennek folytatásától csak oly postpositiókat különböztetvén meg, melyek magok is megint casusragos alakok, meg azokat, melyek eredeti gerundiumok létükre nem szoros értelemben való postpositiók.

Kütfőink közül, e fejezetben még inkább mint az előbbieken, Regulyra vagyunk utalva, ki a „relationes nominum,” a „localis, temporalis, és modalis viszonyok”-ról való jegyzeteiben nem csak a csuvas postpositiók nagyobb bőségét mutatja föl, és sokhelyt az általok kifejezett viszonyok szorosabb meghatározásába ereszkedik, hanem — a mi legtöbbet ér, becses eredeti példamondatokkal is a tények kellő fölfogására módot nyújt nekünk, míg Elsőgr. (a 1772. vagy 1775-iki Első csuvas grammatiká) és Visnevski (1836-iki grammatikája) a postpositiók száraz és hiányos felsorolásával elégednek meg. Reguly már egy bizonyos rendbe is szedte ebbeli jegyzeteit; de ezt, minthogy a viszonyításoknak csuvasúl hogy-adhatóságát veszi kiinduló pontjául (miért is ugyanazon egy postpositióról gyakran különböző helyen többször teszen említést, mert többféle használata van), ezen közlésünkben meg nem tarthatjuk, minthogy tárgyilagos ismertetésünknek csak a csuvas nyelvben meglévő és használató postpositio-alakokból lehet kiindulnia.

#### a) Casusragok és elemezhetetlen postpositiók.

Az I. cikkben tárgyalt casusragok ezek :

1) Genitivus ragja: *nin, in, nen (nin), en (in), n* Elsőgr.; Reg.-nál csak *en, n*. (Lásd Ny. Közl. I, 208—212.).

2) Dativus ragja: *na, a — nã, ä* (Ny. Közl. I, 213—14.). Ugyanez egyszersmind az accusativus ragja. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy e rag nem csak szorosabb datívusi viszonyt fejez ki, p. o. *bar mana okša* adj nekem pénzt (Visn. 63.), hanem általában célra-irányulás viszonyát, melyre a magyarban szintén a

*nek* vagy *ül*, *ül* rag is szolgál, p. o. *soldaga badem* nem csak azt teheti „katonának adtam [valamit],“ hanem, hozzá értve *ona* őt, azt is teheti: katonának adtam őt, (hogy katona legyen; v. ö. beállani katonának); *purmiza ügerjis* golovául v. golovává jelölték ki (előljáróul; tkp. ejtették); *ku juvis vuruma kajre* e fa magasra nőtt föl (tkp. hosszúnak ment). — Sajátságos használat még az, hogy dativusban mondatik, a „miért“ adunk valamit, annak megvételekor: *ku totera som badem* e kendőért egy rúbelt adtam. Ugyanis a *toter* mintegy czélnak gondoltatik, melyre irányúl az adás; azért van dativus: *toter*.

3) Locativus ragja: *ra*, *rü* (*re*) vagy *da*, *dä*, meg *ja* (*je*) harmadik birtokosrag után (Ny. Közl. I, 218. 231.)

4) Ablativus ragja: *ran*, *rän* (*ren*) vagy *dan*, *dän* (*den*), meg *žen* harmadik birtokosrag után (Ny. Közl. I, 219. 231.). Jelentése általában az eredet viszonyára vonatkozik (= magy. -ból, böől): *irašran erege tuvasse* rozsból bort csinálnak; *taržeran hoža polže* munkásból kereskedő lett; *puzikran pižike turom* nagyból kicsinyé tettem. — Különösen fejez ki az ablativus „realis okot,“ melyből valami ered, s mely miatt valami van: *korok silomran jibü* a fű harmattól nedves; *vujlišam abat sa ghaldan nažarlanžiš* a marhák eleség hiától (tkp. étel-kevéstől) elsóványodtak; *vujliš užerau ništa kajza kimä pilmet* a marha hőség től (hőség miatt) nem tud sehova se menni; *šomurdan kajmariš* az esőtől (e. miatt) nem mentek; *hideran nikama-da pamast* fősvénységből senkinek sem ad. V. ö. a *ne* participium meg *as*, *es* nomen actionis ablativusait NyK. I, 418. 407. — Átvíve használtatik az ablativus az eszközről is, mely által valami történik: *es kameran hot parza jaden te kitöl* (oroszúl чрезъ koro, ki által) küldtél levelet? (megjegyezni való, hogy a magyarban is a „valakitől küldeni valamit“ sajátságos használat); *lažizenžen okša nomaj topre* lovaival (tkp. lavaitól) sok pénzt keresett (tkp. pénzt sokat talált). V. ö. azonban 5) az instrumentalist. — Magyarúl mondjuk: „megismerni valakit valamiről“; csuvasúl mondják: *eb ona kibinžen* v. *sassinžen palarem* megismertem őt ingeről v. hangjáról, vagy *kiberen*, *sazeran* az ingről, a hangról. V. ö. azonban *sinžen*-t is (19). — Idő meghatározásban használtatik a csuvas ablativus = magyar „múlva“, p. o. *erneren suvale* egy hét múlva meggyógyúl; *ik kondan kajre* két nap múlva el-

megyen; láss ide való példát Ny. Közl. I, 245. — Az ablativus ragja, melyhez még *ba*, *bü* járül, (*ran-ba*, *ren-bü*, *dan-ba*, *den-bü*, *žen-bü*) azt jelenti, a mit a magyar „óta“ : *simikren-be sumar virdat szemik óta betegen fekszik*; *kürden-bü eb korman ona* ösz óta nem láttam öt; *nomajran-ba eb ona piledep* régóta (tkp. sok [idő] óta) ismerem öt. Reguly az itt hozzájáruló *ba*, *bü* ragot az instrumentalis ragjának mondja, mely igaz hogy szintén *ba*, *bü*. De meg is engedve két viszonyragnak egymásután mindenestre föltetsző állását, s azt sem kérdve, vajjon ezen *ba*, *bü* lehet-e *bala*, *bälü* is, a mi az instr-ragnak teljesebb alakja : mégis az instrumentalis *ba*, *bü* főjelentéséből, mely = magy. -*val*, *vel*, alig magyarázhatjuk meg az „óta“ jelentést. Ez t. i. valamely, a múlt idő folyamában levő időponttól való kiindulást és a jelenig való eltartást jelent; a múlt időponttól való kiindulást kifejezi a *ran-ba*-ban nyilván a *ran* ablativus; és úgy hiszszük, hogy a hozzá csatlódó *ba*, *bü* már nem viszonyrag, hanem adverbium, akár névszói akár igeszói (vagyis gerundium), melynek jelentése lehetett vagy „innen“ (attól innen = azóta; így mondja, p. o. a török az „az óta“-t : *ondun beri*) vagy „fogva, kezdve“ (attól fogva, attól kezdve, — hol a kiindulás van főképen megjelölve, de a tovább tartás is magától hozzáfertetik, v. ö. lat. *ex, ab* : *ex illo tempore*, a *Roma condita, ab hominum memoria* stb.). Így a *ran-ba* *ba*-ja csak külső alakjára, de nem belső értékére is találkoznék egybe az instrumentalis *ba* raggal. Annyival inkább helyet adhatunk pedig a *ran-ba* stb. ily fölfogásának, mert magában a csuvasban is az „óta“ még ablativus meg *vara* által fejezhető ki : *-ran vara, -ren vara* stb., p. o. *šavendan vara korman eb* azután, az óta nem láttam öt; *mun kondan vara korman eb* húsvét (nagynap) óta nem láttam öt; *kürden vara eb piman onda* ösz óta nem voltam ott. A *vara* pedig adverbium temporis = azután, majd, később : *vara kil* valamivel később jő; *vara tuvam* majd megcsinálom (azaz később). V. ö. mindjárt alább ezt : *vismine re n-b ü*, a mi nem lehet más, mint „holnapután t ó l f o g v a,“ nem : „holnapután óta.“ E mellett azonban érdemes megjegyezni, hogy az abl. ragja egymaga is elégséges az „óta“ kifejezésére : *pilderghi šuran korman* tavali nyártól (azaz : múlt nyár óta) nem láttam öt. — Kiindulási pontot, a melyből akár csak nézünk is valamit, fejez ki azon ablativus, mely comparativus (vagy e helyett álló positivus) előtt áll (Ny. K. I, 236); hozzávehetjük ezt is : *pervejhinžen tepri* elsőtől a még-egybe = második (Ny. K.

I, 245); meg *on dan kajran* (attól hátúl = az után)-féléket; *pa-jandan* (mától), *irandan* v. *-ran* (holnaptól), *inerden*, *inerden-bä* tegnaptól fogva v. tegnap óta; *vismíneren-bä* holnaputántól fogva stb. — Módjelentő adverbiumúl áll az ablativus: *síneren* újra, p. o. *síneren tu* csináld meg újra (tkp. újból, *sine* = új).

5) Instrumentalis (sociativus) ragja: *ba*, *bä* v. *pa*, *pä*; teljesebb alakja *bala*, *bälä* (Ny. K. I, 216, 217). Reguly, úgy látszik, némileg meg akarja különböztetni a *ba*-t a *bala*-tól, annak tulajdonítván a socialitas kifejezését általában, melynél fogva két fogalom csak egymáshoz köttetik, ennek meg úgyszólván szorosabb socialitást, mely a kettőt mintegy egygyé tapasztja, p. o. *aža-bala*, *ükre* gyermekkel együtt (gyermekestől) esett el; amarra volna példa ez: *pürtbe vüde hošši* ház és istálló között (tkp. házzal istálló között, az egymáshoz kötött kettő lévén a ház meg az istálló); *iranba pajan islebir* holnap és ma dolgozni fogunk (tkp. holnappal ma). Azonban ilyen különbség, ha az összekötni való fogalmak természete szerint magától előáll is, semmi esetre nem alapúlhat a *ba* és *bala* alakok különbségén, mely minden bizonynyal csak külső, nem belső érték szerint való is. Hiszen maga Reg. is azonosoknak adja ezeket: *irbe* és *irbele* reggel; a *kaš*-tól *kašpa* és *kašpala* estvel, es tve.

A socialitas még eléggé tisztán ismerszik ki a *ba* azon jelentéséből, mely szerint az „egy időben valóságot“ fejez ki: *šak silbe kašmalla mar adel orla* ezen szél mellett (tkp. széllal együtt, míg az fű) nem lehet a Volgán átkelni (itt különben ez is mondható: *silde* szélben); *šav šomurba porde jibenžiš* abban az esőben mindnyájan megáztak (tkp. esővel); *iranhi konba isleme pošlebir* holnapi nappal el kezdünk dolgozni. V. ö. *poltibe* és hasonlókat Ny. K. I, 429.

Átvive a socialitas viszonya az eszközre is alkalmaztatik, melylyel valamit teszünk (instrumentalis); ez is egyik nagy szerepe a csuvas *ba* ragnak. P. o. *es kamba hot parza jaden?* te kitől küldtél levelet (tkp. kivel; v. ö. fentebb 4.); *vul huva lažizenbü okša nomaj topre* ő lovaival sok pénzt keresett. Általában, mond Reguly, minden ok-viszony eszköz-viszonyképen adható elő: *korok hal silomba jibä* a fű most harmattól nedves (tkp. harmattal); *küle šinže šomurba šu tožje* a tóban az esőtől (tkp. esővel) növekedett a víz. V. ö. fentebb 4. alatt.

A *ba* raggal, részint eredeti sociativusi részint instrumentalisi jelentésénél fogva, módot jelentő kitételek is képeztetnek; még pedig



határozott mennyiséget jelentő szók ilyenkor 3-dik birtokosraggal is vannak, p. o. szénát vittem haza, e g é s z a s z t a g j á v a l *k a b a n i b e* (*kaban* asztag). Más, magokban meghatározódó szókból birtokosrag nélkül képeztetnek módhatározások *ba* raggal: *šuba, tibebe kildem* vizen, szárazon jöttem (a kérdés ez : hogy jöttél?); *oravaba, šonaba, kimebe süres* szekéren, szánon, hajón járni; *jordoba kajas* léptetve (léptetéssel) menni, *sikibe* vágatva (vágatással), *čer-bossibe turas* térden állani; *vujba* erővel; *irgibü* v. *jirgibü turer* álljatok sorba (tkp. sorral); *irgibü kajasse* sorban mennek; *püdümbé* (vagy csak *püdüm*) egészen : *vul püdüm* v. *püdümbé suve* ő egészen egészséges (v. ő. magy. teljességgel, épenséggel).

Egyes alkalmazásait a *ba* ragnak megjegyezzük még ezeket: *vul poplenibe onda nikam-da poronmast* az ő beszéde s z e r i n t nem lakik ott senki; *man sumahpa čoh tune* szavam s z e r i n t csinálta (tkp. szavammal *čoh*; *čoh* = kor, találó idő, p. o. *čoh kilže* jókor jött, de a mértékben való összeillésről is használtatik, p. o. *čoh tune* jól [a testhez] illően van csinálva a ruha, v. ő. magy. *kor* és *ak-kora*; e szerint *man sumahpa čoh* tkp. szavammal egybeillően, szavamhoz képest = szavam szerint). — Ez : *vuhutpa* (idővel) Reg. szerint azt teszi : időről időre, néha néha, p. o. *vuhutpa kiles-te polat* időről időre, jönünk is kell. De ez is mondható : *vuhut vuhučibü* (idő idejével). E mellett a *vuhut* és *saman*, (mindkettő „idő“) jelentéséről Regulynak egy jegyzete van, hogy „*vuhut* időszakaszt teszen, orosz. *попа*, p. o. *vudo vuheže* v. *vuheč* сенокосъ szénakaszálás (ideje v. szaka, tkp. széna ideje); *tir vuheč* aratás (tkp. gabna ideje); *sive vuhut sidiman hal* a hideg időszak most [még] nem jött el; *vul š a v v u h u t r a kilže, pirin nigam kilde šok-če* ő a k k o r (azon időben) jött, [mikor] közülünk senki nem vala otthon; ellenben *saman* az egésznek (totum), nem a szaknak vett idő, p. o. *ku juver samanda leple pornas?* hogy élni ily nehéz időkbén? — Egyes, időre vonatkozó szókhoz járúl a *ša* rag : *ir* : *irbe* v. *irbele* (lásd fentebb); *kaš* : *kašpa* v. *kašpala* estvel, este kezdetével; *kon šudibe* nappal (nap világával; *šudo* világ); azonban nem *ba* raggal : *sürle* éjjel (*sür* éj), *kondurla* nappal (lásd ezekről alább 7. alatt).

Megjegyezni való, hogy Reguly a *ba* ragnak még localis viszony kifejezését is tulajdonítja, ily példával : *ojba* v. *ojzamba sür-rem* на полѣ v. по полямъ ходилъ(я) a mezőn v. mezőkön jártam; *šol vurmanda kajat* az út az erdőn megyen (дорога лѣсомъ идетъ).

„A *šuba* v. *tibebe kiľdem* = vizen v. szárazon jöttem — jegyzi meg mellette — nem látszik localis viszonynak.“ De mégis hasonlít a *tibebe kiles*-hez a *virmanba kajas* (mintegy : erdővel menni, azaz : vele együtt, a meddig t. i. tart vagy kiterjed), s mind kettőben kitűnik még némileg a *ba* ragnak sociativus jelentése. Hasonlóképen fogható föl aztán az *oĵba sűrűs* is, s nem kell azért itt még egy egészen különböző, s a sociativus-instrumentalisi *ba*-val csak külsőleg összehalmozó *ba* ragot gondolni.

6) *zír* mélyhangúlag, *zir* magashangúlag; ismeretes mássalhangzók után : *sír*, *sír* (Elsőgr. 68. l. egyaránt *zír* v. *zr* зырѣ, зръ, a mely utolsó alak a közbenső önhangzó felette gyenge hangzását tünteti elő, úgy hogy nem is létezőnek látszik, olyformán, mint a német, úgynev. néma *e*; Visnevszki szintén *zír*; Reguly *zir* mély- és magashang után, azonban mélyhang után sokszor *zer* is, mi az ő írásmódja szerint a *zír*-hez legközelebb jár. Írja is az *s-t* a hol kell, Reg. és Elsőgr. 64. l. „*zír* és *zír*, зырѣ и сырѣ; Visn. egyformán *zír* épen úgy mint *p. o.* a többesi ragot mindenkor *zam*-nak írja, mi azonban nem akadályozza, hogy szerinte is, annak helyén, *sír-t*, *sam*-ot olvassunk. Lásd Ny.K. I, 362. l. a jegyzetben, hogy a gerundiumot *za* és *sa*-val írja. — Elsőgr. egyikét példájában van *zar* is azar *zár* : lásd Ny. K. I, 359. -*adǎp*-ról).

A *zír* stb. ragnak jelentése mintegy ellenkezője a *ba* sociativus ragnak, azaz : *c a r i t i v u s* = „nélkül.“ Igaz, hogy *zír* tagadó vagy fosztó értelmű melléknevek képzője is = magy. „-talan, -telen,“ s meg kell engedni, hogy a *zír*-ral képezett adverbiumokat nem szűkséggé viszonyragos alakoknak kell tekinteni, miután azok ragtalan, de *zír*-képzőjű tagadó melléknévalakok is lehetnek, a melyeknek tekintettük is Ny. K. I, 430. lapon a *-ma-zír*-végzetű tagadó gerundiumokat. De azért mégis meg kell tartani a *zír-t* a csuvas névviszonyító ragok között, még pedig 1) mert személyi névmástökhöz is járúlhat, a melyektől a *zír*-as (magy. *talan*-os) mellékneveknek ellenében álló *la*-s (magy. *as*, *os*-os) melléknevek nem képezhetők, de a melyekhez a sociativus *ba* rag igenis járúlhat. Ez pedig : *manba* = velem, azért *man-zír*, a mit Reguly ad, igazi viszonyraggal való = nélkülem; 2) mert többesszámi rag után is állhat *zír*, hol hasonló okokból nem lehet = „talan“ melléknévképző : *utsam-zer jolĵe* lovak nélkül maradt (Reg.).

Reguly szerint főleg módjelentő adverbiumok képzésére hasz-

náltatik a *zír* rag (épen úgy, mint a *ba* rag, csakhogy a *zír* tagadólag fejez ki olyanokat): *tadikser* szakadatlanul, egyre, p. o. *kilde pornat* otthon van (*tadik* elvágott darab); *sa'remser* véletlenül (p. o. *šapsa* megütötte, Visn. (szlovárjában): *sara'mzír*; *isser* dolog nélkül; *vürünzír* hiába, rosszkor, Visn. *vürünzír* rosszkor (*vürin* hely, tehát *vürünzír* mintegy: helytelenül), p. o. *otsa sűrürem* menve jártam (hiába jártam el valami dologban). — Az imént említett *-mazír*, *-mezír*-végzetű tagadó gerundiumot is (lásd Ny. K. I, 430) helyesebben a viszonyragnak vett *zír*-ral magyarázhatni, minthogy ezen alakok egyszersmind tagadó melléknevek nem is lehetnek, ezek a tagadó participiumok által fejeztetvén ki.

*zír* raggal való alakok, melyek névmásokból vannak képezve, találkoznak Regulynál még ezek: *nikamzi* senki nélkül, *nimzír* semmi nélkül v. *nimzireh* (nyomatékosító particulával); Lukács Ev. 20, 11. *n'iminzír*: *jažiš n'iminzír* elküldék üresen, tkp. semmi nélkül).

7) *la* mélyhangúlag, *lä* (*le*) magashangúlag. E raggal képzett két alakot Ny. K. I, 233. Reguly szerint, mint modalisokat vagy adverbialisokat említettünk meg: *pižikile'*, *sumarla'*. Készülnek ugyanis evvel módjelentő adverbiumok: *čuvaž-la* (*čuvaž*) csuvasúl, p. o. *popleft* beszél; *viresla* (*vires*) oroszúl (*vul viresla sűr*et ő oroszúl jár, azaz: orosz viselettel); *ustalla* mesterül (*usta*), p. o. *vjlat* játszik (v. ö. magy. : e m b e r ü l viselte magát, vívott stb.); *širla* emberként (*šin*), p. o. *uba šinla turza pihre* a medve emberként fülállva nézett. Hogy ezen *la* valóságos módjelentő viszonyrag, ezen példák után nem vonhatjuk kétségbe; különben még meg is jegyzi Reg. az utolsó példában, *šinla* mellé: „vagy *šin-bak*,“ azaz a *bak*, *b:k* = ként viszonyraggal, melyről alább. — Azonban van egy rak-is időjelentő adverbium, melyek csak látszólag vannak ezen *la* raggal képezve: *hille* télen (*hil* tél), *šulla* nyáron (*šu* nyár), *šolla* esztendőben (*šol* esztendő), *sűrle* éjjel (*sűr* éj), a melyekhez még *kondurla* nappal-t is tehetjük, noha *kondur* magában nincs használatban a csuvas nyelvben, hanem csak *kon* nap. Ezek azért csak látszanak *la* viszonyraggal valóknak, mert tőlök, mint akármely más névszói töktől, képezetnek ablativusok: *hilleren*, *šullaran*, épen úgy, mint *kürgonne* (öszszel)-től *kürgonneran*, *šorgonne* (tavasszal)-től *šorgonneran*. A *kürgonne* meg *šorgonne* pedig tulajdonképen = „ösz (*kür*) napja (azaz ideje, *konne*)“, meg „tavasz (*šor*) napja“, s bennök ép annyira nincs

viszonyrag, a mennyire, p. o. magyar „éjtszaka“-ban nincs, noha mégis mondjuk, p. o. „éjtszaka jött.“ E szerint világos, hogy a *hille*, *šulla* stb. is nem egyebek, mint puszta névszótók, melyek viszonyrag nélkül is adverbiumoknak használtatnak, s a bennök levő *la*, *le* kell, hogy névszók é p z ö legyen. A mint gyanítjuk, ezen *la*, *le* képző némileg megfelel a magyar *-ság*-nak ilyenekben: „mai napság, mostanság,“ melyek szintén mint adverbiumok használtatnak, a nélkül, hogy azért valakinek a *ság*-ot a viszonyragok közé sorozni csak eszébe juthatna is.

Megjegyezzük még *la* raggal való ezeket: *vezerle* (Visn. *veze'rlle*) hanyatt (noha *vezer* magában nem használtatik, de alkalmazsint hátat, vagy gerinczet jelent; v. ö. székely *hátlag* = hanyatt; a ragra nézve ezt is: *haslag*, p. o. fekünni M. Nyelv. VI, 330), p. o. *vezerle virdat* hanyatt fekszik; *poš-hir-le* fej-tetőn v. fej-tetővel (*poš-hir* tkp. fej-sík, *cremь*), p. o. *pošhirlle turat* v. *šuva úkre* fej-tetőn áll v. fej-tetővel a vízbe esett; *irgelle* rendben (*irgi*, rend, sor), p. o. *porde irgelle* rendben van mind; *t'ibille* szárazon, hiába (*tibe* száraz); *omla hišla* elül hátul, mintegy: előleg utólag (*om* előttevalóság, *hiš* utána- v. mögötte-valóság), p. o. *jirgibü omla hišla kajasse* rendben elül hátul mennek, azaz: egyik a másik után. Az alapszókra nézve azonban nem világosak: *saremla* szándékosan (v. ö. *saremsar* véletlenül); *orla keresztül* (*orla pirle* keresztül kasúl); *küdellä* kölcsön (*küdes* várni, tehát alkalmazsint: várólag, *küde* v. *küdi* tötöl); *varla pornasse* barátságosan élnek (aligha *var* = has-tól). Ez: *irikle* szabadon, kénye akaratja szerint, (p. o. *pornadep* élek) lehet melléknév is, *la*, *le* melléknév képzővel; mert *irik* csak főnév (szabad akarat, szabadság).

8) *in* (Elsőgr.) *en* (Reg.) mélyhangúlág, *en* (Reg.) magashangúlág, önhangzó után csak *n*. Az *e* raggal való alakot, Regulynál legelőbb is, mint praedicativust találjuk (nuncupativusnak nevezi), v. ö. magyar *-nak*, *nek* ilyenekben: valaminek látszik, tetszik, tartani stb. P. o. *inšeren šoren korinže* messziről fehérnek látszott (*šora* fehér; *šora*-tól *šoren*, mint *tora* isten genitívusa *toren*, *torin*); *eb ona ašan korza* én ötet gyermeknek v. mint gyermeket láttam (*aša* gyermek); *eb ona aremen ilem* én öt feleségül veszem (*aremen* feleség). *uden kornat* lónak tátszik [t. i. az a mit távolban megsejditettünk] (*ut* ló). — Reguly *e* ragot egynek mondja a genitívusi raggal, a melylyel igaz, hogy szerinte alakra nézve egyező; azonban nem

tudjuk, vajjon az Elsőgr. és Visnevszki szerint való *nin*, *nen* (*nin*) genitivusi ragalak ezen praedicativusi jelentéssel is előfordúl-e, mert csak akkor volna meg a teljes alaki egyezés is a két rag között; másodsor pedig a csuvas genitivusnak oly annyira ki van fejlődve possessivusi jelentése, hogy egyenesen, mint új névszótő ragozható (lásd Ny. K. I, 261—64): a possessivusi jelentés pedig nem igen fér meg egy ragban a praedicativusival és általános mód-adverbiumival, melyet még legitt *n* ragunkon fogunk látni. Azért is ezt külön ragúl hozzuk föl.

Módjelentő adverbiumok ezek: *šar-oran* mezítláb (*šar-ora* meztlenláb), *piži'ken* kicsinyként, lassanként (*piži'ike* kicsiny), *saghal'ın* (Elsőgr.) *saghal'ın* (Visn.) kicsinyként (*saghal* kevés); *irigen sūret* szabadon jár (*irik* szabad akarát), *ola'ghen* magányosan (*ola'h* — ezt Reg. így magyarázza: „mikor az úr asszonyostól kimentek a házból“; locativusa: *olahra* is van, tehát magát az *ola'h* szót főnévnek kell tekinteneni; Visn. szlovárjában: *ola'h* v. *ola'ghin* magára, egyedül; Máté 6, 6 *olahra'* titokban, *olahr'ı* titokban való), *koden turat* hátul áll (*kot* posticus), *koban* rakásonként (*koba*), *polken* seregenként (*polk*). Szintide tartozóknak látszanak, noha alapszavaikat nem ismerjük biztosan: *ara'n* bajosan, alig, *vu'rten* (Reg.) *vurta'n* (Elsőgr.) lopva, titkon. — Általában az *ın*, *n* rag mennyiséget vagy mértéket jelentő szókon a magyar „-on-ként“-nek felel meg: *jalen falvanként* (*jal*), *konen saplep eb ona* naponként v. nap szerint, nap számra fizetek neki (a szerint, a hány napot dolgozott; *kon* nap), *jabalan pıhsa parep* darabonként megnézve adom neki (*jabala*); *hoden volat* czédulánként olvassa (mindegyik czédulát); *sagaden volat vul* órák szerint olvassa, azaz: számlálja (az időt; *sugat* óra). Hasonló jelentése van egy külön postpositionának, mely azonban maga is az *ın*, *n* raggal alakúlnak látszik: *sı'ren* (*seren*) p. o. *erne siren* hetenként, *šoldalik* s. évenként, *ojih* s. havonként, *sagut* s. óránként, minden órában, *ir* s. reggenként, minden reggel, *kaš* n. minden este, *jal* s. falvanként (p. o. *vonzer sin turatriš* tíz-tíz embert állítottak), *sinzeren* emberenként (*per som paratpir* egy-egy rübelt adunk). Lásd ennek a *ma*, *mä*-végű nomen actionis mellett való használatát Ny. K. I, 410.

Néhány, időre vonatkozó szón is előfordúl *ın*, *n* ragunk, a mikor-kérdésre felel öleg: *šuvən* Reg. nyáron (*šu* nyár), *hılın* télen (*hıl* tél), p. o. *ku šuvən pıderebir leple-de polzan* e nyáron elvégezzük

akárhogy is; *ku šuven ušši šok* e nyáron nincs hőség. Reguly szerint, ki egy helyütt egybecsillítja a *šu* szónak több, az időviszonyokat kifejezhető ragokkal való használatát (*šura* loc., *šuva* dat., *šuran* abl., *šuvibe* p. o. *ku-žal šuvibe* ez év nyarával, az idei nyáron át, és a most említett *šuven*) — ugyanígy (azaz ugyanily ragokkal) használhatók még ezek: *hül* tél, *kür* ősz, *šor* tavasz, *šol* év, *ožiš* hónap, *ernü* hét, *kon* nap, *sür* éj, *talek* (*talik*) éj-nap (azaz 24-órás idő, *сутки*), *ir* reggel, *kaš* este, *vuhut* idő(-szak), *saman* idő (*vuhut*, *saman*-ról l. fent. 19. lp.); kivételt, szerinte, csak *hül* tenne, melynek a rendes *hilde*, *hilin* mellett ezen ragosalakjai vannak: *hülle*, *hilleren*, *hillibe* ezek helyett: *hile*, *hileren* (vajjon nem inkább *hilden-e*?), *hilibe* (azonban v. ö. fent. 7. alatt *šulla* stb.). Ezek szerint úgy, mint *šuven hilin*, ezek is vannak: *küren* ősszel, *šoren* tavasszal, *vuhuden* időn, időben, *konen* napon stb. — De szabad még e kérdést tennünk, vajjon *šuven hilin* épenséggel ugyanazt jelentök-e, a mit *šura hilde*? Gyánításunk szerint amazok inkább az idő kiterjedésére vonatkoznak (mintegy: nyár szerint, tél szerint — azaz nyár, tél folytatában, v. ö. magy. „nyaranta, nyarantan“), emezek pedig az időszak valamelyik pontjára.

9) *alla*, *üllä* (*ellü*, *elle*) rag (lásd Ny. K. I, 219.). Jelentése a localis hova-irány kifejezése = felé, -be-nek. Reguly e ragot összetettnek tartja a dativusi *a* és a 7) említett *la* ragból; azonban tanácsosabb, azt egészben külön ragnak venni, minthogy aligha megbizonyítható, hogy p. o. *holalla* ebből lett: *holana-la*, és e jelentés „város felé“ ebből: „városnak-lag v. városnak-ként.“ Még e példát adja: *hüvel toghisnelle pighat* napkeletnek (felé) fordúlt (tkp. néz). Az ebbeli *toghisnelle*-ben az *n-t* a 3. birtokosrag maradékának tartjuk: *hüvel toghis-n-elle* nap keletének v. nap kelete (v. támadatja) felé. E mellé: *holalla*, ezt teszi: *hola jenelle*, a *jenelle-t*, mint postpositívót véve, mely szintén *alla*, *elle* raggal *jen* (oldal)-tól származik. Elsőgr. 65. l. az „ide, oda“ helyadverbiumokat így adja: *konda'*, *kondalla'* és *onda'*, *ondalla'*, azaz: a már is locativusi *da* raggal való *konda*, *onda*-hoz még az *alla* rag is járul. Szintígy Reguly is, meg *šavendalla*, *šagendalla* (de *leş*-től, melynek locativusa *lere*: *lellä*, nem *lerelle*). Ez jóformán azért van, mert *konda*, *onda* azt is teszik: „itt, ott,“ úgy hogy a hova-irányt a *kondalla*, *ondalla* alakokkal határozottabban kellett megjelölni, hasonlólag, mint p. o. a német *dorthin*, *wohin*-ban történik. A *kondalla*, *ondalla* felemása a

*štalla* (hova, Elsögr.-ban *hštalla*) is (*šta* hol; lásd Nyelvtud. Közl. I, 256.).

10) *čen* Reg., Ahlqvist (l. Ny. K. I, 221.), határvető (terminativus) rag = magy. „-ig.“ Visnevszki szlovarjában *čen-t* így adván: *даже* (sőt még, mégis), *до* (-ig), *отъ* (-tól), *изъ* (-ből) — nyilván két egymástól nagyonis különböző ragot egybekever; mert a „-tól“ és „-ből“ jelentések azon *čen-t* (vagy helyesebben *žen-t*, csak hogy Visn. ezt is csak *ченъ*-nek írja, l. Ny. K. I, 362. jegyzet) illetik, mely csak az ablativusi ragnak (*дан*, *dän*, *ran*, *rän*) egyik még pedig 3. birtokosrag után használt alakja; csak a *čen* = *до* a mi határvető ragunk, melynek jelentésével a *даже-t* is jóformán lehet egyeztetni. — Reguly is mindenkor kemény *č* vel írja, minek okátán abban rejlik, hogy a *čen* eredete szerint kettős *čč-t* kíván (v. ö. a *če* = „erat,“ néha *čče*; s noha szintúgy enklitikon mint akármely viszonyrag, soha sem *je*, l. Ny. K. I, 368.).

Főleg időbeli határvetésre használtatik : *šimik-čen onda pornadep* szemik-ig (húsvét után 7-dik csütörtök, orosz *семикъ*) lakom itt; *kaš-čen vjzlaremir* estéig játszottunk. Ilyen alkalmazásánál fogva a *čen* rag nomen praesentis-szel vagy nomen futuri-val képez egy gerundiumot (*at-čen*, *üt-čen* Visn., és *i-čen* Reg.), l. Ny. K. I, 429. l. — Több (mutató és kérdő határozatlan) névmástökllel határvető adverbiumokat képez : *kon-čen* eddig (*ku* ez, *tö kon* : Reguly a névmások ragozása alatt temporalis-nak hozzá föl ezt és a hasonló alakokat); *leş-čen* addig (Reguly szerint rossz; csak ez mondatnék : *leş kiličen* mintegy : az jövet-ig — míg az jó, addig); *on-čen* addig (*vul*, *tö : on*), *šaven-čen* addig (*šava*, *tö : šaven*); *šagen-čen* helyett azonban ezt adja : *šak vuhut-čen* ez időig, eddig), *min-čen* meddig (*min*, *mi*) vagy *min vuhut-čen* (mi időig), p. o. *min-čen konda pornaden* meddig maradsz itt?, *nim-čen-de* semmeddig (*nim-de*). Sőt mikor-kérdésre felelő adverbiumokhoz is járül *čen*, határvetőkké változtatván azokat : *hunja-čen* v. *husšan-čen* meddig (mikorig), *takšan-čen* v. *takšan-čen* valameddig, nem-tudom-meddig Reg., *hal-čen* mostanig, Visn. (*hal* most).

11) *žin*, kellő mássalhangzó után : *šin* Reg., Visn.; Elsögr. *žen*, Reg. is néha *žen*. Jelentése leginkább a magy. „-ért“ -ének felel meg; mint ez használtatik először morális ok kifejezésére : *tora-žin pološ* segíts az istenért; *ašše-žin anjah čidadep* csak atyjáért (atyja kedvéért v. miatt) tőröm; *abaj ilmä kalan-ži v ildem* az ért vet-

tem, hogy anyám mondta, hogy vegyem meg (tkp. anyám-venni-mondott-ért vettem; *kalan* itt a. m. *kalane*, s abban a *ne* part. praet. képzője épen úgy rövidült meg, mint rendszeren a tagadó *ma*, *mä*-vel való *man*, *men*-ben); *olbut aži-žin anžah konda pornadep* csak az úrfiért élek itt (azaz kedvéért; *olbut aži* úr fia, gyermeke); *eb okš i-žin isledep* én pénzért dolgozom; *eb okša-žin kildem* a pénzért jöttem (hogy elvigyem); *voda-žin kajni anžah* csak fáért ment (hogy hozzon). — *vurlana-žin ona titriš* lopásért fogták meg; *huva hide-žin pamastep* a maga fősvénységéért nem adok neki (azért, mert fősvény). Többnyire az ablativus ragja is használható ez okviszony kifejezésére: *huva hideran*, *vurlaneran* (lásd fent. 5. alatt). V. ö. a *ne* part. praet. *žin* raggal, Ny. K. I, 419. — A *paras* (adni) ige mellett, a tárgy, melyért adunk valamit, hogy megvegyük, vagy az ár, melyen elad valaki, *žin* raggal tétetnek ki: *šak ut-šin sūr som parat* e lóért ő 100 rúbelt ad; *toter-žin som padem* a kendőért egy rúbelt adtam; *igebus-šin par kona* add ezt egy garasért; (v. ö. fent. 2. alatt a dativust). — Az *ok*, a melyért, lehet egyszersmind a cél, a melyre, a mely végett teszünk valamit: így a *žin* finalis-viszony kifejezésére is használtatik: *san-žin ize kildem* számodra hoztam (efféle *žin* helyett azonban egy külön postpositio van: *vali*, lásd alább); *utsam-žin sülü iles por* a lovakért (lovak számára) zabot kell venni. — Végre csereviszonyt jelent, úgy mint magy. „-ért = helyett“; *abaj-žin pīr ize badem* anyám helyett vettem vásznat (на мѣрѣ ее = helyette); *hva-žen mana jaže* maga helyett engem küldött; *toter-žen islik paže* kendő helyett sapkát adott.

Reguly a *žin* eredetére vonatkozólag azt jegyzi meg, hogy „*žin*, azaz *ežin*.“ Evvel az *eš* v. *iš*-ből származtatja, mely = bél, belső része valaminek. De ezt nem tartjuk valószínűnek, a több törökség egybehasonlításából veendő okokból.

12) *bak*, *bek* (kellő mássalhangzó után *pak*, *pek*, vagy a hozzásimúlt nyomatékosító szócskával *bagah*, *begeh*) Reg. — Hasonlítást fejez ki = magy. „-ként“: *pojan sin-bak pornat* gazdag emberként él (úgy, mint g. ember); *man-bagah tomlanne* úgy van öltözve, mint én; *huva ul-begeh joradat* maga fia-ként szeret [engem] (úgy, mint maga fiát; magashangú *begeh* van, tán mert tkp. *ul* van, azaz *ule* 3. birtokosraggal); *ašše-bek vurum* atyja-ként magas (tkp. hosszú; oly magas, mint atyja); *kajik-pak hide kajat* gyorsan megy mint a madár; *usta-bak vjlat* mesterként játszik; *kildi-bek tomlanne* otthoni-



ként van öltözve (= otthoniasan). — A *kornas* látszani ige mellett : *tu-vat ut-pak kornat* négy lónak látszik (azaz : úgy látszik v. tűnik föl, mint négy ló); *ikki-bek kornat* úgy látszik, mintha kettő volna. V. ö. fent. *in, n* ragot, melynek praedicativusi jelentése mégis némileg eltér a *bak, bek*-étől. — A Káté elején : *bornmaškin vul kala'na-bek* úgy élni, a mint ő parancsolta (жить такъ, какъ онъ повелѣлъ); a csuvas pedig szószerint : élni ő-mondott-ként. Itt is van *bek*, hol inkább *bak*-ot várnánk; Visn. is szlovárjában csak *bek*-et hoz föl („hasonlólag“), a miből úgy látszik, hogy a ragnak, eredeténél fogva, magashangú volt az eredeti önhangzója, melynek a hangrendhez illeszkedése még nem ment véghez tökéletesen, olyformán mint p. o. a magyarban tájontként csak *-nek* használtatik, nem *-nak*, bár mélyhangú szóhoz járúlólag.

13) *vali* Reg., *vali'* Visn., hangrendhez nem illesz kedőrag. Jelentése a finalis viszony = magy. „számára“ : *kona on-vali parza jarep ep* ezt az ő számára küldöm; *man süü šok ham utsam vali* nincs zabom lovaim számára; *san-vali ize küldem* te számodra hoztam (vagy *san-žin* te éretted). — E ragnak mily anyagszóból való eredete is még látható : Reguly hozzá jegyzi, hogy, „*va'le* rész (Visn. *va'lä*), *vali'* része; azért nem csodálni való, ha a *vali*, mint igazi, és viszonyragtalan névszó, még más ragot vehet föl; jelesen használtatik : *vali-žin* (tkp. részeért, v. ö. magyar „részére“ és *valileh* azaz : *vali-le-h*, *vali*-hez járúlván a 7. alatt említett *la, le* rag, meg a nyomatékosító *h* (*ah, eh*), mintegy : „részeleg, részeül“ : *ul valizhin mar, ham valizhin-de šok* nem csak hogy fiam számára, [de] magam számára sincs.

A Káté czimlapján az mondatik, hogy ez a *katihizis* (káté) *č u v a š s a' m - v a l i'* fordítottatott csuvas nyelvre; mellette oroszúl : „въ пользу Чувашъ, a csuvasok számára.“ Máté 6, 2. *kilemš valli'* (így írja, két *ll*-lel, a mit Ny. K. I, 223. 2) szerint magyarázhatni *baradin* koldusért adsz (koldus részére, koldusnak).

14) *birghi* (*pirghi*) Reg., *birgü'* Visn. — Jelentéséről Reguly csak e két példát adja : *san-birghi mana vatriš* te érted (te kedvéért) engem megverték; *on-birghi mans moklaška larže* ő érte (ő kedvéért) . . . . . Visn. így fordítja : по, для, о — a melyek közül legalább a *для*(ért) igazolható a Reg.-féle példákkal; по és о-nak több értelme van, olyan is, mely aligha ráillik a *birghi*-re p. o. по után, о рól stb.).

15) *turuh* Reg., *tu'ruk* Visn. — Eredeti jelentése = szerint,

hosszában, mentében (ném. längs) s ezt Visn. is adja szlovárjában *вдоль, по. P. o. šol turuh juvissam turasse* az út hosszában (mentében) fák állanak; *porne turuh volat* az ujjakon számlál (mintegy: az ujjak szerint, hosszában, egymásutánvalóságokat követve); *jal turuh* (v. *siren sūret* faluról falura jár, *по деревнямъ ходитъ* — v. ö. Visn. *по-ját* (tkp. falvak szerint, falvak mentében, a hogy egymásután a falvak következnak; lásd fent. *siren*, a 23. l.). — Átviteles használat: *olbut aži turuh anžah konda pornadep* csak az úrfi-ért (az úrfi kedvéért) élek itt, v. ö. *žin* raggal ugyanezt, fent. 26. lp. — Hozzáilleszkedés, vele-egyezés értelmében = „szerint“: *ügürnä turuh по писаниемъ* az írás (szent írás, tkp. az ejtett [szó]) szerint v. ö. lat. „secundum.“ — Szólás, beszéllés igéi mellett, a tárgy melyre a szólás vonatkozik, *turuh* postpositívóval is kitehető: *eb onba poplezä tīr sotmalli turuh* beszélltem vele a gabna-eladásról (v. iránt, mely szintén a hova-irányra vonatkozik); l. Ny. K. I, 414. meg 408: *omba poplezü pol tidas turuh*.

16) *vi'ter* -on által, -on keresztül. Reg., *vitre'* Visn., *vitřá'h* (nyomatékosított alak) Elsőgr.: *kandik viter kordem* az ablakon át láttam őt; *jal viter čopsā anže* a falun át futott lefelé; *huma viter pžžal-ba peže* a deszkán át lőtt (az eredeti szórendje szerint: a deszkán át puskával lőtt); Márk Ev. 11, 16. *čerkuv (čergü) vi'tre sük-lämä* a templomon át hordani.

17) *orla* -on által, *чрезъ* Reg. Vis. Elsőg. (hogy *orla*, mely egyszersmind adverbium is, a fentebb említett *la* raggal alakult, s tkp. „keresztül“ volna, ott a 22. l. csak gyanítólag állítottuk, mint-hogy *or* alapszava nem is mutatható ki; a miért is nem *b.* alá *tüslä, majla* mellé soroztuk): *šu orla išre* a vizen át úszott, *karda orla sikre* a kerítésen át ugrott, Reg.

**b)** 3-dik személyi birtokosraggal és egy casusraggal képezett postpositívók.

Ezeknek alapját teszik valamely helyirányt, idő- vagy más viszonyt vagy eredetileg vagy átvitelesen kifejező névszók, p. o. *iš v. eš* belső rész, *si* tető, átvitelesen = a mi fölül van stb. Minthogy 3. birtokosraggal vannak (ilyformán: „a ház *belsejében*“) magától értetődleg csak oly névszóhoz járúlhatnak viszonyítólag, mely nem az 1. vagy 2. személy névmása (mert nem lehet: „*én belsejében*“);

ha tehát mégis 1. és 2. személynévmáshoz kellene járúlni a névviszonyítónak, ez 3. birtokosrag nélkül való alakban lép föl, de egyszersmind az 1. 2. személynévmások genitivus-possessivusba tételnek, úgy hogy p. o. a „belsőmben = bennem“ épen úgy fejeztetik ki, mint „lovam“ *man ut* által (t. i. „*man* belsőben = belsőmben“). Mert meg kell jegyezni, hogy az 1. és 2. birtokosragoknak ilyenkor használatása, ha el nem enyészett is egészen, de mégis már ritka és szokatlan, a mint általában a birtosragokkal való élésre nézve a csuvas nyelv nagyon megfogyatkozott (lásd : Ny. K. I, 226.). — A következő postpositióknak tehát elülbocsátva alapszavaikat, mind 3. birtokosraggal, mind a nélkül való alakjaikat fogjuk adni.

18) (Alapszó : *ış* Visn. v. *eš* Reg. bél, valaminek belseje) :

a) *šinje'* -ban -ben (*š-in-je*; az *š* e helyett : *eš*, *ış*, melynek *e*, *ı*-ja elve-szett; *in* 3. birtokosrag; *je* az ez után kellő locativusi rag = *ra*, *re* v. *da*, *de*); Visn. *žinje'* = *въ*; Elsőgr. *rä* (a locativusi rag) mellett *žinje'* (*жинджѣ*) = *въ*, *во*. A *žinje'* tulajdonképen az önhangzó s némely mássalhangzó után kellő lágybetűs alak. — Evang. Máté 1, 20 van még a kezdő önhangzóval is *žžinje'* : *on žžinje'* ő benne; János 6, 57 *on žžinžü'*. — Birtokosrag nélkül : *šra'* (*š-ra*, e helyett : *eš-ra*).

b) *šinje'n*, *žinje'n* -ból, -ből (*š-in-žen*; *žen* a 3. birtokosrag után kellő ablativusrag). — *šra'n* (e helyett : *eš-ra'n*).

c) *šnü'* -ba, -be Reg., *šne* és *išne'* Visn. (*š-n-ü*, *ü* dativusrag). — *ša'* (*š-a*, *ež-a'* helyett).

e) *eššin* -ba, -be Reg. (ha csak nem a *š-nü* = *ežinü* v. *eššinü* megrövidült mellékalakja, a fent. 8. alatt tárgyalt *n* raggal készültnek látszik), p. o. *zurman eššin tohrem* kimentem az erdőbe.

A többire példakül hozza föl Reg. : *sunuh šinje virdat* a lisztben fekszik; *vude šnä hor* tedd (helyezd) a szénába; *utsam viđä šinje turasse* a lovak az istállóban állanak (vagy *viđerä turasse*, mint-hogy az egyszerű locativus is már ugyanazon viszonyt kifejezheti); *horan šinje viret* a katlanba fő (vagy *horanra*). Különösen a *šnä*, *šne* gyakrabban használatú és kelletű, minthogy az egyszerű dativus, mely helyette állhatna, egyszersmind accusativust is fejez ki, s így nem eléggé határozottan jelöli meg a kívántatott viszonyt : *šak totter šne čurga* e kendőbe göngyöld be (ellenben : *šak tottera č. e* kendőt g. be); *hodaža jadem* zacskóba eresztettem; ellenben : *ho-*

*daža hodem* letettem a zacskót; félreérthetetlen csak ez: *hodaš šne hodem* a zacskóba tettem.

19) (Alapszó : *si* teteje, felső része valaminek p. o. *pürt si* v. *sije*, *vidā si* háztető, istálló teteje; *süt si* v. *sije šinna* a tej-fel megfagyott, megaludt) :

a) *sinže* -on, -en (rajta), Elsőgr. *sinža'*, Visn. *sinže'* = на, azaz orosz locativussal járó на (*sinže* e h. *sijinže* = *sij-in-že*). — *sira* (*si-ra*).

b) *sinžen* -ről, -ről Reg., *sinže'n* Visn., Elsőgr. (ebben csak *siže'n* van ugyan, de bizonyosan csak sajtóhibából marad el *сидчѣн-*ből az н; *sinžen* különben = *sij-in-žen*.) — *sira'n* (*si-ran*).

c) *sine* -ra-, -re Reg. (= *sijine*, *sij-in-e*, v. ö. *šnā*), *sine'* Visn. — *sija'* (*sij-a*).

d) *sin* (lehet 3. birtokosraggal, vagy a nélkül is; v. ö. különben *eššin* 18. alatt).

e) *si'be* (3. birtokosragra mutat a *be* instrumentalisrag magashangúsága : *si'be* e h : \**sijibe*, *sij-i-be*) és

f) *sine'lle* (\**sijinelle*, *sij-in-elle* a fentebb 9. alatt tárgyalt *alla*, *elle* raggal; v. ö. ugyanott : *hüvel toghis-n-elle*).

*Juvis sinže larat a fán* ül; *sine suhman on sinže pajan* új káftánja van rajta ma; *šak palli sinžen palarem* ezen jelről ismertem meg (v. ö. 4. az ablativust); *man sira larat rajtam* ül; *man sija hor* én reám tedd; *man sirun* (v. *sin*) *kasše kajre* rajtam átment; *vođa sin* (nem *siran*) *kasše kajre* átment a fán.

20) (Alapszó : *aj* = alja valaminek; *šu aj-e čollo* a víz alja köves; *sag-aj* lócza-alj, a lócza alatti köz) :

a) *ajinže'* alatt Reg. (*aj-in-že*). — *ajra* (*aj-ra*).

b) *ajinže'n* alól (*aj-in-žen*). — *ajran* (*aj-ran*).

c) *ajnä'* alá Reg. (*aj-n-ä*); *ajne'* Elsőgr., Visn. — *aja* (*aj-a*).

d) *ajbe* (v. ö. fent. *si'be*) Reg.

e) *ajin* (v. ö. *eššin*, *sin* 18, d.) Reg.

*Stel ajinže virdat* az asztal alatt fekszik; *stel ajinžen tortsa ke-la'r* húzd ki az asztal alól; *šu ajin tohre* víz alól jött ki; *ambar ajbe* v. *ajin tohrem* kijöttem a hombár alól (*ajbe* mintegy : aljával v. alján, v. ö. *tibe-be kildem* szárazzal jöttem, szárazon, fent. 5. alatt); *san aja horam* te alád teszem.

21) (Alapszó : *om* elő, előrész, *om-e* eleje; *pürt om* ház eleje, azaz : крыльцо, ház előtt való lépcső; *ut ome savlaga* a ló eleje (szügye) széles; *kübe ome šonže* az ing előrésze megégett) :

a) *ominže* előtt Reg. (*om-in-že*), *o'minda* és *o'minže* Elsőgr., *om'inže* Visn. 59., de a szlovarban *o'minže*. — *omra* (*om-ra*).

b) *ominže'n* elől Reg. (*om-in-žen*). — *omra'n* (*om-ran*).

c) *omne* elé Reg. (*om-n-e*), *omne* Visn. — *oma'* (*om-a*).

d) *ombe* Reg. (v. ö. *sibe*, *ajbe* 19. 20. alatt).

e) *o'min* Reg. (v. ö. *ajin*, *sin*, *eššin* 18. 19. 20.) v. *omen*.

Példák : *man omra tuže* előttem állott; *koš om'inže'* szem előtt nyilván, Máté 6, 4; *san omen kalaza kedartre anžah* csak az imént te előtted (azaz : eljöveteled előtt) mondta meg; *abat sijas omen kordem* ebéd előtt láttam (*omen* időviszonyról használva).

22) (Alapszó : *hiš*, vagy tkp. *hiš* hát, hátulsó rész; *suhman hiž-e sidilne* a kaftan háta elszakadt) :

a) *hižinže* mögött Reg. (*hiž-in-že*), *hižinže'* Elsőgr., Visn. — *hišra'* (*hiš-ra*) Reg.

b) *hižinže'n* mögül Reg. (*hiž-in-žen*). — *hišra'n* (*hiš-ran*).

c) *hišnā'* mögé Reg. (*hiš-n-ā*). — *hiza'* (*hiž-a*).

d) *hižibe'* Reg. (*hiž-i-be*).

e) *hi'ssin* Reg. (v. ö. *o'min* 21.), *hi'ssin* позади, mögött Visn.

Példák : *juvis hišne tuže* egy fa mögé állta; *jal hižibe* (v. *hišsin*) *irtse kajrem* a falu mögött mentem el, hajtottam el; *hišsin* v. *hišran* időviszonyról használva : *vil šomur hišsin kajre* az eső után ment el; *abat sine hišsin kordem* ebéd után láttam őt; *vil kajri-de ik kon hišsin kajlah kilže* ő elment, de két nap után (két nap múlva) megint visszajött. — János Ev. 6, 2 *on hišsin kajre* ő utána ment (követte őt); Luk. Ev. 20, 20 *pīhsa on hišsin* ő utána vigyázván.

23) (Alapszó : *šom* mellék; *pirin jal šom-e šulla viren* a mi falunk melléke vizes hely) :

a) *šominže* mellett Reg. (*šom-in-že*), *šomanda'* (azaz : *šomānda*, *šominda*) Elsőgr., *šo'minže* Visn. — *šomra'* (*šom-ra*) Reg. Visn.

b) *šominžen* mellől Reg. (*šom-in-žen*). — *šomra'n* (*šom-ran*) Reg.

c) *šomnā'* mellé, -hoz, -hez Reg. (*šom-n-ā*), *šomne'* Elsőgr. — *šoma'* (*šom-a*) Reg.

d) *šomibe* (*šom-i-be*) Reg., *šomnba* Ev. Máté 4, 18. (*šom-ün-ba*, v. ö. *ikšinbā* Ny. K. I, 232.)

e) *šo'min* (v. ö. *omin* 21.)

Példák : *juvis šomne turatrem* a fához állítottam, támasztottam; *man ale šomne sibisre* kezemhez ragadt; *orch tavrāš šomne hodom* a többi szerszámhoz tettem; *juvis šominže šuksa turat* a fán

függ (tkp. a fa mellett, a mi igaz is, a fa mellett lelógó részét gondolva); *kumaga šomĩnje turat* v. *virdat* a kályha mellett áll v. fekszik; *hort kardi šomĩn kildem* a méhkert mellett el jöttem; Máté Ev. 3, 10. *inde porda-da juvĩš tĩmar šomĩnje virdat* már a fejsze is a fa-gyökéren fekszik. — *pirĩn šomra pornat* mellettünk lakik; *man šomra okša bor* nálain pénz van (oroszlul со мною, szó szerint: velem); *vuł man šoma kize tuže* ő mellém (hozzám) jöven megáll. Evang. Máté 4, 10 : *ikaj man šomra'n* eredj el mellölem; Káté: *to'ra šomra'* isten mellett.

24) (Alapszó : *pat* — különben nem használtatik; Ev. Máté 2, 12 *huvazam batne'* = hazájokba; de ezt így lehet érteni: magokhoz v. magokni, a *nál, nitt, nül* sorába tartozó magy. *ni* raggal):

a) *padĩnje'* -nál, -nél (*pad-in-je*) vagy összevonva *panje'* Reg., *banje'* Visn. (nyomat. *banje'h*), *batnje'* Elsögr. — *patra'* (*pat-ra*) Reg., *batra'* Visn.

b) *padĩnje'n* -tól -től, (*pad-in-žen*) vagy *panje'n*, Reg. — *patra'n* (*pat-ran*) Reg.

c) *patnű* -hoz, -hez, Reg. (*pat-n-ű*), *batnű'* Elsögr., *batne'* és *batna'* Visn. — *pada'* (*pad-a*) Reg., *bada'* V.

d) *pa'tšen* -nál el, Reg. (v. ö. fent. *omĩn*; a 3. birt. ragos alak itt *pat-še* l. Ny. K. I, 232).

Példák : *vuł man patra pornat* ő nálam lakik; *vuł san patraĩn man-bada kilje* töled én hozzám jött; *eb čürgö-batne sitrem* a templomhoz értem, azaz : a templomig mentem; *pirĩn piĩrt patšen čopsa kajre* a mi házunknál futott el.

25) (Alapszó : *a'jik* oldal) :

a) *ajkinje* mellett Reg. (*ajk-in-je*). — *ajkra'* (*ajk-ra*).

b) *ajkinžen* mellől (*ajk-in-žen*). — *ajkra'n* (*ajk-ran*).

c) *ajkine* mellé (*ajk-in-e*). — *ajka'* (*ajk-a*).

d) *ajkibe* (*ajk-i-be*).

e) *ajkin* (v. ö. fent. *omĩn*, *šomĩn*).

Példák : *man ajka* (v. *šoma*) *larje* mellém ült; *juvis ajkinje* (v. *šomĩnje šaksa turat* l. ezt fentebb) a fán függ; *šol ajkibe küdũ sidarza sũret* az út mellett legel (tkp. nyáját etetve jár); *juvis ajkine pĩdanza larje* elrejték az út mellé.

26) (Alapszó : *jen* oldal, fél — p. o. ebben : félre, fel-é) :

a) *jenjű'* (*jenĩnjű* helyett) Reg. — *jenjű'* (*jen-jű*; *rű* helyett *jű* az *n* miatt, v. ö. Ny. K. I, 231.)

b) *jenje'n* felől (*jeninje'n* h.), Reg. Visn. — *jenje'n* (*jen-žen*).

c) *jenä'* felé (*jeninä'* helyett) Reg. — *jenä'* (*jen-ä'*).

d) *jenibe* (*jen-i-be*) Reg.

Példák: *hola jenžen külje* a város felől jött; *hüvel jenä' šavernje* nap felé fordult; *hujzem jenä' kajasse* magok felé mennék (haza mennék); *man jenä' pih*, *kondalla* én felém nézz, ide; Máté 2, 1. *hvel-toghis jenje'n* napkelet felől; *hvel-toghis jenje'* napkeleten.

27) (Alapszó: *ho'za* köz, zwischenraum):

a) *hoššinje* között (*ho'za* 3. birt.raggal Ny. K. I, 223. l. 2) pont szerint: *hošši[n]*; *hoššin-je*) Reg., *hoššinje'* Visn. (csak egy *š*-sel írva, de nem *ž*-vel), *hoššinjä'* Elsógr. (egy *š*-sel). — *hožera'* (*hože-ra*), Reg.

b) *hoššinžen* közül, Reg. (*ho'za*: *hoššin-žen*). — *hožera'n* (*hože-ran*).

c) *hoššinä'* közé, Reg. (*ho'za*: *hoššinä'*), *hošnä'* Elsógr. — *hošša'* (*ho'za* dativusa, *su'ro pü'gö* — *surra' pülkkä'* szerint, l. Ny. K. I, 214).

d) *hoššibe* között át, között el (*ho'za*: *hošši-be*). — *hožeba* (*hože-ba*).

e) *hoššin* (v. ö. *omin*).

Példák: *voda hoššinje topre* a fa között találta; *ik juvis hoššine šakrem* két fa közé akasztottam; *sinzam hoššibe čopsa kajre* az emberek között futott át. Kátéban: *vulzam hošne' mana-da vürin bar* ő közéjük nekem is adj helyet.

Időviszonyról használatnak *hošša* és *hožera* különösen a *ne* participiumalak után (l. Ny. K. I, 419.): *abat sina hožera kalare* ebéd (ebédevés) közben mondta; *abat sine hošša sitrem* [még] ebéd közbe érkeztem meg (mintegy: ebéd evő közbe érkeztem, s igen jól áll itten a mozgási ige mellett a dativus *hošša*: ebéd közé érkeztem);

28) (Alapszó *tül* szemközt való oldal; irány; *sin tül-de poldem* szószerint: egy ember *tül-jében* lettem, azaz: egy emberrel szemközt jövök, úgy hogy észrevettem):

a) *tülinje'* irányában, iránt v. aránt. (*tül-in-je*) v. *tülinje* Reg., *tülinje'* ellenében, szemközt, Visn. — *tülde* (*tül-de*).

b) *tülinžen* (*tül-in-žen*) v. *tülinžen* Reg. — *tülde'n* (*tül-den*).

c) *tülnä'* (*tül-n-ä'*) Reg. — *tülä'* (*tül-ä'*).

d) *tülibe* (*tül-i-be*) R.

e) *tulin* (*tül-i-n*, v. ö. *omin*).

Példák : *šav juvis tulinže turagan sin* annak a fának irányában (azon fa iránt) álló ember ; *šav juvis tülibe pih* azon fa iránt (tkp. irányával, azaz : irányát követve) nézz ; *eb juvis tülne tudom, šavenba vul mana korimare* a fa irányába álltam, azért ő nem látott meg (Reg. evvel adja : за деревомъ, a fa mögé, a mi a nézőnek, a vulnak szempontjából jelöli meg a viszonyt, míg a *tülne* tulajdonképen az állónak, *eb*-nek álláspontjára vonatkozik) ; *eb šol sinže vulzam jale tulinže toprem* az úton találtam, az ő falvokkal szemközt.

— Időviszony kifejezésére : *mungon tülne kilet* húsvét felé jő ; *semik tulinže kilimare* szemik táján nem jött el ; *mungon tulinžen kajre vul* körülbelül húsvéttól fogva, h. óta ment el (mintegy : húsvét tájától). V. ö. a *tül* önálló főnévként : *šava tüle kil* azon idő körül jöjj около это время, de tkp. azon *tül*-re, mintegy : „a' tájra“. E helyett azonban Reg.-szerint az is mondható : *šaven tülne*, azaz : annak tájára.

29) (Alapszó : *var* gyomor) : *varinže*, *varne'* stb. Reg. — használtatik a „közép“ (közepett, közepén) kifejezésére. Visn. : *va'rinže* közepett (*var-in-že*). — P. o. *vurman varibe konibeh sűrärenir* erdő közepén jártunk mindennap.

A „közép“ kifejezésére használtatik azonban még *veda'* (*vida*) *sir* v. *vedi' sir* Reg., *vuda' sir* Visn. is, tkp. „közép hely“ : *šol vedi siribe kaj* az út közepén menj ; *pürt vedi sirinže' turat* a háznak közepén áll.

30) (Alapszó : *tol* kívülvalóság) : *tolinže* (*tol-in-že*) -on kívül — előfordúl Regulynak e mondatában : *kil kardi to'linže jolže* az udvaron kívül maradt. — A locativusi *tolinže* szerint biztosan föltehető ez is : *tolinžen* (valamin) kívülről, mintegy : küljéből.

31) (Alapszó *hut* : *ik hut* két s z e r, és : kettős, duplex ; *huda kirüs* tkp. *hutba* bemenni, t. i. valakiért = védeni valakit, helyét állani valakinek, Visn. szlovarjában ; *onžen huda kires* v. *süres mana* ő érte nekem kell bajlódnom Reg. — de itt is csak a „beállani, mintegy : szerbe menni v. jární“ van kifejezve, a min eset szerint vele járó „bajlódás“ is érthető) :

*hutne* (*hut-n-e*) -ért, helyett (tkp. szerébe), -ra, -re (= ném. für, zu) : *šogha hutne tir hona* galléra [bárány] bőrt vettek (tkp. gallér szerébe bőrt tet[ek]) ; *purmis hutne tuže vul* a golova (előljáró, bíró)-ért állott v. a gol. helyett állott v. igyekezett (fölfogta ügyét).



32) (Alapszó: *čoh* kor, 1. fent. 5. alatt a *čoh* jelentéséről):

*čoh* (maga a személy- és viszonyragtalan alapszó) vagy *čohne* (*čoh-n-e*)-kor. Reg. (Tudvalevő, hogy a magy. „-kor“ is viszonyragtalan s „koron v. kort“ helyett áll): *simik čoh kilep* szemikkor jövők; *mungon čoh kajre* húsvétkor ment el. — Mutató, kérdő, határozatlan névmások után: *kon-žoh* ekkor (Reg. ezt és a többit a névmásoknál, mint egyik „temporalis casus“-t adja), *leššin-žoh* akkor (*leš*), *on-žoh* akkor (*on-žohne'* Visn., Ján. Ev.-ban többször *on-žone'* a *h* kizorításával), *šagen-žoh* ekkor, emekkor, *šaven-žoh* akkor, amakkor, *huš-čoh* mikor, a mikor, *per-per čoh* valamikor. A *hu* (*hun, hon*) kérdő névmástőhöz azonban (1. Ny. K. I, 256.) egy más alakú temporalis rag járúl: *ža* v. *šan*, Reg., *ža* v. *šan* Visn., melynek a *čoh* alapszóval való eredeti összefüggését is föltehetjük nagy valószínűen: *hun-ža* mikor (*hon-ža'* Visn.), *hušša'n* mikor. Különösen használatos *čoh*, *čohne* a *ne* participium után, a mi által temporalis mellékmondatok pótoltnak (1. Ny. K. I, 419.) V. ö. még ezt: *alanman čoh vul lajih isletče* mikor [még] meg nem házasodott, jól dolgozik vala (tkp. [még] meg nem házasodott-kor); figyelemre méltó e mellett e példa: *aža čoh jalan sumar polatče* gyermekkorában mindig beteg vala (tkp. gyermek-kor, a mikor gyermek volt, s a csuvas *aža čoh* csakugyan a. m. *aža polne čoh* gyermek volt-kor). Ennek példái nem ritkán akadnak az Evang.-ban is. P. o. Márk 11, 2. *onda kinü čohne' korir* mikor oda bemenendetek, látni fogtok (oda bement-kor); Luk. 20, 11. *čirilna čohne'* föléledéskor stb. A *malla* participium után is, v. ö. *tumalla-žoh* (NyK. I, 414. 1.).

33) (Alapszó *tüs* forma, minta Reg., Visn. szlovar):

*tüslä* (*tüs-lä*, azaz a fent. 7. tárgyalt *la, lä* rag; 3. birtokosi személyrag azonban nincs a *tüs-lä*-ben) módjára, módra, módon (v. ö. fent. *la, lä* ragnak módhatározókban használatát: *virisla, čuvašla*): *ašši-bek tumast, jalan oreh tüslä tuvat* nem úgy csinálja, mint atyja, mindig más módon (más módra) csinálja; *manen tüslä ku jabala* ez a dolog az én módom szerint [megy].

34) (Alapszó *maj*, melyet Visn. szlovarjában *случай* = alkalom, eset-tel fordít, Reg. így: alkalom, *средство* mód, ném. mittel, p. o. *maj por onda kajma* alkalom van, módja van oda menni, *способно тамъ вхать*; *la* raggal ez adverbium származik tőle: *majla* *кетати* jókor, épen jókor Reg., v. ö. alkalmatosan; továbbá *kajla* mellett: *kajla majla* oda és vissza, hin und zurück, azaz meg-

fordított renddel : vissza és oda, mert *kajla* = hátra, vissza; így is van : *kajalla majalla* az *alla* raggal — e mellett megjegyzi Reg., hogy *majla* magában : по пути = út közben, az úton, mellette elmenet közben : *majla kajat* az úton megyen, útközben van. Ez utóbbi adatokból valószínűnek látszik, hogy a *maj* szónak eredetileg concret jelentése van : „út“, azután „rendesen haladó menés“ — mely jelentés a valamely dolognak folyamatjában nyilatkozó „mód“ jelentésre vezet. V. ö. a magyar „mi úton, módon“ :

*majla* (*maj-la*, a *majla* adverbiummal egyező alak) : *šolzer šol* *majla kajat* út (*šol* út = ném. strasse) nélkül, de [egészen] út szerint megyen (azaz : egyenesen, módosan halad; tkp. úttalan helyen út *majla* megyen, mintegy : út-módon megyen); *manen majla pol* én értem ügyekezéssel, én részemre tartás (tkp. én módomon légy, azaz : én értem és szerintem cselekedjél); *čuvaš majla pornat* csuvas módra él (à la tchouvache); *šarmas majla tomlanže* cseremiszt módra öltözködött (v. ö. fent. 7. alatt *čuvašla* csuvasúl, *viresla šuret* oroszúl jár).

A 18—32. fölhoztuk postpositiók 3. birtokosraggal való alakjaiban (melyek rendesen *inže*, *inže'n*, *ibe*, *in-en* végződnek) ugyancsak a 3. birtokosrag jelöli meg a postpositionális alapszónak a viszonyítás kiindulópontját tevő névszóra való vonatkozását. Természetes, hogy ilyenkor e névszónak magának is 3-dik személyinek kell lennie. Ellenkező esetben, t. i. 1. vagy 2. személyi névszó lévén, azaz az 1. vagy 2. személyek önálló névmásai, a postpositionális alapszónak ezen névmásokra való vonatkozása másképen jelöltetik meg, t. i. a névmások genitivusa által, elmaradván a postpositionális alapszóról minden birtokosrag, a mint a fent helylyel közlél fölhozott példákban láthatni. Ha az efféle vonatkozást mégis birtokosragokkal akarná a nyelv megjelölni, ez csak az illető névmásoknak megfelelő 1. vagy 2. személyi birtokosragokkal lehetne, s ez csakugyan történik is az egyesszámi birtokosragokra nézve, megjegyezvén erre Reguly, hogy „a postpositionális alapszók (dimensionális szók — a mint nevezi) az 1. 2. személyek birtokosragos alakjaiban is használhatók : csak hogy ezen használat ritkább, mint az egyszerű (birtokosrag nélkül való).“ Például ezt hozza föl :

1. szem. *man padimra'* én nálam (*pad-ím-ra*)  
*man patma* én hozzám (*pat-m-a*)  
*man padimra'n* én tölem (*pad-ím-ran*)

2. szem. *san padenda* v. *padunda* te nálad (*pad-en-da*, *pad-un-da*)  
*san patna* te hozzád (*pat-n-a*)  
*san padendan* te töled (*pad-en-da*)

V. ö. Ny. K. I, 225. 226: *horanemra* (katlanomban), *horanma* (katlanomba), *jalemran* (falvamból,-tól); *horanunda* (katlanodban), *jalna* (falvadba), *jalundan* (falvadból,-tól). — „Többesszámban azonban, mondja Reguly, soha sem használtatnak a postpositionalis alapszók, se birtokosragokkal, se azok nélkül.“ Tehát a „nálunk, nálátok“ stb. csak így mondható: *pírín patra*, *sírín patra* stb.

A 3. birtokosraggal való postpositióknak 1. és 2. személynévmások után nem állhatása oly világos és szembetűnő, hogy bátran hibáztathatjuk az Evang. némely helyeit, hol az mégis találkozik, p. o. Ján. 6, 56. *man iżinǰi'* én bennem (e helyett: *man išra* v. *man šra*, vagy végre: *man iżēmra*, *ižemra*); 44. *man batná'* én hozzám (e h. *man bada'* a mint a 35. versben van: *kilägän man bada'* ki én hozzám jó); Máté 5, 11. *si'rin sinžen* rólatok (e h. *sirin siran*) és *sirin sine'* reátok (e h. *sirin sija* stb. E szabálytalanságot csak úgy lehet magyarázni, hogy a legközönségesebben és minden esetre leggyakrabban használtatván a 3. birtokosragos postpositiók (mert 1. és 2. személynévmáson kívül akármely névszó után állanak), más részről pedig e postpositiókon kívül a 3. birtokosrag használata már csak meglehetősen gyéren létezvén a csuvas nyelvben, a postpositionbeli 3. birtokosragnak birtokosragi értéke kevésbé kezdett éreztetni, s inkább a postpositiói viszonyításhoz látszott tartozni, mely valósággal csak a postpositionalis alapszó meg a hátul való casusrag által fejeztetik ki. Így p. o. *sine* olyannak látszott, mintha csak egy *sin* alapszónak dativusa volna, mely alapszó a rajtavalóságot fejezné ki, melyet valósággal csak a *si* fejez ki. Hogy e nem alapos fölfogás csakugyan keletkezett a csuvas nyelven értő és beszéllő embereknél, mutatja Visnevszki, ki 59. l. a többi között ezt is hozza föl postpositióul: *Ииньчѣ = вѣ*. Ez *inǰe'* akar lenni, és csak írás- vagy szédőhibából van az elején két *ин*-vel írva, e helyett: *иньчѣ*; mert ha *jinǰe'* akar lenni, Visn. ezt így írja vala: *ьиньчѣ*. Megemlítettük ugyanazt már Ny. K. I, 221 „*inče* (v. *jinče*) = вѣ (lehet: *-ban*, *-ben*, lehet *-ba*, *-be*),“ a mit most könnyen megigazíthatni. Tudjuk már, hogy az *inǰe* nem egyéb, mint a 3. birtokosrag és locativusi rag, de mégis veszi Visnevszki az egész *inǰe*-t = вѣ, *-ban*, *-ben* (nem *-ba*, *-be*, mit, ha az orosz вѣ jelentéséből nem is, de az *inǰe* alak-

jából tudhatunk), noha ez a *-ban, -ben* (ВЪ) jelentés valósággal csak a *že* locativusi ragalakban van kifejezve. — Hasonlóképen Elsőgr. (68. l.) *ajne* és *aj* mellett ezt hozza föl: *ндчя нѣä* (= *подъ* alatt) a mely *nѣä*-ben megint csak a *ѣä* viszonyrag, az *n* a 3. birtokosrag (*in* helyett) — a *ѣä* locativusi rag pedig alkalom szerint orosz *подъ*-dal is fordítható. — A mondottak szerint nem annyira az Evang. fordítóira akarjuk ráronni az említett szabálytalanság hibáját (mert nem a praepositiókkal élő orosz nyelvbeli eredeti indíthatta őket arra), mint inkább a csuvas nyelvnek e részbeli romlását constatalni, mely utóvégre nem egyébből, mint hamis analogia fölveteléből ered, a mint ez hébe hóba más nyelvekben is történik, p. o. maga a mai magyar nyelv sem mondja helyesen ezt: „a többi emberek, a többiek“ mert „a többi“ magában = „a többje“ (l. Magy. Nyelvészet VI, 49. 388.). A 3. birtokosragnak egy másik, a *sirin sine*-hez hasonló hibás használata fordul elő az Evang.-ban, ez: *sirin ašše* tí atyátok (tkp. *tí atyja*; így kellene: *sirin adij* vagy Reg.-féle alakkal: *sirin attej*).

Még arról is lehet kérdés, hogy mennyire kell ezen postpositiókat a megelőző névszóval egybeírni vagy egybekapcsolni, *azaz* mennyire kell őket önálló vagy hozzásimuló szóknak venni. Az világos, hogy az 18—34. fölhozott postpositiók e tekintetben különböznek az elemezhetetlen ragoktól, melyek önhangzójokkal is a megelőző névszóhoz illeszkednek (*bak, bek; ba, bü; la, lä* stb.): mert nem csak nem változtatják meg a megelőző névszó szerint alapszavaik önhangzóját, hanem kezdő mássalhangzóikat is megtartják keménynek, a mint az önálló csuvas szó elején szeret lenni. Legalább Reguly mindenütt, a hol lehet, keménybetűvel kezdi a postpositiót (csak a *pat* néha *bat* és *čoh* néha *žoh*); Visn. és Elsőgr. is csak *hššin, šom-, hoža-, sin-* (nem *ghis-, žom-, ghoža-, zi-*), de rendszeren *bat*; Visn. *žinže*; a Kátéban p. o. *hamir zinü'* magunkra, *onžinže*; Máté 5, 1. *tu sine* hegyre, 4, 5. ellenben: *čergü sij-zine* templomtetőre (templom tetejére). Még azon momentum is tekintetbe venni való itt, hogy magok e postpositiók hangsúlylyal is bírnak, a nélkül, hogy azért a megelőző névszó elvesztené a magáét (legfeljebb ha rövid névmás: *on sinže'*), *on šominže'*. — Ezek után, úgy hiszszük, legcélszerűbb lesz, ezen 17—34. postpositiókat önálló szókülkülön írni a megelőző névszótól, és csak ott vele összekapcsolni, hol kezdőbetűjük kellő hangtani helyzetben lágnak van írva (értve, hogy az eredeti íráson nem akarunk változtatni, kemény kezdőbetűt

írván). Ezt az írást követtük is már fentebbi közlésünkben, s kiterjesztjük a *vali* és *turuk*-ra is, noha e tekintetben p. o. Evang.-nak írásmódjától el kell térnünk, mely a kemény kezdőbetűvel való postpositiót is megelőző névszóhoz kapcsolja, így: *sir-sinže'* a földön stb. Megegyeztünk így a magyar írásmóddal, mely az „előtt, mögé, után“-féléket szintén külön írja. — A *man, san, pirin, sirin*, melyek a nem birtokosragos postpositioalakok előtt állanak (*man pada, san šomra* stb.), megkiváncsoltaként genitívusok; de a 3. birtokosragos postpositio előtt álló 3. személyi névmásokat is: *on, šaven*, stb., mint genitívusokat (nem csak töalakokat) kell tekintenünk: az *on*-nak, mint genitívusnak teljes alakja áll, p. o. Kátéban: *o'nin-žinže'* ő benne (*on-žinže'* mellett). Hogy itt is a genitívusnak jó állhatása van, nem kell sokat fejtegetnünk; épen így áll a *padimra, padunda* előtt *man, san* is.

### c) Postpositiókat pótló gerundiumok és participialis kitételek.

1) *irtsen* v. *irtsesin* (azaz *irtsessin*): „múlva“ (az *ird-äs* múltai igének *zan, zän*-féle gerundiuma, l. Ny. K. I, 427). P. o. *ik kon irtsen kil* két nap múlva jőj, Reg.

2) *kažitsen* v. *kaža*: „folytában, alatt“ — időre vonatkozva (a *kaž-as* átkelni igének gerundiuma. Az *-itsen* végzet egy a Reg.-féle *-ičen*-nel, Ny. K. I, 429. c. Reg. *-itzen*-nek írja; de szintígy p. o. *irtzen*-t is, melyet Reguly egyébűtt használtatott írásmódjából meg az orosz írás után *irtsen*-nek ismerünk, maga a szószármaztatás is erre nézve eléggé világos levén; különben is még hozzájegyzi *kažitsen*-hez, hogy tkp. = до перехода, átkelésig, átkeltig — a mi az *-ičen* jelentésével egyezik. Így tehát az *ičen*-nek egy Reg.-féle mellékalakját veszszük: *itsen*, melynek amahoz való viszonyára nézve meg kell jegyezni, hogy *ičen* Regulynál állandóan kemény *č*-vel van, noha két önhangzó között áll a *č*, a mi ennek tulajdonképpen kettős voltára mutat: *šč*, a melynek az *itsen*-beli két kemény mássalhangzó felel meg: *ts*. Meglehet, hogy ez *itsen* alak még valamit fog deríteni a *čen* = -ig rag eredetére, melylyel *ičen* alakult. — A *kaža* másrészről a Ny. K. I, 410. említett *a, ä*-vel képződő gerundiumi alak = átkelve). P. o. *hil kažitsen visse kordem* az egész ténél át háromszor láttam (tkp. a tél átkelt[é]ig, a tél folytában).

3) *kirzen* v. *kirzessin* megelőző dativussal: „kezdetén, kezdeteiben“ (a *kir-äs* bemenni igének gerundiuma): *ku e nene kirzessin sandalik pit ozal-če* e hét kezdetén az idő nagyon rossz vala (tkp. e hétbe bemenve); *švarnia kirzen sumar polže* a zsiros hét (масленца, böjt előtti utolsó hét) kezdetén megbetegedett (tkp. a *švarni*-ba bemenve).

*kiričen*: „kezdetéig“ (mint ugyanazon *kir-äs* igének *ičen*-féle gerundiuma tkp. „-be bementig“): *vuda kiričen* széna[kaszálás] kezdetéig v. *tir vurma kiričen jolže* aratás kezdetéig maradt.

4) *pojslazan* vagy *pojslazanah* a *ma* végü nomen actionis után: „kezdetén“ (a *pojsla*, *pošla* igetőknek *zan*-féle gerundiuma *pojslazan*, s ez nyomatékosítva *pojslazanah*), p. o. *vuda šolma pojslazanah sandalik lajih-če* szénakaszálás kezdetén (tkp. szénát kaszálni elkezdvén) az idő jó vala.

*pojšličen*: „kezdetéig“ (v. ö. 3. *kiričen*): *tibe sima pojšličen suvi-če* böjt kezdetéig egészséges vala (tkp. szárazt enni kezdetig).

5) *siditsen* v. *siditseneh* dativus vagy *pat* postpositioalak (*patne*, *pada*) után: „-ig“ (*sid-äs* érni, oda érni igétől, v. ö. *kažitsen* 2. alatt): *čitrgö-batne siditseneh šu turat* a templomig áll a víz (tkp. a templomhoz értig); *san-bada siditsen kildem* el te hozzád-ig jöttem; v. ö. Visn. 63. l. *sidätčen* (= Reg.-féle *sidičen*): *Hozana sidätčen sür šohrim* Kazanig száz verszt [van] (tkp. Kazanba értig).

6) *sirdä*. — A *ne* participium (praeteriti)-hez, a mint Ny. K. I, 418. lapon 4. láthatni, több viszonyrag is járúlhat, p. o. ablativus ragja, *žin*, *ba* stb.; csak az egyszerű locativusi rag (*ra*, *re*) nem találkozik így közvetlen a *ne* alak után. A csuvas nyelv t. i. a *ne* participium ilyen locativusát a *sir* (= hely) szó közvetítésével állítja elő, a mely főnév a *ne* alak után állván ezt a participiumot (kifejezett vagy ki nem fejezett) subjectumával s egyéb hozzátartozóságával együtt mintegy főnévvé teszi, mely aztán az egyszerű locativusi ragot fölveheti (*da*, *dä*, az *r* után kellő ragalak: *sirdä*; *sirde*-nek is írja Reguly a példákban). P. o. *vul kile kilne sirde šol sinje okša topre* ő hazajöttében az úton pénz talált (tkp. haza-jött helyben; a magyar nyelv körülbelül úgy fejezi ezt ki, mintha a csuvasban *kile kilne-re* volna = haza jött-ben; különben *sirdä* = „helyben“ itt annyit tesz mint: „közben“); *ku tomdir islene sirde lajih* ez a ruha dolgozásra jó (dolgozás közben, azaz: a ruha akkor fölölteni való, mikor az ember dolgozik; jó dolgozó ruhának); *šu-*

*verne sirde poplet* álomban beszéll („aludtában,“ tkp. aludt helyben); *virtne sirde voladep* fekvőben, fekvé olvasok („feküdt[em]ben“); *eb ona hunalanne sirde kordem* láttam őt [ott] vendég-voltában (mikor [ott] vendég volt). — Hasonlóképen tétetik a *sir* és nem a *ne* participium dativusba: *sirü*; p. o. *eb činne sirü kilže* az én hittomra (hivásomra) jött; *vul kile kilne sirü abat pizeres* az ő haza-jöttére ebédet kell főzni; — Ablativus: *sirden*; p. o. *vul islene sirden kilže* dolgozástól jött (er kam von der arbeit; tkp. dolgozott-helytől); *sogha tune sirden kildem* szántásról jöttem (alá jegyezve: vagy *sogha tuza kildem* szántván jöttem, azaz: szántottam és azután jöttem, l. Ny. K. I, 422. a, 1); *on pol titne sirden kilže* halfogásról jött. — Látni való, hogy az imént adott példákban a *sir* (*sirde*, *sirü*, *sirden*)-nek koránt sincs meg teljes jelentési súlya és értéke, hanem inkább a participium viszonyragosításának szolgál eszközül és közvetítőül a *sir*. Különböznek tehát az előbbiektől az olyan példák, hol a *sir* teljes jelentéssel van: *šuverne sirde šoghatrem* azon a helyen, a hol háltam, ott vesztettem el (aludt helyben vesztettem), *kunžala arlana sirde virdat* ott fekszik, a hol fonnak; *ham šoradne sirü kajam* oda megyek, a hol születtem (magam-született-hely-re).

Az imént fejtegetett *sirdü* és *sirü* az *ird-äs* múltni *kaz-as* átkelni és *pid-äs* végződni igéknek *ne*-végü participiumaihoz járúlván ezekkel gerundiumi kitételeket képeznek, melyek postpositiót pótlólag időmeghatározásra használnak. A megelőző névszó, a melyre vonatkoznak, szorosán véve, a *ne* participiumnak subjectuma. Ilyenek:

*irtne sirde*: „elmúltában, elfolyása alatt,“ p. o. *ik erne irtne sirde tuza sidere ona* két hét elmúltában (két hét alatt) el fogja végezni;

*irtne sirü* elmúltára, végére: *šak tibe irtne sirü kilet* ezen böjt végére jö meg; *šak erne irtne sirü hader pole* e hét végére kész lesz.

*kašne sirde* „folytában (tkp. átkeltében)“: *hil kašne sirde anžah kilže* csak tél folytában jött.

*kašne sirü* „végére, elfolytára“: *hil kašne sirü aran kilže* tél végére, elfolytára alig jött.

*pitne sirdü* „végén,“ *pitne sirü* „végére“: *ku erne pitne sirü kilet* e hét végére jö (végződtere). A *pitne sirdü* mellett használható *pitsen* gerundium is, tkp. „végződvn“ v. ö. *kirzen* „kezdeten“, és *pitne sirü* mellett *pidičen* „végződteig.“

## 2.

## Adverbiumok.

A viszonyragok (casusragok) ismertetésében helylyel közel már azoknak adverbiumok képzésére való használatását is megemlítettük; jelesen útalnunk kell az instrumentalisi *ba*, *bä* ragra (19. lap.), a *la*, *lä* (22. l.) és *in*, *n* (23. l.), valamint *zür* (20. l.) ragokra. Azonban nem lesz haszon nélkül, nem annyira alaki képeztetések tekintetéből, mint inkább jelentésök nemei szerint áttekintőleg előterjeszteni a csuvas adverbiumokat, s e között oly alakokkal is megismerkedni, melyeknek az eddig ismertettük ragok vagy postpositiók valamelyikével való képeztetése már ki nem mutatható, mert alapszavaik, ha voltak is, már nem léteznek mint névszók. Kútforrásaink közül Elsőgr. 63—67. mindenféle adverbiumok lajstromát adja, rend nélkül; Visnevszki 54—57. lapokon rövidebb lajstromot közöl, jelentési rovatok (időt, helyet, mennyiséget stbit jelentők) szerint fölosztva és rendezve; Reguly is külön helyen jegyzett föl időre, helyviszonyra, módra vonatkozó adverbiumokat („absolut dimenziós-szók“).

## a) Helyre vonatkozó adverbiumok.

1) *šta* hol; hova Reg. Visn. — *stan* honnan, honnét R. V., *hštan* Elsőgr. — *štalla'* hova, hova felé R. V., *hšta'lla* E. (alapszó a *huš* kérdő névmás, l. Ny. K. I, 256; a *štalla*-ról v. ö. fent. 24. lap.).

*konda'* itt; ide R. V. E. — *kondan* innen, innét; — *kondalla'* ide, ide felé (*kon* mutató névmástötől); hasonlóképen:

*šagenda'* — *šagendan* — *šagendalla* Reg. (*šagen* mutató névmástöt).

*onda'* ott; oda, R. V. E.; — *onda'n* onnan, onnét; — *ondalla'* oda, oda felé (*on* mutató névmástöt); hasonlóképen:

*šavenda'* — *šavenda'n* — *šavenda'lla* (*šaven*. nom. *šava*, *šav* mutató névmás).

*lirä* ott V., *lere'* Reg., *lerä'* E. (hibával *larä*, mert hiszen *leren* van mellette, *лб*-vel írva a *le-t*); — *lirä'n* onnét V., *lere'n* R. E.; — *leja'* oda R., (mellé jegyezve, hogy úgy hangzik mint *ellija*); — *lellü'* oda, oda felé R. (Mind a *li*, *le* mutató névmástötől valók, melynek eredeti alakja fejtegetésére nézve itt az *ellija*-ban megint egy adatot nyerünk).



*tašta* valahol; valahova R.; — *taštan* valahonnét; — *taštalla* valahova, valamerre (*tahuš* határozatlan névmáshoz tartozó).

*ništa-da* sehól; sehova R.; — *ništan-da* sehonnét; — *ništalla-da* sehova, semmerre (*nihuš-te* Ny. K. I, 259—260.).

*kirik-šta* v. *kirikte-šta* akárhol, akárhova, R. V.

*šta-da polzan* v. *šta polzan-da* bárhol is R.

*šta-da polin* bárhol legyen, bárhol is (I. Ny. K. I, 258. 259; bátran fölvehetjük, ezek szerint, *štan* és *štalla*-val való ezeket, noha Reg. föl nem jegyezte: *kirik-štan* akárhonnét, *kirik-štalla* akárhova, akármerre. *štan-da polzan* bárhonnét is stb.).

*huš huš sirdü* némely helytt, valamelyik helyen R. (*huš huš* Ny. K. I, 258): szintígy *per-per sirdü* valamely helyen, valahol; — *por sirde-dü* v. *por sirdü* mindenütt; *hajber sirde-dü* v. *hajber sirdü* mindenik helyen, mindenütt (*por-de*, *hajber-de* Ny. K. I, 266. 267.); — *per sirdü* egy helyen; *teber sirdü* másik helyen; *itti sirdü* a többi helyen; *oreh sirdü* más helyen, másutt (*itti*, *oreh* Ny. K. I, 267).

2) Praepositionalis alapszókból (I. fentebb **I**, **B** 17. stb.) képzett helyadverbiumok:

*šalda'* belül, bent, R.; — *šaldan* belülről — *šala* belé;

*ajalda'* alant, R. V. — *ajaldan* alúlról — *ajala'* alá

*malda'* elül R. V. — *maldan* elülről — *mala'* előre; vagy pedig Reguly szerint csak a cseremiszekhez közel eső vidéken használtatva:

*valda* — *valdan* — *vala'*

*hižalda* hátúl R., *hižalda* V. — *hižaldan* hátúlról — *hižala* hátra *šülde* fent R., *sülde'* V. — *šülđen* fölúlról — *šüle* fölfelé.

Ezen helyadverbiumok láthatólag a locativusi (*da*, *de*), ablativusi (*dan*, *den*) és dativusi (*a*, *e*) ragokkal levén, ezek elhagyásával névszói tökül maradnak: *šal*, *ajal*, *mal* v. *val*, *hižal* (*hižal*), *šül* (*sül*). Ezen töknek postpositionalis alapszókból származását föl ismeri Reguly, megjegyezvén, hogy *šal* rokon az *iš*, *eš*-sal (I. fent. 29. l.), *šül* a *si*-val (30. l.), *ajal* az *aj*-ból ered (30. l.), *mal* az *omból* (30. l.) *hižal* a *hiš*-ból (31. l.). És csakugyan a *hižal* és *ajal*-nak *hiš* és *aj*-hoz tartozása mind jelentésére mind alakjára nézve oly szembetűnő, hogy a többinél sem lehet kétségbe vonni ezen származtatás helyességét, mely csak az által kevésbbé szembetűnő, hogy az alapszó elül megcsonkúlt, illetőleg kezdő önhangzóját elvesztette. Így *šal* = *eš*-al v. *iš*-al volna (tkp. *ež*-al v. ö. *hižal*; de mihelyt a *ž*

a szó elejére kerül, kemény mássalhangzó kell : š); *mal* = *om-al*, *hižal* = *hiš-al*, *ajal* = *aj-al*. A *val*-ra nézve meg kell jegyezni, hogy egyikét helyen az Evang.-ban *omīnže* helyett *uvinže* fordul elő, tehát *w* = *om*, a mi szerint *val* = *uv-al*; csak a *šül* tér el némileg, a mennyiben a mélyhangú *si*-től, melynek dativusa *sija*, inkább azt várhatnók hogy : *sijal*. — Az *al*-ra nézve, melyet a *hiš*, *om*, *eš* stb.-hez látunk kapcsolva, azt gyanítjuk, hogy valamely, általában „hely“-et vagy „táj“-at jelentő anyagszó vagy ilyennek elváltozott alakja. Lehet azonban „oldal, fél“ is a jelentése, a mennyiben az összetételek első részei oly helyviszonyokra vonatkoznak, melyeknek ellentétese is a képzeletben fölmerülnek, azaz „fel-es“ viszonyokra (fent — lent, stb.). A „helyet“ jelentő *sir* ehhez hasonlóképen lép föl *veda sirdä* stbiben (l. fent. 34. l.) — Reguly az említettek mellett még ezt hozza föl : *tübelďä* впередъ — *tübelden* — *tübele* v. *tübel*. Valamely más helyen találjuk Reg.-nál *tübä* = tető szót és Visn. szlovarjában ezt : „*tübel* tisztelet-hely.“ Ezekből azt következtethetjük, hogy *tübel* csakugyan *tübä* + *el* (*al* a *mal*, *šal*-ban), és a *tübelďä*-nek впередъ jelentését (= elül) inkább „az élén“-félének kell tartanunk, a mennyiben az magasabbnak gondolható, a mint szintén *tübel* is azért „tisztelet-hely“ mert „legmagasabb hely (mintegy : tetőhely).“

Elsőgr. adverbiumlajstromában föl vannak említve : *malda'*, *ajalda'*, *sülde'*, *šalda'* (szedőhibából : *šalga'*), *hižalda'n*.

3) Egyéb helyadverbiumok, részint szintén postpositionalis alapszókból képezve :

*tolda'* kívül, künt R. V. — *toldan* kívülről — *tola'* ki, kivé (l. fentebb 34. l. *tolinže*; *tol*-tól).

*tura'* fent. R. V. — *turan* fölülről — *tuva'* fölfelé (*tu* hegy; p. o. *šu turuh tuvalla vis kon kajmasse* a víz hosszában fölfelé három napig nem mennek).

*anatra'* lent R. V. — *anatan* alúlról — *anada*, *anadalla* lefelé (*anat* az *an-as* igének nomen praesentise = lemenő, lemenet, leereszkedés).

*kajra* utól R. — *kajran* utólról — *kaja*, *kajalla* vissza, hátrafelé (*kaj* evvel *jen* = oldal : *kaj jenžen* hátulsó oldalról; *kajalla majalla* l. fent. a 36. l.; *kaja jolže* hátra maradt).

*ajikra* félt, oldalon — *ajikran* oldalról — *ajka*, *ajkalla* félre, oldal felé (*ajik* oldal, fél, l. fent. 32. l.)

*tavra'*, *tavralla* és *jir* v. *jiri* *tavra* körül, köröskörül (alkal-

masint egy a *tavr-as* forgatni igétől származó névszó *ta'vra* szolgál alapúl).

*inžerä* messze R. — *inžeren* messziről — *inžä* messze (alapszó: *inžä*, egyszersmind dativus is; V. *inžä'* messze); vagy pedig:

*inžet're* R. — *inžet'ren* — *inžede*.

*suhra* közel R. *sivihra* V. — *suhran* közelről — *sugha'*, *sughalla* közelbe.

*kadara* túl — *kadaran* továbbról — *kada'* tovább (*kada hor* tovább tedd, helyezd; *kadari*, a *kadara*-tól: távol való).

Elsőgr.-ban ezek közül: *sivihra'* (= *suhra* R.) *inzärträ* (aligha nem hibás e helyett: *inzäträ'* = *inžet're* R.), *tola'*, *tavra'*, *kajran*, *kavalla'* (hibás e h. *kajalla*).

Idevaló még: *hirs* ellenében, eleibe R. V., p. o. *vuł mana hirs kiłže* ő nekem előmbe jöve; *sile hirs kildemir* a szél ellenében jötünk (*sil-e* dativus); *ep stariga hirs lardem* az öregnek ellenében ültem. — Az ellenében-valóság mind két felől tekintve (= egymás ellenében) Reguly szerint *hire hirs* által fejeztetik ki: *ikeš hire hirs polžis vułzam* mindketten egymásnak ellenébe kerültek; *ep hunaba hire hirs lardem* és a vendéggel szemközt ültem (*ep hunaba* annyi mint: én és a vendég, azért így is folytatható a mondat: *iken hire hirs lardemir* ketten *hire hirs* ültünk). — A kettős kitételben: *hire hirs* a *hire* dativusnak látszik, a miért is a *hirs*-ben valamely viszonyragot lehet gyanítanunk (*hir-s*), noha azt közelebből nem bírjuk meghatározni.

## b) Időre vonatkozó adverbiumok.

1) *hunža* mikor R., *honža'* V. — *husšan* mikor R. V. *hšan* Elsőgr.; — *hunža-čen* meddig, mikorig R. vagy: *husšan-čen* R. E.; — *hunžara'n* vagy *husšandan* vagy *husšaneran* mikortól fogva, mióta R. (ez utóbbiak, mint ablativusok után szeret még *vara* is állani: *kunžaran vara es konda* mióta vagy itt? vagy: *hunžaran es konda*, v. ö. fent. a 17. l.; különben a *hu*, *hun* v. *hon* kérdő névmástőre nézve v. ö. Ny. K. I, 256.)

*min-čen* meddig, vagy: *min vuhut-čen* mikorig R., — *min vuhutra* midőn R. — *huš vuhutra* mely időben, a mikor, midőn. R.

*kon-žoh* ekkor R. — *kon-čen* eddig;

*šagen-žoh* ekkor R. — *šak vuhut-čen* ez ideig, eddig;

*on-žoh* akkor R.; *on-žohne'* V., *on-žohnä'* E.; — *on-čen* addig; — *ondan vara* azóta R. (v. ö. fent. *čoh* a 35. l.)

*šaven-žoh* akkor R. — *šaven-čen* addig, akkorig.

*leššin-žoh* akkor R. — *leš kiličen* addig (l. fent. a 25. l.)

*tahunža* valamikor R., vagy: *tahšan* v. *takšan*; — *tahunža-čen* valamедdig, nem-tudom-meddig; vagy: *tahšan-čen*, *takšan-čen*; — *tahunžaran* vagy *takšandan*, *tahšaneran* valami idő óta, nem-tudom-mióta (p. o. *tahšandan vara pornat vul onda* némi idő óta, nem tudom mióta lakik ő ott).

*nihunža'-da* soha R. (p. o. *nihunža-da eb ona korman* soha sem láttam őt) vagy: *nihusša'n-da* v. *nihšan-da* R., *nihusša'n* V. — *nim-čen-de* semmikorig, semmeddig. R.

*kirik-huššan* akármikor R.

*huššan-da polzan* bármikor is R.

*huššan-da polin* bármikor legyen is R., *huššan-da-boli'n* E. (írva: *husandaboli'n*).

*per-per čoh* valamikor R.; — *jalan* v. *jalanda* mindig (értelem szerint *por-de* „minden“-hez tartozó); — *itti čohne* (nem *čoh*) a többkor, egyébkor R., — *oreh-čoh* máskor. — *oreh-čen* máskorig (p. o. *oreh-čen tuhta* máskorig várj) R. — *hal* most R. V. vagy *hale* R., *hale'* E.; — *hal-če'n* eddig, mostanig V., *ha-če'n* R. (értelem szerint a *kon*-hoz tartozó, noha nincs benne ezen névmási tö).

2) Előtte vagy utánavalóságra, vagy időrendre vonatkozó időadverbiumok:

*ilik* ezelőtt, annak előtte R., *i'lik* hajdan, egykor V., *il'k*, nyomatékositva *ilikü'h* E. (p. o. *ilik vul man-batra poronza* ezelőtt nálam lakott); — *aval* hajdan R., *ava'l* V., *ava'l* és *avala'h* E. (*aval ut aš siza* hajdan lóhúst ettek); — *pa'zer* kevéssel ez előtt, *pa'žir* V. szlovar. (Reg. még hozzá: „néhány órával ezelőtt“); — *vara* később, kis idő múlva, már R.; ablativushoz járúlva = tól fogva, óta, l. fent. a 17. lapon — *ülüm* jövőben, ezentúl R. (*ülüm es tu jalan* jövőben te csináld meg mindig; *ülüm sana šanmep* ezentúl, jövőben nem fogok neked hinni; *hal okša šok polže, eb ona ülüm kilme kalarem* most kifogyott pénzem: azt mondtam neki, hogy jövőben (a jövőben más valamikor) jöjjen).

*maldan* előbb (*sandan maldan pilze* nálad előbb tudtam; *maldan* tkp. helyadverbium, l. fent. a, 2); — *kajran* később, azután (*vul mandan kajran pilne* ő nálamnál később tudta, én utánam tudta;

*mandan* ablativus, így *mandan kajran* tkp. : én tőlem [indúlva ki] azután; *kajran* helyadverbium, I. a, 2) — *tin* R. (példái szerint = „most“ valami múlttal ellentétben, és „imént“), *tin* лишь только (= csak az imént) V. szlovárjában; (p. o. *vuhutra kilmüren-de tin san vali šok inde* nem jöttél jókor, most már semmi sincs számodra; *tin anžah kajre* csak az imént ment el; *tin vuhutra kilden* alig, hogy jókor jöttél (épen még j. j.) — *anžah* csak, csak imént R. (*eb suzattim-če anžah vul ugerze laberdare* én csak imént mostam vala ki, s ő leejtette a porba; *anžah* általában és nem csak időre vonatkozó, megszorító adverbium; megfelel egészen magy. „csak“-nak); — *ir* korán R. V. (*vul ir kilje* korán jött, azaz: korábban mintsem vártuk volna; különben *ir* = reggel); — *čas* majd, nem soká, hamar, скоро R. V. E. (*čas kile* majd jő, nem soká; *kile* futurum); a „későn, későre“ is fejeztetik ki *čas* által és az ige tagadó alakba tétele által: *vul čas kilimare, ebir šor-sür-čen kütremir* későre jött, vártuk éjfélíg (tkp. hamar nem jött); — *nomaj* régen R. (tkp. „sok,“ azaz: sok idő, p. o. *vul onda nomaj pornat* ő ott régen lakik; *nomaj polat* tkp. sok [idő] leszen, sok ideje hogy: *vul kilni nomaj polat* eljött régen; *nomajranba* régóta, tkp. sok [idő] óta: *nomajranba eb ona piledep* régóta ismerem őt; *nomajligha* soká Reg. (на долго; *nomajligha nomajlih*-nak dativusa, melynek *lih* képzője gyanításunk szerint a magy. „-ság, -ség“-nek felel meg); — *nomaj polmast* nem rég: *nomaj polmast vul konda-če* nem rég (nem sok ideje, hogy) itt vala; — *saghalligha* nem soká R. (*saghal* kevés, rövid; v. ö. *nomaj-lich-a*); — *küs* v. *vüs* R. (szógyűjteményében *küş*): *küs kile, vüs kile, kütrem-de kilimare* вотъ придетъ вотъ придетъ, дожидаль я [часъ на часъ], а онъ непришелъ = ime jö (fog jönni, *kile*) ime jö, vártam [időről időre], de ő nem jött (e példából tán azt gyaníthatjuk, hogy csak ily kettős vagy ismételt kitételekben használtatik *küs* — *vüs*; alkalmasint rokon a *küske* = rövid-del, s tkp. „rövid [idő múlva]“ azaz: „majd“).

*paja'n* ma R. V., *paja'n* v. *paja'gan* E.; *pajandan* mától fogva; *pajanlih* v. *pajanligha* mára R.; — *iran* holnap R., *ira'n* V., *ira'n* E.; *irandan* v. *iranran* holnaptól kezdve (*irandan pošlebir* holnaptól fogjuk megkezdeni); R. *iranlih* holnapra (*iranlih kil* holnapra jöj) R.; — *vismine* holnapután; *vismüneren-bä* holnaputánától fogva R.; — *iner* tegnap R., *ine'r* V. *inä'r* E.; *inerden, inerden-bä* tegnap óta R.; *vizim-gon* tegnap előtt (tkp. harmad-nap; megjegyezni való, hogy

itt *vizim* egy különben már nem használt sorszámnév, mely a *vismine*-ben is megvan); — *kušal* az idén E. (*ku* ez, és *šol* év); *pilder* tavali R., *pi'dir* V. (*pilder čug-ojih* múlt, tavali november; *pilder šulla* tavali nyáron; *hi* képzővel lesz: *pilderhi* tavali: *pilderhi šol* tavali év, múlt év); *pilderden* v. *pilderden-bü* tavali óta R.; — *vizim šol* harmad éve; — *purgon* két, három nap előtt, egy hét előtt; *purgondan* v. *purgondan-ba* R. (a *gon* = nap; talán az akar lenni *purgon*, a mi a magy. „a minap“).

3) Bizonyos időszakokra vagy időtájakra vonatkozó időadverbiumok: *hille* télen, *šulla* nyáron, *kürgonne* ősszel, *šorgonne* tavasszal, *šol* v. *šolla* az évben, *kondurla* nappal, *sürle* éjjel, R. (*kondurla'* V. E.; *sürle'* V. *sürlä* E., *šora'* *sürle'* éjfélkor V., *šor sür* R., l. ezeknek képzéséről fentebb *la*, *lä* rag alatt a 21. lapon; v. ö. még *in*, *n* ragot 23—24. ll.). Továbbá: *ir* v. *irbe*, *irbele* reggel; *ian* *irgenibe* holnap reggelre R.; — *kaš* v. *kašpa*, *kašpala* estve, estvel (l. fent. a 19. lap.); *kažalaba* v. *kažallaba* estve felé, hét óra felé R. (Elsőgr. *ir-mar* nem korán = későn mellett: *kažala'* későn; Visn. szlov. *kaža'laba* este felé; ezen felül Elsőgr. 14. *kaža'l* éjszak, Visn. szlov. *kaža'l* nyugat. Ezekből kivehető *kažala* v. *kažalla*, rövidítve *kažal*, mint névtő, mely *kaš* és *ala*, *alla*, *al*-ból van összetéve. Ez utóbbi kétség nélkül ugyanazon *al*, melyet fentebb (44. l.) *aj-al*, *hžj-al*, *m-al* stbiben megjelöltünk, s a melynek ott gyanítottuk jelentése (= „táj“) megint itt is igazoltatik: mert a *kažal* mint éjszak (E.) vagy nyugat (V.) nyilván „est-táj,“ és ugyanígy értjük meg a *kažalaba*-t is mint: „est táján, est tájban“ v. ö. „reggel tájban, akkor tájban“ stb. A *ba* instrumentalisrag itt használhatásáról v. ö. fent. a 19. lapon. — Ide hozhatók föl még ezen gerundiumos kitételek: *ir tol šudelzan* virradatkor (tkp. reggel kivirradván), *tüttüm polzan* megestveledetkor (tkp. sötétség levén); *kon šudličēn* virradatig (tkp. nap virradtáig) R.

4) *hi* (*ghi*) képzővel készülvén adverbiumokból melléknevek (l. Ny. K. I, 245.), ezeknek megint locativusai, megelőző birtokosraggal vagy a nélkül (*hinže* vagy *hira* végzettel) új adverbiumokul állhatnak, melyek az alapadverbiumoktól aligha különböznek lényegesen, legfelebb abban, hogy az ezek által megjelölt időt jobban egy egészbe foglalva körülhatározzák, p. o. *iranhinže-de šok polat val* holnap (tkp. holnapijában, a holnap i időben, a meddig az tart) sem lesz ő [otthon]. Reguly itt *n*, *l*, *r* után és önhangzó után is *hi*, nem

*ghi* alakot ír, noha más hangtani analogia szerint ez kellene; de egyelőre mégsem akarjuk azt megváltoztatni, noha másrészt két szóba sem írhatjuk, mint Reg. teszi némelyiknél (*iran hinže*). Ilyenek: *pa-janhinže* (*pajan ma*), *iranhinže* (*iran holnap*), *visminehinže* (*vismine holnapután*), *inerhinže* (*iner tegnap*), *vizimgonhinže* (*vizimgon tegnapelőtt*), *purgonhinže* v. *purgonhira* (*purgon minap* v. ö. fentebb 3.), *irhinže* v. *irhira* (*ir korán, reggel*); *ülümhinže* v. *ülümhira* (*ülüm jövőben, ezentúl*), *varahinže* v. *varahira* (*vara később, azután*), *halhinže* v. *halkhira* (*hal mostan*), *pazerhinže* v. *pazerhira* (*pazer kevéssel ezelőtt*), *ilikhinže* v. *ilikhira* (*ilik ezelőtt, hajdan*), *kajranhinže* v. *kajranhira* (*kajran később, azután*), *maldanhinže* v. *maldanhira* (*maldan előbb*). — Némileg föltűnő az is, hogy a magashanguakhoz is csak a *hira* (nem *hire*) végzet járúl, de azért nem hihetjük, hogy tán *hi* egy „idő“-t jelentő mélyhangú külön névszó volna, mert a *hi*-alakoknak igaz melléknév voltát nem lehet kétségbe vonni (p. o. *pervejhine par*, *kajranhi kirle mar* az elsőt add, az utolsó (utóbbi, későbbi) nem kell. Képeztetésökre nézve a *hira*-adverbiumalakokat némileg lehet hasonlítani a magy. „elsőben“-hez, s csakugyan a csuvasban is vannak a sorszámnevektől vagy az ezeknek helyét tartó alapszámnevektől képezett ilyen adverbiumok, melyek szorosabban a magy. „-szor, -ször,“ vagy „izben“ értelemmel járnak, *pervehinže* v. *pervehira*, vagy csak *pervej* először stb. (I. NyK. I, 246.); megjegyezzük azonban, hogy *ikkešinže*, *vissešinže*, *tuvattašinže* jobban így iratnak: *ikke šinže*, *visse šinže*, *tuvatta šinže* a *šinže* nem levén egyéb, mint a fent. a 29. lapon, 18. alatt említett postpositio = -ban, -ben, úgy hogy *ikke šinže* teljességgel = *ikki-re* stb.).

5) Némely időrendi (s részint egyszersmind helyrendi) adverbiumoknak, melyek több tagból álló elősorolásban használatnak, Reg. ezen összeállítását adja:

*pervej*, *maldan* először, előbb, elsőben (*maldan* tehát az orosz eredetű *pervej* igaz csuvas párja); — *kajran* azután; — *ondan kajran* [meg] azután; — *on hissín* ő utána, azután (I. *hissín* a 31. l.); *patne sitsen* végre (tkp. *pat*-jához érvén; ezen *pat* aligha ugyanaz, a mi a postpositionális alapszó a 32. lap.) p. o. *maldan* v. *pervej kirzeneh juver-če*, *kajran šumullanže* elsőben, kezdetben (v. ö. *kirzen* a 40. lp.) nehéz vala, azután könnyebb lett; *maldan hire kilže*, *on hissín jevižezem kilžiš*, *vulzenžen kačče kilže*, *kačče hissín hunazam kilžiš* először a menyasszony jött, azután a nászleányok jöttek, azután a völe-

gény jött, a völegény után a vendégek jöttek; *patne sitsen aran tūr-letse jaže* végre alig (nagy nehezen) megigazította. — A „végre“ még *kajranhine* által is fejeztetik ki, a mi dativusi raggal van (úgy, mint *kajranhinje* locativusival), s így egészen a magy. „utoljára“: *kajranhine vuhutra kilje* végre (utoljára) jött [már egyszer] jókor. Ezt: *visne* (szószerint: végre, végére), és ezt: *kajranhila* v. *kajranhibe* (*la*, és *ba*, *be* raggal) rossznak mondja Reguly, az „endlich“ kifejezésére.

### c) Módjelentő adverbiumok.

1) *jeple* v. *leple* hogyan, mint R., *jeplé* V., *eplé* E. hacsak nem szedőhibából van *Эплé* e helyett: *Еплé*, *jeplé*). Lásd NyK. I, 256. 4. alatt. Reguly még *be* raggal is adja ezt: *leplebe* hogyan, a mi arra vezethetne, hogy a *ple*, *pla*, a mivel *jeple* és egyéb módadverbiumok képezve vannak, nem a *bala*, *bele* instrumentalisi rag, hanem egy „mód, nem“ jelentésű anyagszó, annyival inkább, mert *leple*-ből melléknév is származik *leplene* milyen (szintigy *kapla*: *kaplane* stb. I, 266.), mely inkább úgy volna származtatható, mint a magy. „minő“ = „mi-nem-ü“

*kapla*, igy R., *kapla* V. (*ku*, *kon* névmástőhöz tartozó); — *apla* úgy R., *apla* V. (*vul*, *on* névmástő); — *šapla* igy (Reguly a *šaga*, *šak* névmás alatt adja, a *šava*, *šav*-nak hiányozván a megfelelő adverbiumalakja; NyK. I, 256. a puszta *ša*-ból eresztettük a *šapla*-t, mely *ša* a *šaga*, *šava* előrésze. Most már valószínűbbnek tartjuk, hogy *šapla* a teljes *šaga*, illetőleg *šagan* névmástőből indul ki. Ugyanis ha *kon*-ból lesz *kapla*, *šagan*-ból lenne *šagapla*; a hangsúly pedig a végszótagon levén, könnyen megfogható, hogy rövidülhetett és könnyebbülhetett ez alak erre: *šakpla*, *šapla*. Sőt annak, hogy *šava*, illetőleg *šavan*-nak Reg. szerint ilyen módadverbiuma nincs, csak az az oka, hogy *šapla* egyszersmind a *šavan*-nak *pla*-végű módadverbiuma, mely *šavapla*, *šavpla*-ból rövidült meg); — Visn. magát *šava*-t is hozza föl adverbiumnak = úgy (такъ); és *šava*'h (az előbbi nyomatékosítva) = épen úgy, Elsőgr.-ban *šaba*'h.

*teneplü* v. *teleplü* valahogy R.; — *nileple-de* v. *nijeple-de* (*nileplebe-de*) sehogy; — *kirikte-leple* akárhogy; — *leple-de polzan* akárhogy; — *leple-de polin* bárhogy legyen is.

*por tüsle-de* mindenféleképen (p. o. *por tüsle-de tuza pihrem* mindenféleképen megpróbáltam; v. ö. *tüslü* a 35. lp.); — *hajber*



*tüsle-de* mindenikképen, R.; — *perle'* együtt R., *perlü'* V. E. (*perle huza kildemir* együtt hajtottuk a nyáját); egybe, egygyé-t is jelent: *ik küdü perle hodošne* a két nyáj egybe csatlódott; — *per majla* egy módon, egyképen (*per majla poplesse* egyképen beszélnék).

2) Melléknevek, jegyzi meg Reguly, egyszersmind adverbiumokül is használtatnak, s Visnevszki is tesz erről észrevételt (59. l.): „az adverbiumok helyett a csuvas nyelvben gyakran főnevek, melléknevek használtatnak, alakjuk változása nélkül, p. o. *na'müs* szégyen és szégyennel, gyalázatosan, *čibe'er* szép és szépen, jól.“ Természetesen rendszeren módadverbiumok ezek. P. o. *türö* egyenes: *türö turat* egyenesen áll R., *hüde* erős: *hüde kajat* gyorsan (erősen) megyen, *hüde poplet* fenhangon beszél stb. Ezeknek elősorolása nem ide, hanem a szótárba való. Csak egynéhányat említünk itt meg, melyek részint a cselekvés vagy tulajdonság nagyobb vagy kisebb mértékének kifejezésére szolgálnak, részint már csak mint adverbiumok jönnek elő: *hüde* erősen, *pit* igen, nagyon, *taza* tisztán, merőben, *pajdah* eléggé, elég, *šalt* (*šaldah*) egészen, teljességgel, *či* épen, ugyanoly (azonosságot fejez ki), *čin* valóban, bizonyosan, leg- (a superlatívus kifejezésére, NyK. I, 236), *nomaj* p. o. *mandan nomaj usta* nálamnál több mester, nagyobb mester, mesterebb (főnevek előtt használható), *čilaj* sokkal (comparatívus előtt), eléggé; *lajih* (*lajighah*) jól (p. o. megverték), *perlastik* egy kissé, *pižikke* egy kicsit, keveset; *üt*, *üdah* fölötte nagyon, *onjol* annyira stb. — Hasonlóképen a *za* és *mazir*-féle gerundiumok, a melyekkel szintén módadverbiumok kifejezhetők, a magok helyén már tárgyalva vannak. Végre még a *la*, *lä* (21. l.), *ün*, *n* (23. l.) és *ba*, *bä* (19. l.) ragok fentebbi tárgyalására utalunk.

### 3) Számnévi módadverbiumok :

*per hut* egyszer, *ik hut* kétszer, *vis hut* háromszor, *vonne hut* tizszer stb. — *minje hut* hányszor, *temje hut* valahányszor, nem-tudom-hányszor; *kirikte-minje hut* akárhányszor (p. o. *kirikte-minje hut kajder, san min is* akárhányszor menjen is, neked mi gondod?) A *hut* praepositionalis alapszó is l. fent. a 34. lapon; még azt is jelentheti *per hut* hogy: egyszerű, *ik hut*: kettős stb. — Distributív számnévvel (l. NyK. I, 242. e): *prer hut*, *ikšär hut*, *visšär hut* stb.

De *hut* nélkül az egyszerű alapszámnév is fejezheti ki az igei cselekvés hányszor történtét: *pre* egyszer (a *pre* alak, nem *per* l. NyK. I, 239): *pre pürza eb onda* egyszer voltam én ott, *pre-de kor-*

*man eb ona* egyszer sem láttam (tkp. egyszer is nem láttam); *pre-pre* (ismételve l. *per-per* I, 258) egyszer vagy másszor, egyvalamikor, *tepre* (*te-pre* I, 238) másodszor, vagy *teber hut*; *oreh* (*hut* nélkül) másszor; *minže hut* vagy csak *minže* hányszor (p. o. *minže činden* hányszor hittál?).

**d)** A dverbiumi alakok hasonlítási fokozata.

Visnevszki (58. l.) jegyzete szerint „némely adverbiumok fölvesznek comparatiót is a melléknevek módjára, p. o. *čas* hamar, *časrah* hamarabb. Reguly az „intensio“-ról való jegyzeteiben találkoznak erre példák: *inžereh* messzibb (*inže* messze), *kadarah* tovább (*kada*), *ajkarah* mintegy: félrébb, tovább félre (*ajka* félre), *kondarah* idebb (*konda* ide) *ondarah* odább (*onda* oda). Ez helyadverbiumok fokozása. — Időadverbiumok: *ilikreh* előbb (*ilikreh ma* külmüren miért nem jöttél előbb?), *varerah* később (*vara*), *ülümreh* tovább a jövőben (*ülüm*), *kajrandarah* később (*kajran*), *irdereh* korábban. — Módadverbiumok: *vraghendarah* lassacskán, inkább lassan, valamivel lassabban (*vraghan*) p. o. *šagenbak vraghendarah kaj* csak így lassacskán menj; *vireslarah* inkább orosz módra (*viresla*): *hal vul vireslarah pornat* most inkább orosz módra él; *sumardarah* betegesen, inkább betegen, mintsem más állapotban (*sumar* melléknév, mint adverbium). — Ide vonható még a módgerundiumnak fokozása, melynek Reg. ugyanott példáit hozza fel, s melyre nézve csak azt kell megjegyezni, hogy nem a *za*, *zä*-féle közönséges gerundiumalak, hanem a NyK. I, 410. említett *a*, *ä*-féle alak fokoztatik *rah* *reh* által: *čobarah kaj* mintegy: futvább menj, azaz: erősen futva, jobban futva, vagy: futton fuss (*čob-as* futni, *čoba* I, 410. szerint: futva = *čopsa*, s *rah* nélkül különben így is mondatnék: *čopsa kaj* az I, 423. 424. lapokon való példák szerint); *šanarah turat san sine* bizvább áll rád, azaz: bízik valamit benned (a *rah* kicsinyítőleg véve, I, 235. *šorerah* fehérés; *rah* nélkül ez volna: *šanža turat*); *kiskerarah jaras* erősebben kiáltani (*kisker-a*; *kiskerza jaras*); *tīdarah turas* erősebben fogni v. tartani (*tīd-a*; *tītsa turas*); *virenerah paras* még jobban tanulni, vagy pedig: még egy kissé megtanulni (*viren-e*; *virenze paras*); *kūdereh iles* még elvárni, tkp. várva venni (*kūd-e*; *kūtse iles*). Szintűgy időadverbium helyett *kašrah* (estvébb, azaz: ugyancsak estve) mellett áll *kaš polarah* (így írja Reg. nem: *polarah*), a mi *kaš polzan* este levén, megesteledvén

(miután este lett) ellenében talán „elesteledvén“ által fejezhető ki némileg.

Fokozott (*rah-os*) adverbiumalakok megint új viszonyraggal is fordúlnak elő Regulynál: *kajrandarahran* tkp. hátulabbról, azaz: valamivel utána, később (ugyanazon *ran*-nal, mely már *kaj-ran*-ban van, és ott csak bővülködőleg áll), *maldarahran* tkp. előbből, azaz: valamivel elül v. előtte (itt az alapadverbium *maldan*, de a *rah* (*darah*) ennek alapszavához (*mal*) járúl, s a viszonyrag *ran* = *dan* csak egyszer áll), p. o. *eb ondan maldarahran* v. *kajrandarahran kildem* én ő nálánál valamivel előbb v. később jöttem. — Fokozott gerundium instrumentalisi raggal: *sibe-reh-pe*: *jala siberhepe ultrem kis-kerne sas* mikor már a faluhoz közel értem, hallottam kiáltást (tkp. faluhoz érvébb-vel); *kaš polorahpa kildem* mikor már este kezdett lenni, jöttem (tkp. esteledvébb-vel, azaz: elesteledéskor).

A fokozó képző *darah*, *dereh* vagy *rah*, *reh* hangtani tekintetben épen úgy járúl az adverbiumokhoz, mint a melléknevekhez, lásd NyK. I, 234. 235. lapokat.

### 3.

#### Conjunctiók.

Kötőszóiban (conjunctiókban) a csuvas nyelv épenséggel nem bővülködik, mert a gerundiumok elterjedt használata, a nomina verbalia, sőt egyszerű névszók viszonyragos alakjai mellett nem is érezi a csuvas nyelv annyira azoknak szükségét a maga szó- és mondatfűzésében. Így p. o. a mi feltételező conjunctiónk („ha“) helyett, van a *zan*-féle gerundium és a *polzan* is csak nem-sajátos értelemben nevezhető feltételező conjunctiónak, a mint NyK. I, 428. látható; ugyanigy, p. o. *as* nomen actionis *šin* raggal (*as-šin*) egy conjunctio finalist teszen nélkülözhetővé: *ona ize kajas-šin kildem* eljöttem, hogy (latin ut) öt elvigyem stb.; szintigy a sociativusi *ba*, *bala* rag helyettesíthet conjunctio copulativát, p. o. *ouba mana šapriš* öt és s engem vertek meg; a *bak* (=ként)-tel élhet a csuvas, hol nekünk „mintha (lat. quasi)“ kell: *vul okša šok-pak nimin-de ilmet* ő, mintha nem volna pénze, semmit sem veszen. Ezenkívül a csuvas nyelv sokszor csak egymás mellé rak mondatokat a nélkül, hogy a köztük való logikai viszonyt valamely conjunctióval tüzetesen meg-

jelölné, p. o. *vul pürde kiže, eb oramra kütse tudom* ő bement a házba [és] én vártam az utcán; vagy ő bement a házba, [m í g] én az utcán vártam; *alíkne oš, vulzam kiččir* nyisd ki az ajtót, [h o g y] ök bemenjenek; *eb piledep ona, es pilmesten ona* én ismerem őt, [d e] te nem ismered stb. stb.

De azért rendelkezik a csuvas nyelv mégis conjunctiókkal is, ha nem is annyival, mint más kivált árja eredetű nyelv. Fölhozzuk először Visnevszkit, ki 59. l. 8-félét sorol elő: 1) Conjunctio copulativa *da*. 2) Conj. conditionalis *bolza'n* (nem sajátképen conjunctio, l. előbb). 3) Conj. concessiva *bo'lin* хотя, habár, noha (tkp. = legyen, és nem sajátképen conjunctio). 4) Conj. adversativa *vara* de, pedig. 5) Conj. causalis *on-turu'h, omba'*. 6) Conj. consecutiva *appi'n* és *ara* tehát, s így. 7) Conj. negativa *ni* nem (ez is csak a negatív névmások előrésztől fordul elő s nem nevezhető conjunctiónak). 8) Conj. interrogativa *ž, i? -e?* (kérdőszócska, l. NyK. I, 395.).

Nézzük most, mit vehetünk ki e tárgyra nézve Reguly följegyzéseiből, összeállítván ezekből az egyes conjunctiókat és conjunctiókúl használt adverbiumokat.

1) *da, dü* (írva *de* is), illetőleg *ta, tä* (*te*), mindenkor egy megelőző szóhoz simúló, a mint a változó hangzóji is mutatják. Főjelentése = magyar „és” és „is.” Ha csak egyszer tétetik ki, az összeköttetendő két tagnak elsőjéhez járúl; de járúlhat ismételve mind a kettőhöz is = magy. — is — is; p. o. *mana-da ona anžah pajis, ittizene pamariš* csak nekem és neki adtak, a többinek nem adtak; *mana-da ona-da pajis* nekem is neki is adtak; *šuba-da tibibe-de kiliš* vizen is szárazon is fognak jöni; *ir kilet-te kaš kilet* reggel is jó, este [is] jó; *eb kiles tärem-de kildem* én ígértem, hogy jövök, és jöttem is (meg kell jegyezni, hogy nem *kildem*-hez, hanem *tärem*-hez, mint első taghoz van csatolva a *de*, tkp. én jöni ígértem-is jöttem) stb. — Ha ilyenkor az utótag mondat, mely az előbbivel tartalmilag ellentétben áll, a *da* jelentése közel jár az adversativ magyar „de”-hez: *es itter kiles tären-de kilmären* te tegnap ígérted, hogy jössz „és” nem jöttél, vagy pedig: „de” nem jöttél; *ep širarem-da tobimarem* én kerestem, de nem találtam. Azonban e mondatokban a *da* el is hagyható, meg nem jelölgetvén az ellentét.

Az első tagban levén *mar* (nem), s a másodikban *da*, a kiemelni való szóhoz csatolva, a magy. „nemcsak —, [hanem] — is” viszonya áll elő: *ašše mar, amoš-te kilne* nem csak atyja, [hanem]

anyja is jött. Lehet a *mar* mellett *anĵah* (csak) is, vagy e helyett csak a nyomatékositó *ah*, *eh*, *h*; p. o. *eb šulla mar anĵah pırza*, *eb hille-de pırza* nem csak a télen, [hanem] a nyáron is ott voltam; *vul vıreslah* (*vıresla-h*) *mar poplet*, *todarla-da poplet* ő nem csak oroszul beszéll, [hanem] tatárul is beszéll. Ezen példákban az ellentétes szók nem az igék; ha a két igéhez kell csatlakoznia a *mar*-nak meg *da*-nak, az első, *mar* előtt, *ma*-végü infinitivusban áll: *vul mana kedarima mar*, *piĵi-dü ona* ő nekem nem csak mutatta, [hanem] adta is őt. A második tagbéli ige is tagadó levén: *vul mana pama mar*, *kedartmari-dü* ő nekem nem csak nem adta, de még meg sem mutatta, vagy: ő nekem nem hogy adta volna, de még meg sem mutatta.

Megengedő mondatok igéjéhez, (mely a megengedő igeragozás szerint van ragozva, vagy *zan*-gerundium alakjában lép föl), szeret járulni *da* = magy. „is”: *perne izen-de teberne huwardir-če man vali* ha az egyiket elveszi is, [de legalább] a másikat hagyná meg számomra; *huva hoĵa polin-de*, *šaplah islet* bárha maga gazda legyen is, mégis dolgozik. — A *kam-da polzan* stb. névmásokat, melyekben *da* = „is” szerepel, lásd NyK. I, 259; szintígy *por-de*, *hajber-de* I, 266; *kirik-t e kam* stb. I, 258. — A *tagam* (= *ta-kam*), *te-min* stbiben (I, 257.) a *da* (mint *ta*, *te*) elül állván, föler a mindjárt alább látható *tada*-val; szintígy *tepri*, *teber*-ben (I, 239.).

2) *tada* = meg — is, meg aztán — is; még. Alkalmasint, a minek Reguly is tartja, a kétszer ismételt *ta* vagy *da* (1) p. o. *atti man vade*, *tada horavzahrah* atyám öreg, meg aztán beteges is; *ebe*, *atti*, *Andri*, *on piĵiš*, *tada man ĵimik pırza* én, atyám, András, testvére, meg az én hugom is ott voltak. — Eleibe tétetik a *tada*-nak még *sinĵen* is = felüle (= ezen felül): *sinĵen tada* = ezen felül még; sőt egymaga *sinĵen* is álll = ezen felül; p. o. *vul pire isterĵe sidarĵe*, *sinĵen prer som paĵe* ő bennünket itatott, etetett, ezen felül [még] egyegy rúbelt adott; *ebir onda vurmanda šol šoghatremir*; *šırle polza*, *sil*, *sive*; *sinĵen tada šomur šuma pošlare* mi ott az erdőben elvesztettük az útát; éjjel lett, szél, hideg; ezen felül még eső is kezdett esni. — Hasonlóképen használtatik *tada* előtt *on-batne* hozzá: *on-batne tada* hozzá még = e mellett még; p. o. *leple vul ize ile?* *onen sinzam šok*, *utsam saghal tada*, *on-batne tada huva isne piĵ pilimast*, hogy fog ő munkát vállalni? emberei nincsenek, meg lova is kevés, e mellett még a maga munkáját sem igen tudja.

3) *eppin* következtető = tehát (Alakja a Visn.-féle *appin*-hez oly viszonyban van, mint *ebe* én *abe*-hez NyK. I, 248.). P. o.  *vulzam kajriš, eppin ebir-de kajebir* ők elmentek, tehát menjünk mi is;  *vul eppin kilmüre* ő tehát nem jött; *šapla eppin kilmest* úgy tehát nem jő.

4) *ara* gyengébb következtető = hát. P. o. *ara ma tavernden?* hát minek tértél vissza? *ara min pole onda kajne-žin* hát mi lesz, hogy oda megyünk?  *vul ize kajni ara, es ona jatladen, vul ize kajman* elvette-e hát, [hogy] őt vádoló, ő nem vette el? — A mint látszik, különösen kérdő mondatokban használatos az *ara*, és az ilyenekben a magyar „hát“ = német „denn“-nek felel meg.

5) *inde* = már; parancsoló mondatban:  *parzam inde ona* add oda már neki, v. már csak add oda neki (németül: gieb ihm es doch hin).

6) *šaplah* ellentétező = mégis (*šapla-h* a nyomatékosított *šapla* úgy): *šomur hilde šuvat-če, šaplah kajriš* erősen esik vala az eső, mégis mentek.

7) *aghalen* ellentétező = különben:  *vaskas kirle, aghalen kile sidimebir* sietni kell, különben nem fogunk haza érni.

8) *šavenba* okadó = azért (*šava* mutató névmás instrumentális, v. ö. *omba* = *onba* V.):  *vul pojan, šavenba ondan itrem pološ* ő gazdag, azért ő tőle kértem segítséget;  *vul pilmen, šavenba kilmen* ő nem tudta, azért nem jött el.

9) *anjah* megszorító = csak, csakhogy:  *laža lajih, šamrik anjah* a ló jó, csakhogy fiatal;  *vul ize kiles türe, manne anjah* ő el akarta hozni, csak hogy elfelejtette.

10) *hal-de* = csakugyan, úgyis (tkp. „most is“ a *hal* most adverbium, p. o.  *hal-de manen nomaj virdat* [még] most is nekem sok fekszik):  *ku sanen. hal-de man ku, leple vul konda kilne?* ez a tiéd. csakugyan az enyim ez, hogy is került ide?  *e hal-de vulzen vul horondaš polat igenis*, csakugyan az ő atyjokfia lesz ő;  *perne hal-de ize kajre, teberne pamastep* az egyikét úgyis elvitte, a másikat [meg] nem adom.

Ide csatolunk még néhány hátul simúló szócskát, melyek a mondat némi modalis affectióját fejezik ki:

11) *-i* kérdő = magy. *-e?* (v. ö. NyK. I, 295. stb.):  *onni* (v.  *oneni*) *ku* az övé-e ez?  *sumari vul beteg-e ő?* Megjegyzi Reguly, hogy csak a mondat kérdőleges hangoztatása által nem fejezhető ki kérdés; meg azt, hogy ha a kérdés logikai súlya a subjectumra vagy

objectumra esik, ezek kiemeltetnek a hangoztatás által, de az igéhez járúl a kérdőszócska, p. o. *vu' l turi kona* ő csinálta meg ezt? (ő-e az, ki ezt megcsinálta?); ellenben: *vu' l tu'zaj* ő megcsinálta? (és p. o. nem vette?) — Kettős kérdésben kétszer tétetik ki a kérdő *i*; nincs is csuvas szó = „vagy,“ a miért is az Evang.-ban néha az orosz *ili* használtatik, és Visn. szlovárjában az *i*-t evvel fordítja: или? (vagy?). *eb kajza, pi'gham*: *kilde-i*, *kilde mari vu' l*? én mentem, megnézem: otthon [van]-e, vagy nincs? (tkp. otthon-e, nem otthon-e?); *kajebri, jolebri, pilmestep ep hale* nem tudom most, menjünk-e vagy maradjunk? *kili kilmi* jö-e vagy nem jö? *pajan poli hader*, *iran poli hader* vagy ma, vagy holnap lesz kész (tkp. ma lesz-e kész, holnap lesz-e kész? — egyszersmind olyan eset, hol Reguly fent említett jegyzete szerint, a mondatsúly a *pajan, iran* szókra esik, és mégis az igéhez, *pole*-hez járúl a kérdő *i*: *poli*).

12) *-ži* (*-ši*) Reguly ilyen példákat ad erről: *vu' l pilmen-ži kil-müre* ő alkalmasint (hát, talán) nem tudta, [s azért] nem jött el; *vu' l pilmen-ži hačen kilmüre* nem tudta-e hát meg eddig, [hogya] nem jött? *nim tuze-de joramast*, *misker tuza jorattaram-ži eb ona* semmi tett[em]mel nem elégszik meg, mi tett[em]mel fogom hát kielégíteni (tetszését találni)? *leple tuvas-ši kona* hogy kell hát csinálni ezt? (gondolja magában); *leple vu' l kona ture-ži* hogy csinálta hát ezt? — A magyar „hát“ = német „denn“ (wie hat er es denn gemacht? stb.), úgyhiszszük, csak megközelítőleg fejezi ki a csuvas *ži*-t, melyet legfelebb úgy bírunk meghatározni, hogy valamely tényre vagy körülményre vissza vagy előre rámutat, melyből a vele megjelölt ok-gyanító vagy kérdő mondat kiindúl. Reguly azért a *ži*-vel való ígét „demonstrativ modus“-nak nevezi.

13) *š* vagy *ške*. Lássuk megint előbb a példákat: *titreni?* *titrem-š* v. *titrem-ške* (kérdés): megfogat-e? (felelet): meg biz én (Reg. fordítása csak az egyszerű *понмалъ*-t adja = megfogtam, de a *titrem-š* mégis csak más mint *titrem*, és *titrem-ške* alá van jegyezve, hogy „ez nagyobb nyomatékosítás“ — értsd, mint a *titrem-š*, tehát ez is már nyomatékosabb, mint *titrem*, noha csupa ez is állhat a fentebbi feleletben); — *vu' l juvis hidi?* *hidi-š* v. *hidi-ške* ez a fa erős-e? erős biz [a]; *ku šuvi?* *šu-š* v. *šu-ške* ez víz-e? az (это вода-ли? вода ez víz-e? víz, tkp. víz + *š* v. *ške*). Tagadó felelet: *vu' l juvis hidi?* *hidi mar-š* v. *hidi mar-ške* az a fa erős-e? nem biz a (tkp. erős nem + *š* v. *ške*); *es ize-i?* *ize-š* te elvetted-e? el ám én (я браъ én levett-

tem; *ize-ške* Reg. szerint nem volna jó; azaz a *za*, *ze* alakhoz szokás szerint csak *š*, nem *ške* járúlna). — Valószínű kimondott vélemény: *es kalaman pol-ške* te, úgyhiszem, nem mondtad meg (*pol* e helyett: *pole* lesz, s egyszersmind a „talán“-t kifejező; ha egész szorosan, és etymologice akarjuk fordítani, úgy tehetjük: [úgy] lesz bizony — *pol-ške* — [hogy] te nem mondtad meg; Reg. megjegyzi „nem *pol-š*“); *vul kona tumas-ške* (e helyett: *tumast-ške*) онъ это недѣлаеть ő ezt nem teszi v. csinálja — hozzá teszi: „affirmálva“, körülbelül: ő ezt meg nem csinálja ám; *vul kona tuvaške* (e h. *tu-vat-ške*) ő ezt megcsinálja ám, vagy: úgyhiszem megcsinálja; *vul silenmen pol-ške man sine* ő, úgyhiszem csak nem haragudott meg reám (itt Reguly orosz fordítása is hozzá pótolja ezt: я думаю gondolom, úgyhiszem). — A csuvas *š* v. *ške*-t fordításunkban részint „biz“ részint „ám“ és „úgyhiszem“ által igyekezővén kifejezni, magától kitetszik, hogy szorosán egyik, sem teljes megfelelője a *š*, *ške*-nek; azonban annyit látunk, hogy a *š*, *ške* rendeltetése az affirmatio kifejezése, kivált kérdésre való felelet-mondatokban, a melyekben némi bizonyítgatás nagyon is természetes. Így megegyezhetünk Regulyval, ki a *š*, *ške*-vel való igét „affirmativus mód“-nak veszi.

14) *ha*; *šha* (*š-ha*). Már NyK. I, 268. láthatni egy példamondatban ezen *ha*-t imperativus után: *kalaza kitart ha*, jobban írva: *kalaza kidart-ha* beszélld el + *ha*; most hozzá vehetjük még ezeket: *tiv-ha* v. *hal es mana* „csak üss meg“; *tem* v. *teminle polat-ha* nemtudom-mi v. milyen lesz (ő) már. — Itt nyilván való a *ha* eredete, mely nem egyéb mint *hal* (most) rövidült alakja, milyen a Reg.-féle *ha-čen* = *hal-čen*-ben is van. És *ha* „már = most már“-ral fordítjuk, igen jó értelme lesz az *tiv-ha*, *kalaza kidart-ha* imperativusoknak: üss már, beszélld el már; mert ezen „már“ utólvégre csak a parancsnak nógató sürgősbitését fejezi ki, s így általában nyomatékosító szócskává válik, csakhogy a cselekvési időt illeti főképp a nyomatékosítás.

Az előbb tárgyalt affirmativ *š*-hez járúlván *ha* (= *hal*) lesz: *šha*: *titrem-šha* megfogtam már most (valahára, miután soká nem tudtam megfogni), tkp. megfogtam ám most; *es kalas šok-šha* „még megmondani sem akarod“ (tkp. nincs-ám-már [az hogy] te megmondjad).

NyK. I, 392—95. II. adtuk azon igealakokat, melyek az *ah*, *eh*, *h* nyomatékosító szócska hozzájárulása által az egyszerű állító vagy



tagadó igealakokból keletkeznek, „nyomatékosító igeragozás“ czím alatt. Ezenkívül volt is már itt-ott alkalmunk ugyane szócskával való szókkal találkozni, Elsőgr. és Visnevszki fölhozása után is, noha ez, ha e szócskát, mint külön szóelemet, nem oly teljesen ignorálja is, mint NyK. I, 392. mondtuk, de mégis csak annyit mond róla (65. l.), hogy „a kérdés vagy parancsolat erősebb kifejezésére a csuvas nyelvben az *ah* particula szolgál: *kajah* (*kaj*) menj csak, menj-sze.“ — Reguly e nyomatékosító szócskának, az igealakokon kívül, minden másnemű szókhöz való járulásáról is ad számosabb példákat, az egyszerű szónak ez által való affectióját „intensio“-nak nevezvén el. Szerinte most az idetartozókat kell közölnünk. — Az *ah*, *äh*, (*eh*), *h* alakok hangtani alkalmaztatására nézve ugyanaz áll, a mi a nyomatékosító igeragozásban: a szó önhang zón végcsak *h* járul hozzá; mássalhangzón végződő mélyződvn, hangúhoz *ah*, magashangúhoz *äh* (*eh*); a szó vég *u*, *ü*-je helyett azonban *uv*, *üv* áll be; lágyúlható mássalhangzó lágyúl.

1) Névszók ragtalan és ragos alakjai nyomatékosítva.

šu víz	(nyom.) : šuvah	küdü nyáj — küdüveh
šura vízben —	šurah	küdüre — küdüreh
šuba vízzel —	šubah	küdübe — küdübeh
šubala „ —	šubalah	küdübele — küdübeleh
šuzir víz nélkül —	šuzirah	küdüzir — küdüzireh
šuran vízből —	šuranah	küdüren — küdüreneh
šuva víznek, vizet	šuvah	küdüve — küdüveh
šuvalla víz felé —	šuvallah	küdüvelle — küdüvelleh
šubak vízként —	šubagah	küdübek — küdübegeh.
		küdüven nyájé küdüveneh

Egyéb ragok és postpositiók: -žinah, valizinah, valileh (*valile*), čohneh (*čohne*), -čeneh (*čen*), hožerah (*hožera*), hišsinah (*hišsin*; *omenah* Reg. szerint nem használtatik); tülneh (*tülne*), -lah (*la*; p. o. *čuvašlah*); -zerah, -zireh (*zir*, *zir*), -nah (*-in*, *n*, p. o. *aremenah*); panžeh, panženeh, patneh (*panže*, *panžen*, *patne*) stb. — Melléknevek: türeh (*türe* egyenes) stb. Melléknévi ragozás, nyomatékosítva:

Nom. *sumariah* (*sumar* beteg, *sumari* mint külön álló melléknév, tkp. betegje); *sumar-skereh* (*sumar-sker* határozatlan melléknév l. NyK. I, 233.)

gen. *sumarinneh* (*sumarin*) — *sumar-skereneh* (*-skeren*)

dat. *sumarineh* (*sumarine*) — *sumar-skerneh* (*-skernü*)

abl. *sumarinženeh* (*sumarinžen*) — *sumar-skerdeneh* (*-skerden*)  
 instr. *sumaribeh* (*sumaribe*) — *sumar-skerbeh* (*-skerbü*)  
 causál. *sumaržinah* (*sumaržin*) — *sumar-skeržineh* (*-skeržin*)  
 modal. *sumarlah* (*sumarla*)

Számnevek : *preh* (*per*), *ikkeh* (*ikke*) stb. — *pičeneh* (*pičen*), *ikkineh* (*ikkin*); *ikkin-deh* ettől *ikkin-de* Reg. szerint nem jó), *vonneneh* (*vonnen*) stb. — *iksemirēh* (*iksemir*), *iksireh* (*iksir*), *ikšeh* (*ikš*). Meg két eltérő alak : *presseh* (azaz : *pre anžah*) v. *prehseh*, *tepressseh* v. *teprehseh* (*tepre anžah*).

Névmások : *šavah* (*šava*); *manenah* (*manen*, enyém), *ondanah* (*ondan*, *vul* ablativusa); *miskereh* (*misker*); *kam* és *min*-nek, Reg. szerint, nem az egész ragozása nyomatékosítottatik, de igen a mutató névmásoké; *onžah* (*onža* v. ö. *minžü* NyK. I, 264; s evvel egynek látszik tartani Reg. ezt : *anžah* csak, mint eredetileg „épen annyi“, a mi nagyon valószínű; *onžolak* (*onžol*).

2) Adverbiumok nyomatékosítva : *maldah*, *malah*, *maldanah* (*malda*, *mala*, *maldan*); *omrah* (*omra*), *anatrah* (*anatra*) stb. — *iligeh* (*ilik*, *iliki*h Elsőgr.), *pazerah* (*pazer*), *avalah* (R. E. *aval*), *purgonah* (*purgon*), *purgondan-bah*, *čazah* (*čas*), *pajanah* (*pajan*) stb. (*ilim* meg *vara*-nak nincs nyomatékos alakjuk; csak comparativusok van); — *činah* (R. E., *čin*).

3) Nomina verbalia : *totmah* (*tot-ma*), *ismelleh* (*ismelle*). Gerundia : *tazatsah* (*tazat-sa*), *čarenzasnah* (*čaren-zassin*).

Az *ah*, *eh*, *h* által kifejezett nyomatékosítás főleg az azonosság (identitas) kiemelésében határozódik meg, a nyomatékosítva megjelölt fogalomtól minden más nemű fogalom kizáratván. Ha így p. o. *šura-h* azt teszi „a vízben-*eh*“, azaz : „a vízben és nem másutt“ — magától értetik, hogy a nyomatékosító szócska egyszersmind megszorító hatással van : „csak a vízben“; a mire nézve a fent 55. l. közölt példamondatra figyelmeztetünk, hol *viresla-h* nyomatékos alak egyenesen *viresla anžah* helyett áll. Mind ezt tekintetbe véve, a csuvas *ah*, *eh*, *h* szócskának tulajdonképen való jelentését és értéket talán a magyar „ugyancsak“-kal közelíthetjük meg legjobban : *šurah* „ugyancsak a vízben.“ Meg kell azonban jegyezni, hogy a csuvas nyelv aránylag oly gyakran él nyomatékosított szóalakokkal, hogy azoknak nyomatékoságát mindenkor lefordítani részint fölösleges, részint nem is lehet jóformán a mi nyelvünkben, mely annak helyébe

gyakran csupán a hangoztatás által emel ki nyomatékosítanivaló szókat. De lássuk még egyes példákban a nyomatékosításnak adott esetben így vagy úgy kifejezhető értékét. Így Reguly egy helyen a magy. „ugyan“-t, mely azonosságot és ismétlést jelent, ezekben : „ugyanaz, ugyanott“ stb., a csuvas *ah, eh, h* raggal állítja szembe : *ondanah ildem* ugyanattól, v. ugyan ő tőle vettem (отъ негоже бралъ); *eb ondah lartrem ilihhi viremma* ugyanoda tettem az előbbi helyére (itt „az előbbi helyére“ eléggé megmagyarázza az *ondah* mivoltát); *šava sinah ize kajre* ugyanazon ember vitte el (a ki hozta; itt az egész *šava sin*-ra vonatkozik az *ah*; de lehet azért ilyen is : *šarah sin* p. o. *iner kilegene šavah sin* a ki tegnap jött, ugyanaz az ember); így legtöbbször az orosz же-t, mely szintén magy. „ugyan, épen“-nel fordítható, találjuk a csuvas *ah, eh, h* ellenében Reguly orosz fordításában. *šomur hšsinah kajre* épen az eső után (послѣ дождя) ment el; *pojanah kajat* épen ma (сегодняже) megy el; *halah* épen most, most mindjárt (теперьче-же) stb. — Nyomatékosított időadverbiumokat a же-n kívül orosz еще (= még)-gel is értelmezi még Reguly p. o. *eb ireh kize* én még reggel jöttem; vagy все (mind, egyre), vagy ровно (szintén, ugyan, épen)-nel : *simikren-beh sumar virdat* szemik óta egyre betegen fekszik; *čan šarpe tul-deh kildemir* ровно на обѣдню звонили, какъ мы приѣхали épen misére harangoztak, mikor mi eljöttünk (ткп. harang-csapott korban-épen jöttünk). Könnyen láthatni, hogy ezen és más fordítási módok, mégis csak az *ah, eh, h* szócska alapjelentésének (a megszorító identitás) az illető szókhöz alkalmazott kifejezései : *simikren-beh* lehet „szemik óta egyre“, mert ha félbeszakasztólag más állapot lép közbe, nem lehet már „ugyancsak szemik óta“; *ireh* lehet „még reggel“, a rá következő későbbi idővel ellentétben gondolva, és ezen ellentétre nézve emelve ki az „ugyancsak reggel“-t stb. — A mint fentebb is mondtuk, sokszor nem is kell a csuvas nyomatékosítást fordításunkban különösen kifejezni, p. o. nem ezekben : *šoldan šolah* (*šola-h*) *vadelah* v. *pojanlanah* (*vadela-h, pojanlana-h*, l. NyK. I, 410.) *pírat* évről évre öregebb v. gazdagabb lesz; *šuvallah sikse anže* a vízbe ugrott be; *kil kardine tazatsah tur* az udvart mindig tisztán tartsd (ткп. *tazatsa* tisztítva *tur* állj); *šomur čarenzasnah kajre* mikor az eső megszűnt, elment stb. — Érdekes még a praedicatum-szó nyomatékos ismétlése, a mikor aztán az ismételt második szóhoz *ah, eh, h* szócska járul : *ture, ture'h* „csinálta hát, ugyan csinálta“;

*tumare tumare'h* nem csinálta, ugyancsak nem csinálta; *por pora'h* (*por van*); *šok šogah* (*šok nincsen*); *hunža-da polzan tidep tidebah* akármikor is, de csak megfogom; *vul hīde, hīdeh* ő fősvény, de csak-ugyan fősvény; *joman itti juvisran sirip siribeh* a cserfa a több fánál ugyancsak keményebb. — Végre még az *ah*, *eh* = *anžah* előtűntetésére, negatio (*ma*) mellett (v. ö. 55. l. *vireslah* = *viresla anžah*): *per sinnah mar pīrza onda* nem csak egy ember volt ott (hanem sokan voltak); *manenah mar šoghalne* не у меня только пропало nem csak én nálam veszett el — valami (tkp. enyim-csak nem = nem csak enyim [valami], azaz: nem csak nekem veszett el valamim).

## 4.

## I n t e r j e c t i ó k.

1) *appa* v. *appaj* Reg. — csudálkozást fejez ki: *appa! misker ku? hajh! micsoda ez? appa! leple polne? hajh! hogy történt [az]?* — Visn. (60. l.) szintén csodálkozást jelentőnek adja, így: *appa'j* „mi ez, ej, ej.“ — Elsőgr. 66. l. találkozok: *aba'j* ахъ ah, a mi ugyanaz lehet.

2) *aj* Reg. szerint feleletül egy névszerint való hívásra, p. o. *Stepan!* (István! — hívás; ez azt feleli :) *aj!* — Másféle *aj* volna Elsőgr.-é = *тѧ* (piha), mely undorodást fejez ki.

3) *aj-a'j* Visn. „örömet jelentő.“ Regulynak is e példája egyezik evvel: *aj-aj! ku pīt lajih* ej! ez nagyon jó. — De vágó és fájlalkodó érzelemről is: *aj-aj! man attin kiles-če pajan* hejcsak jönne ma atyám (tkp. ej! atyámnak kell vala jönie ma v. ö. NyK. I, 406). — Egyenesen fájdalomról = *oj-oj*, lásd 5.

4) *aj-aj inde* Reg., feddőleg boszankodó: *aj-aj inde, es ma ti-ven ona* „ej már, mit bántod ötet.“

5) *aju'j* és 6) *oj* fájdalomról. Visn. = ахъ, увы oh! jaj! — Reg. *oj-oj* vagy helyette *aj-aj* is: *aj-aj* (v. *oj-oj*)! *iradat* jaj, jaj! fáj. — Elsőgr.: *vaj, vaj, vaj!* jaj, jaj!

6) *ej* Reg., tiltólag megszólító: *ej! an kaj* hejh, megállj! (tkp. ne menj); *ej! an tiv es ona* hej! ne bántsd öt.

7) *a* Reg., ráhagyás, valamit nem-bánás érzelmét fejezi ki: *a! kizessin* (v. *kizen*), *kajebir*, no, ha jó, megyünk v. fogunk menni (azaz: no, jól van, nem bánom, ha jó stb.). — Elsőgr. *aa'*.

9) *čipp!* csitt, hallga! Reg.

10) *čim* Reg., megnyugtató, vártató: *čim hal* várj még (*hal* tkp. most): *čim hal*, *tuhta ha* no csak, várj még [egy kicsit]! — *čim-aj* feleletben: *čim-aj!* *píradep* várj csak, megyek [mindjárt]. — Visn. *čim* v. *čin* lassan, várj csak [egy kicsit]. — Elsőgr. *čim*.

11) *a'ge* v. *ak* Reg., *a'ga* Elsőgr., rámutató = íme, ihol: *age konda turat* íme, itt áll; *ak šapla tuvas polat* íme, így kell csinálni. — Az *aga* (*ag-a*) alkalmasint nem egyéb, mint a *ku*, *kon* mutató névmás = ez, azon *a* praefixummal, melyet az *a-be*, *a-bir* stb. személynévmások nominativusaiban látunk; v. ö. a *ša-ga* összetételt NyK. I, 254.

12) *ves* Reg., rámutató = ott — a! *ves kajat* ott megy, a!

13) *ma* Reg., kínálkozó = ne! (Reg.: „mikor valakinek valamit adok).

14) *ah* v. *arja'h* Reg. „buzdítószó, mikor nyulat vadásznak.“

15) *toh* Reg.. kergető = eredj! (tkp. *togh-as* ige imperativusa).

Ezenkívül Reguly még a külön-külön állatokra használt megszólító és kergető szókat ad. Ugyanis

lóra, megszólítólag:	<i>boh</i> ;	kergetőleg:	<i>nu</i>
tehénre	„ : <i>paniba</i> ;	„	: <i>has</i> v. <i>prpge</i>
borjúra	„ : <i>prp, prpoša</i> ;	„	: <i>kše kše</i>
juhra	„ : <i>pīče pīče</i> ;	„	: <i>šaba</i> v. <i>ter terle</i> v. <i>ter</i> [ <i>šaba</i>
kutyára	„ : <i>ančik ma</i> v. [ <i>noh</i> ;	„	: <i>toh toh, tebä</i> ; <i>virt</i> (feküdj)
macskára	„ : <i>kīš kīš</i> ;	„	: <i>prīš prīš</i>
kecskére	„ : <i>ma'še maše</i> ;	„	: <i>kaža</i> v. <i>kačča</i>
tyukokra	„ : <i>cīp cīp</i> ;	„	: <i>keš</i> v. <i>kša</i>
réczékre	„ : <i>ud-ud</i> ;	„	: „
lúdakra	„ : <i>tīže tīže</i> ;	„	: <i>tī'gīš</i> v. <i>keš kša'</i> .
madarakra	„ : —;	„	: <i>kša'h</i> .

A ló ösztönzésére szolgál ez: *nu*, megállítására v. visszatar-tására: *perr*; kutyát ösztönöznek evvel: *uš* *uš*.

## 5.

## Szóképzés és összetétel.

Nem a csuvas szóképzést kimerítőleg tárgyalni szándékunk most itt, a mire mindenek előtt a teljesen összeállított és legalább a törökséggel összehasonlított csuvas szókinccsel kellene bírnunk; hanem csak némely (korántsem minden) közöséges grammatikai és még teljesen rendes használatú szóképzőről, melyek névszóból névszót s igetöböl igetöt képeznek, akarjuk még előlegesen közölni, a mit Reguly ezekre és a szóösszetételre vonatkozólag följegyzett. (Az igéből származandó rendes névszóképzések már II. cikkünk 6. és 7. szakaszaiban vannak tárgyalva).

## a) Névszóból névszók.

1) *ze* (*se*) képzővel képeztetnek részint főnevek, részint melléknevek, melyek az avval foglalkozót vagy azt cselekvőt jelentik, a mit az illető alapszó mond. Reguly kissé különösen „adjectiva instrumentalia“-nak nevezi. Ilyenek p. o. *sojaze* hazug, csaló (*soja* hazugság; Visn. szlovárjában : *soja'ze*); *timirze* kovács (*timir* vas; Visn. *tí'mírš*); *olavze* előfogatos, ямщикъ (*olav* előfogat; V. *ola'vze*, Rg. szógyűjt. *ola'vza*); *horahse* rabló (*horah* rablás, разбóй); *čilghe'ze* nyelvés, azaz : fecsegő (*čilghe'* nyelv); *jó'reze* énekes (*jora, jore* ének); *olžu'za* átcsereelő, pénzváltó (*olžu'* csere); *šivize* szabó *šitve, šiv* szegély, varrás); *küdüze* pásztor (*küdü* nyáj) stb. — Ez : *adeze* csizmadia (*ada, ade* csizma), noha szabályszerűen képezve, Rg. szerint nem volna jó, azaz nem szokott, hanem ez : *ad-usti* csizmadia (tkp. csizma mestere), szintígy : *kürük usti* szücs (suba mestere). — Reg. *usta* (mester) mellett még *ustaze*-t (u. a.) hozza föl, a mi, ha az *usta* mellékalakja is, de az alapszó jelentésénél fogva nem illik az itt tárgyalt képző alá. Szintígy alig e képzővel fejthető meg *orja* (özvegy ember) Rg. — Megjegyzi még Reg., hogy a „cselekvőt jelentő melléknevek“ (azaz a részint melléknevek, részint főnevek, a mint a *ze* képző alatt előfordúlnak) a *pít* (igen, nagyon) adverbium által fokoztatnak (azaz ugyancsak mellékneveknek vétetnek e tekintetben), p. o. *vul pít joreze* ő nagy énekes (tkp. ő igen énekes), *vul pít usta* ő nagy mester.

2) *la*, *le* képzővel melléknemek, melyek az avval valót vagy bírót jelentik, a mit az alapszó mond : p. o. *tuvarla* sós (*tuvar* só), *tüdümle* füstös (*tüdüm* füst); *hakla* drága (tkp. áros, *hak* ár); *vijla* erős, *namesla* gyalázatos, stb. Rg. néha mélyhangúlag is *le-t* ír, mi az Elsőgr. melléknévajstromában túlnyomólag előforduló *li*; meg *lo-t*, úgy látszik csak *u*, *o* hangzó után, némi hangattractio folytán : *toslo* barátságos (barátos), *tutlo* édes; *vurmanle* erdős (*vurman* erdő); Elsőgr.: *vurmanli'*, *čonli* lelkes, *šivli* vizes stb. — Összetett melléknemekre is használtatik e képző, úgy mint magy. *ú*, *ül*; p. o. *puzik pošle* nagyfejű, *hora košle* fekete szemű.

3) *zir*, *zir* (*sir*, *sir*), az előbbi képzőnek ellentétese, a mennyiben az a nélkül valót jelenti, a mit az alapszó mond (v. ö. *zir* rag, fent a 20. lapon); p. o. *košsir* vak (*koš* szem), *čilghezir* néma (tkp. nyelvetlen, *čilghe* nyelv) stb.

4) A *rah*, *reh* (*darah*, *dereh*) különben comparativusi képző, melléknemekhez járulván, némi kicsinyítést vagy az illető tulajdonsághoz való hajlékonyságot fejezhet ki, a miszerint p. o. *šorerah* fehérés бѣловатый (*šora* fehér), *sojazerah* kérkedős, kérkedékeny хвастливый (*sojaze* hazug, kérkedő), *hajardarah* haragosforma, сердитоватый (*hajar* haragos); *tutlorah* édeses (*tutlo* édes); *sumardarah* beteges (*sumar* beteg). V. ö. NyK. I, 235. és a *rah* v. *darah* képzőről u. o. 234.

5) a) A locativus ragja mindenkor önhangzón, *a* vagy *ü* (*e*)-n végződven, ezen önhangzó *i*-vé változtatásával melléknemek keletkeznek, melyek az abban levő-t jelentik, a mit a locativus alapszava mond. Bármely szó locativusából képezhető ilyen melléknév, különösen a locativusi raggal készült helyadverbiumokból : *šuri'* vizi, vízbeli, mi a vízben van (*huže šu šinže*; *šura* vízben); *holari'* városi, városbeli (*holara* városban), *kajri'* hátulsó (*kajra* utól, mintegy : hátban), *maldi'* elül való (*malda* elül), *tüpri' ut* коренная лошадь, rudas ló (*tüpre* töben, *tüp* töve valaminek), *küdesri' tora* szentkép (tkp. szögletbeli isten, *küdesre* szögletben), *vurmandi'* erdei, erdőben való (*vurmanda* erdőben), *kondi'* itteni (*konda* itt), *ondi'* ottani (*onda* ott). — Lehet pedig a locativus 3. birtokosrag után való is, a mikor *je* ragja *ji*-vé lesz, vagy locativusi raggal készült postpositio, mely aztán a megelőző névszóval együtt egy melléknemet teszen, p. o. *hirinji* a szélén való, szélső (*hirinže* a szélén); *pült sinji tora* mennyei isten (tkp. ég, felhő fölötti; *kletke šinji kajiga ep tit-*

rem a kalitkában levő madarat én fogtam meg (*kletke šinže kalitkában*). — Elsőgr. és Visn. is mutatnak föl ilyen képzéseket, részint *ž*-vel *i* helyett, p. o. *jaldī* falusi (*jalda*), *holariž* városi, *kūldi* tavi (*kūlde*), *vuda' sirdi'* középső (*vuda sirde* közép helyen), *somri* szomszédbeli (*somra*; v. ö. *šomra* Rg., fent 31. l.) Elsőgr.; *kajri'* (*kajra*), *vurmandi'*, *ajaldi'* lentvaló (*ajalda*), *inžatri'* messzevaló (*inžatrá*, Rg. *inžetre*), *pūltsim-zinži'* felhők fölötti, égbeli (*-zinže*) Visn.

b) *ghi*, *hi* mássalhangzón végződő, főleg idő-adverbiumokhoz járulván, az előbbiekhöz hasonló melléneveket képez, p. o. *onžohnighi'* akkori (*onžohne*), *halghi'* mostani (*hal*), *ku-žalghi'* idei (*ku-žal* az idén, *ku* ez és *šol* év-ből), *avalghi'* hajdani, régi (*aval*), *ūliumghi* jövődöbeli (*ūlium*), *ilihhi* előbbi (*ilikhi* helyett; *ilik*); *ūmürghi'* régi, hajdani, *tahšanghi'* valamikori (*tahšan*), *pazerghi'* az iménti, kevéssel ez előtt volt (*pazer*), *purgonghi'* minapi (*purgon*), *kajranghi'* utolsó (*kajran*), *sürleghi* éjjeli (*sürle*). Még egyebek fent a 49. lapon láthatók. — Elsőgr.-ban *šorkonghi'* őszi, *iranghi'* holnapi, *irghi* reggeli, *kašalhi* estveli (ez tkp. így kellene: *kažalghi'*, mert az előbbieken is *n*, *r* után *ghi*-t ír, tehát *l* után is kell; s ezt tekintve Regulynak a 49. lapon még meghagyott *hi*-féle írását *r*, *n*, *l*, *m* és önhangzó után, melyet ő maga sem követ e helyen, most bátrabban merjük megváltoztatnivalónak itélni); Visn. *ilihhi* (így írva: *iliki*), *kollängi'* mindennapi, naponkénti (*gi*-vel tehát szintén lágy *g*-vel, noha nem *g* hanem *gh* kellene, meglehet hogy csak szedőhibából is áll *rr* e helyett: *r*).

Az a) alatt előnkbe tűnő *i* képző, mely az alapszó vég önhangzóját kiszorítja, épen úgy mint az *i* 3. birtokosrag is, bizonyosan nem más, mint a b) alatt fölhozott *ghi*, azaz: egy eredeti *-ra-ghi*, *-re-ghi*, *da-ghi* stb. végzetből lett összevonás által *-ri*, *-di* (előbb alkalmasint *-raj*, *-rej*, *-daj*, stb., v. ö. *abaj*, mely *abi* lesz NyK. I, 230.). V. ö. NyK. I, 245., hol már némileg kimondtuk e véleményünket, melyet ezenfelül a törökség egybehasonlítása minden kétségen kívül helyez. Látható ott az orosz alapszóból keletkező *pervejhi*, *pervehi* első (jobban: *pervejghi*, *perveghi*) is.

### b) Igetők ből igetők.

1) *n*, *en*, *in* képzővel képeztetnek passiv igetők, p. o. *oldalan-as* megcsaltni (*oldala-s* megcsalni), *tiden-as* megfogatni (*tid-as* megfogni); p. o. *pol tidenmast* hal nem fogódik, *tir sodenza* a gabona



eladatott; *vil ondan puzinje* ő tőle megöletett, halálra kínoztatott. — Azonban a verba passiva használata a csuvas nyelvben nem határtalan, és némelykor meg sincs engedve. Így Reguly szerint is nem jó p. o. *ku pürt sodenat* ez a ház eladatik (hanem: *ku pürde sodasse* ezt a házat eladják); nem: *vil čuvašran tidenje* ő csuvasoktól fogatott meg (hanem: *ona čuvaššam titriš* őt csuvasok fogták meg); hasonló értelemben szól Visnevszkinék egy jegyzete is (64. l.), hogy a szenvedő igék a csuvas nyelvben nagyobb részt cselekvő igék által fejeztetnek ki, a személynévmások accusativusával, p. o. *mana' jorada'sse* engem szeretnek; hasonlóképen Elsőgr. 50. l.

2) *tar, tär (dar, där)* causativ igetők képzője: *par-dar-as* adatni (*par-as* adni), *tittar-as* megfogatni valamit (*tid-as* megfogni), *kalattur-as* mondatni valamit (*kala-s* mondani; *a, ü*-végű tő után rendszeren kettős *tt*-vel *ttar, ttär*), *istär-äs* itatni (*iz-äs* inni) stb. p. o. *mana vjba pardaržiš šavna* velem erővel adatták azt (az adásnak logikai subjectuma a *mana*-ban van kifejezve, a mi már vajjon accusativus-e vagy dativus, a csuvas alak szerint nem lehet tudni; bizonyos okból inkább dativusnak tartjuk); *eb ona tittaram* én megfogatom őt (vagy: *titma kalam* tkp. megfogni mondom, azaz: megmondom v. parancsolom, hogy megfogják); *ep perper sinna jardaram onda* „én küldetek oda valakit.“

3) *z (s)* reciprocativ igetők képzője: *kalaz-as* egymással beszélgetni (*kala-s* mondani), *jatlaz-as* czivakodni (tkp. csúfnevekkel nevezgetni egymást; *jatla-s* nevezni, *jat* név), p. o. *vilzam omba jatlazasse* ők ő vele czivakodnak, veszekednek; *vurz-as* verkedni (*vur-as* verni) stb.

### c) Névszók összetétele.

1) Két főnév, melyek közül az első a másikat meghatározza: *čol pürt köház, šoroh küdü juhnyáj, pazar kon* vásári nap, *ul aža* figyermek, *hir aža* leánygyermek, *hir patša* királyné (tkp. leány király), *majra patša* királyné (tkp. nőkirály). — Azonban igen használatos e mellett a második főnév 3. birtokosraggal való kitétele: *arman čole* malomkö (tkp. malom köve), *pazar jale* v. *virene* vásárfalu, vásárhely (-falva, -helye), *süt koržage* tejfazék (-fazaka); *šona šole* szán-út (-útja), *vires sine* orosz ember (-embere) stb.

2) *ma-végül* nomen actionis meghatározza a második helyen való főnevet, ennek mirevalóságát fejezvé ki: *otma šol* járásra való út, kocsit (tkp. jární út).

3) Két, szint jelentő melléknév: *šudo kuvak* világoskék, *hora simis* sötétzöld, *horarah simis* sötétes-zöld (nem *hora simisreh*).

d) A *za gerundiummal* mintegy összetett igéket lásd NyK. I, 423—425.

BUDENZ JÓZSEF.

## A NYELVTUDOMÁNYRÓL.

OLVASTATÉK AZ AKADEMIA NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLYÜLÉSÉBEN 1863. MART. 2.

Egyike a szanszkrit, s általában a nyelvészeti tudományokról Európa szerte híres tudósoknak, Müller Miksa, az oxfordi tudományos egyetem tanára. Én öt legelőször e munkájáról: „Gyakorlati segéd a keleti háború székhelyei nyelveinek tanulására, a katonatisztek számára“ <sup>1)</sup> emlegetém (lásd az 1855-ki akad. Értesítőben a Török, Magyar és Finn Szók egybehasonlítását, melynek elejét 1854. octob. 20-kán olvasám itt). E munkának második kiadását is eszközölte szerző következő cím alatt: „A keleti háború székhelyeinek nyelveiről, a három, úgymint sémi, árja és turán, nyelvcsalád átnézetével együtt, s Pétermann Ágoston rajzolta népirati térképpel“ <sup>2)</sup>. Legújabbban 1861. tavasz- tavaszutó- és nyárelőhava folytatában Müller a „királyi intézetben = Royal Institution“ kilencz felolvasást tartta a nyelvtudományról, melyet ugyanazon évben kiada e cím alatt „Lectures on the Science of Language = olvasások a nyelvtudományról, Londonban 1861“, melyet az Edinburgh-Review 1862-ki télhóbeli füzeté megismertete; melynek a párizsi akademia jutalomdíjt itéle oda, s melyet a szerző jóvá-

<sup>1)</sup> Suggestions for the assistance of officers in learning the languages of the Seat of war in the East, London, 1854.

<sup>2)</sup> The languages of the Seat of war in the East. With a Survey of the three families of Language Semitic, Arian, and Turanian. By Max Müller M. A. Ph. D. Taylorian professor of european languages and literature at the University of Oxford. Second Edition, with an appendix of the missionary alphabet and an ethnographical map, drawn by Augustus Petermann. London, Williams and Norgate, 1855.

hagyásával egyik barátja Böttger Károly igen hozzáértőleg német nyelvre fordíta \*).

Müller maga, a német fordításhoz írt előszavában, azt mondja : „A nyelvek az emberi szellem történeteinek legősibb és legnyomósabb évkönyveit foglalják magokban, s ha emez évkönyvek megfejtése a nyelvtudomány feladata, a szellem tudományának feladata lesz, ez újdun megnyitott forrásokból az emberi gondolkozás igazi történeteit helyre állítani. Hivatkozom egyik legnagyobb német bölcselő és nyelvvizsgáló szavaira, ki azt mondta : „Je crois véritablement que les langues sont le meilleur miroir de l'esprit humain, et qu' une analyse exacte de la signification des mots ferait mieux connaître que toute autre chose les opérations de l'entendement = én valóban azt hiszem, hogy a nyelvek az emberi szellem legjobb tükre, s hogy a szók jelentéseinek szabatos elemzése az értelem működését bárminél is jobban megismertetné.“ — A nyelvek tehát kettőről értesíthetnek bennünket, az értelem eredeti működéséről, s az emberi szellem történeteiről, azaz megmondhatják annak, ki a nyelvek geologiai írását olvasni tudja, melyek ama törvények, melyek igazgatása alatt folyt legrégibb időben az emberi értelem működése; s mi foglalatoskodtatja vala ugyan az időben az emberi szellemet. Müller munkájához hatalmas érdek csatol : érdeklődünk tudni, hogy az ő előadása szerint a nyelvtudománynak általában mennyire sikerül már a nyelvek geologiai írásának értelmező olvasása, — s valóban ma nem lehet többé nemzet, melynek tudománya itt érdekelve nem volna — ; másodszer érdeklődünk tudni, hogy marad-e a magyar nyelvtudománynak is tenni valója a nyelvek geologiai írásának értelmező olvasásában, vagy megtettek-e már e tekintetben is, avagy bizonyosan meg fognak-e tenni rövid idő alatt mindent nálunk nélkül is azok, kik az európai szellem munkájának élén állanak s abban izzadnak? Amaz érdekből ismertetem Müller munkáját, s úgy reményelem, az ismertetés útján feleletet is fogunk találni az érdek által támasztott kérdésekre.

Müller a tudományok első kezdeteiről beszéllvén elmondja, hogy minden tudományra valamely gyakorlati szükség vitte az embereket, hogy előbb csak empiria uralkodott, s csak p. o. a fűvé-

\*) Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache, von Dr. Max Müller stb. für das deutsche Publicum bearbeitet von Dr. Carl Böttger, Professor am Herzogl. Gymnasium zu Dessau. Leipzig 1863.

szet, melyet *botanika* görög szóval nevezünk el, eleinte csak a tarkmányfüvek ismeretében, a csillagászat a hajósoknak a csillagok járása utáni tájékozásában áll vala stb. A tudományra való első lépés az osztályozás, mely által a tapasztalat útján megismért tárgyak sokaságát némi általános ismérvek szerint elosztályozzák, s így egységet hoznak a sokféleségbe. Az osztályozáson alapúlnak a rendszerek; s mikor már rendszert alkot az ismérő elme, a szükség vezérlette tapasztalat kezdeteitől jó tova haladt már az ismeret; végre az elmélet, vagy a tények mivoltuk szerinti értelmezése, utolsó foka az isméretnek. A nyelvtudomány két népnél kezdődött, a hindúknál és a görögöknél: ámde megfordított rendben a többi tudományokkal. Mert általában igaz ugyan, hogy gyakorlati szükség kelti föl a tapasztalati isméretet, melytől fogva hosszú út van az osztályozásig és a rendszerig, még hosszabb az elméletig: néha mégis az emberi elme előre szalad, s a tények okairól szeret okoskodni, mielőtt magokat a tényeket megismerte volna. Így történt az a nyelvvel a hindúknál és görögöknél. Ezek a magokén kívül más nyelvekkel nem törődtek; az isméret útján az osztályozásig sem érhetek: mégis elmélkednek vala a nyelvnek eredetéről, mivoltáról. A hindúk jelesen a szók taglalásában, mely már a Kr. előtti VI. századból való (Panini), minden más nemzetet felülmultak; s ama gondolat, a nyelv valamennyi szavait kis számú gyökérszókra vezetni vissza, mit Európában először Henricus Stephanus a XVI. században kísért meg, a brahmánoknál legalább 500. évvel Kr. e. szokott vala. Nem volt neves görög bölcs, ki arról ne elmélkedett volna: mi a nyelv? mely kérdést ép oly korán állítottak fel, mint azokat: mi az ember? mi az egész világ? Nyelvosztályozásra csak akkor érenek az emberek, midőn idegen nyelveket kellett tanulniok, mi a rómaiaknál kezdődik, kik a görög nyelvre szorultak; még inkább az újabb európai nemzeteknél, kik a latin, görög, sőt a biblia miatt, a héber nyelvre is szorultak. Eleinte azonban a nyelvtudomány *philologia*, mely a nyelvet vagy nyelveket csak eszköznek használja az illető irodalmak megértésére; így volt és van latin *philologia*, sémi *philologia* stb. A valóságos nyelvészet, mely a nyelvet magát teszi tárgyává, s mely előtt valamely vad amerikai népnek nyelve szinte nagyobb becsü, mint az Iliász nyelve, ha mélyebben enged belé pillantani a nyelv ősi természetébe, az a nyelvészet csak a legújabb kor szüleménye.

Az ismérletes nyelvek számát nem igen lehet meghatározni, de az alig lehet kisebb kilencszáznál. Ennyi nyelv van tehát a nyelvész előtt: képes-e azokat meg- és áttanulni? „Mindjárt elején óvást teszek amaz elővélemény ellen, úgymond Müller, hogy annak, ki a nyelvet magát kutatja, nagy nyelvtudósnak kell lennie. Én ez olvasások folytában száz meg száz nyelveket fogok emlegetni, melyek közül soknak a neve is alig ismérletes. Ingyen se gondolja senki, hogy én azokat mind úgy tudom, mint a mívelt ember a görögöt, latint, francziát vagy angolt tudja. Így én valóban kevés nyelvet tudok, s nem is törekedem Mithridatesz vagy Mezzofanti hírére. A nyelvvizsgálónak teljességgel lehetetlen mind azon nyelvekben, a melyekkel foglalkozik, gyakorlottságra szert tennie. Nem vágyakodik arra, hogy kachikal nyelven is szólhasson, melynek számára nem rég tanszéket állítottak a guatemalai tudományos egyetemenél; vagy arra, hogy a cseremisiz nyelvnek finomságaiba merüljön; dicsvágya arra sem fogja ösztönözni, hogy a szamojédek vagy újszélandiak irodalmait átvizsgálja. Nyelvtan és szótár teszük nyomozásainak tárgyát, ezekből tanul, ezeket taglalgatja.“ Így szól Müller, de az nem elégít ki bennünket. A nyelvésznek lehetetlen a nyelveket mind megtanulnia, ő kénytelen a nyelvek legnagyobb számára nézve nyelvtannal és szótárral beérni. Ezek jól is vezérelnék, mert mint Müller ugyanott mondja, egy-egy ködarab is sok felvilágosítást szerez az ügyes geolognak, ha a nyelvésznek kellő ködarabokat úgy adhatnák eléje, mint neki kellenek. Ámde ki írja, ki írhatja meg az ilyen nyelvészeti nyelvtanokat és szótárakat? Csak Müllerféle nyelvész, ki p. o. a cseremisiz nyelv finomságainak megértésére azon úton ért, mely úton értek akár a latin akár a görög nyelv tudományos felfogására. Ha a szanszkrit nyelv tudása nélkül lehetetlen volt az európai árja nyelveket tudományosan felfogni: legalább lehetséges, hogy más nyelvfajhoz tartozó nyelveket sem lehet magokban és külön, hanem csak a magok fájának egybehasonlító vizsgálata után, felfogni. Bizonyosan sokra segít a nyelvtudományban az árja és sémi nyelvészet: de ha nem lehet mondanunk, hogy e két nyelvfaj kimeríti a nyelvemléket, azt sem lehet hinnünk, hogy e két nyelvészet minden más nyelvészetet pótol. Alításunk szerint tehát, a Müllerféle feladat, a *nyelvtudomány*, nem sikerülhet még tökéletesen, mivelhogy a többi nyelvfajok még nincsenek úgy áttanulva, és nyelvtanokban meg szótárakban előadva, mint az árja és

sémi nyelvek. Azért nem kevesebb érdekes látnunk, mit tudhatunk már is a nyelvről Müller szerint.

Sokat vitatott kérdés : hogyan lett a nyelv? kitalálták-e az emberek, közmegegyezés útján, vagy isten öntötte-e beléjük? A biblia mondja, hogy Ádám nevezé el az állatokat és a többi tárgyakat, s ez alkalmasint a legjobb felfogás, miglen a nyelv maga nem ad feleletet ama kérdésre. — Természeti vagy történelmi-e a nyelvtudomány? Természetinek mondja Müller, de jól tudja, hogy a nyelv minden természeti tárgytól különbözik, mert történetei vannak. A nyelvnek történetei a *hangbeli fogyatkozásban* és *tájnyelvbeli újulásban* állanak; mindakettő az emberi önkényen kívül lesz, s azért nem lehet a nyelvtudományt a történelmi tudományokhoz sorozni; mert hol az emberi akaratnak nincsen hatása, ott szorosán véve történelemről nem lehet szó. Tiberius császár egyszer nyelvhibát követvén el, s ötet azért Marcellus megfeddvén, a jelenlevő Capito azt jegyzé meg, hogy az mind jól van latinúl mondva, mit a császár mond, s ha még nem volna az, nem sokára azzá lesz. „Capito hazudik, felele Marcellus, mert, oh Caesar, embereknek odaajánlhatod ugyan a római polgárjogot, de szóknak nem.“ Zsigmond magyar király és német császár, a kosztniczi zsinaton elnökölvén, latin beszédében azt mondá többi közt: „Videte, Patres, ut eradicetis schismam Hussitarum.“ — Serenissime Rex, schisma est generis neutri, kiálta fel egy szerzetes. — Hát te honnan tudod ezt? kérdé a czászár? — Alexander Gallus mondja. — S ki az az Alexander Gallus? kérdé a császár. Az egy szerzetes. — Nem bánom, felelé amaz, én meg római császár vagyok, az én szavam csak ér annyit, mint akármely szerzetesé. Mind a mellett, úgy tudjuk, schisma nem lett generis feminini a római császár kedvéért. E két mulató adomával Müller kézzelfoghatóvá akarja tenni, hogy az ember akaratjának nincsen hatalma a nyelveken. — A *hangbeli fogyatkozás* annál fogva is nevezetes, mert azon alapúl a nyelvtani alakulás. A mit most nyelvtani végzetnek, *képzőnek*, *ragnak*, nevezünk, az valaha ép szó volt, mely más szóval csak összetételben állott *vala*. Müller először tehát összetételeken mutatja fel a hangbeli fogyatkozást. A húszat jelentő szó a szanszkritban *vinçati*, a latinban *viginti* stb. A két szó elején ott van *dvi* és az ebből rövidült *vi*; miben nincs szokatlan. A latin *bis* az eredeti *dvis* (angolul *twice*, görögül *dis*) helyett van; a kérdéses *vi* tehát kettőt jelent. Tíz a szanszkritban *daçan*, miből *daçati*

= tized; *daçati* pedig a *vi*-vel összetevődvén, elvesztette az első *da* tagot, s lett *vi-çati* (*vinçati*), *vi-daçati* helyett. A szanszkrit *vi-çati*-hoz igen közel áll a görög-dór *ei-kati*; s a latin *vi-ginti* ugyanazon eredetű. Hozzátehetjük a magunkéból a mordvin *kom-sz*, a vogul *kú-sz*, osztják *chú-sz* és magyar *hús* szókat, melyek mind viginti-t, azaz két tizedet tesznek, s melyeket a mordvin szó által fejthetünk meg legjobban. Föltehetjük, hogy a mordvinban eleinte az összetétel *kavto-dasz*, vagy *kavto-tíz* (= két tíz) volt, mely a hangbeli fogyatkozás útján (*kav* = *kom*) előbb *komt-dasz* vagy *komt-tíz*, azután *komttz* (*dasz* vagy *tíz* = *tz* = *cz*, mint nyol-tíz, kilen-tíz-ből lett nyol-cz, kilen-cz), végre *komsz* lett, megfogyatkozván mind a *kavto*, mind a *dasz* vagy *tíz* szó. Ugyanczen úton lett *kav* és *kom* helyett vogulban *kú*, osztjákban *chú*, s a magyarban *hú*, mely nyelv az előhangú *k-t* nagyon szereti *h-vá* változtatni, p. o. a mordvin *koto* magyarban *hat*, a mordvin *kou* magyarban *hó* és *hav*, luna és mensis, a mordvin *kul'an* magyarban *hallok*, a mordvin *kov* magyarban *hov-a* stb.

Ezen az úton lettek azután a nyelvtani alakok is. Feltetsző például hozza fel Müller a francia *ment-t*, ilyenekben: *bonnement*, *elégamment* stb. Erről azt mondják a nyelvtanok: a francia nyelv *ment* képzővel alkot igehatározókat. De honnan jő e képző? A latin így mondta például: „*insistam forti mente*“, a francia most azt így mondja: „*j'insisterai fortément*“. A latin *bona mente*, *vera mente* stbiből, a hangbeli fogyatkozás útján, lett: *bonnement*, *vraiment* stb. s miután a *mente* szó így fogyni és értelméből ki kezdett vetközni, lassankint képzővé vált, mely azután olyan szókhoz is járúl, hol a *mens*-nek semmi dolga, p. o. a francia kalapács is, *lourdement* esik a földre, pedig nincsen *mens-e*.

A nyelv az emberben él; az ember öntudatlanul teremti azt; minden új szóval születik, minden szóval hal, mely kivesz a szokásból. A nyelvek valódi élete a tájnyelvekben liktet; a tájnyelvek ama forrásbeli patakok, melyekből a folyó, az országos vagy irodalmi nyelv, táplálkozik. Hol nincsen irodalom, ott a nyelv tájnyelvekre oszlik, melyek nagyon változnak, melyekben tehát a nyelv meg meg újul; de ez állapot hasonlít olyan vidékhez, melynek forrásbeli patakjai nem származnak el egy folyóba, s mocsárban veszteglenek. Ha tehát az irodalmi nyelv megköti is a tájnyelvek bújáságát: de áldás a nemzeti életre. Az irodalmi nyelvek mintegy haló



szervezetek; ha ezeken a bujálkodó tájnyelvek erőt vesznek, új irodalmi nyelvek támadhatnak, mint például a latin irodalmi nyelv háta megett az olasz, spanyol, francia stb. nyelvek támadtak. De teremthet-e a tájnyelv valamit, mi az előbbi nyelvben nem volt meg? A román nyelvek, mint látjuk, újat nem teremtettek, mit a latinban nem lehetne találni, legfőlebb új összetételeket alkottak a már meglévő anyagból. De Castrén tanúsága szerint némely mongol tájnyelvek a grammatikai élet új szakaszába lépnek, mert az igezőben a személyi végzeteket hozzák elő (a burját és tunguz tájnyelvek), melyek a mongol irodalmi nyelvben nincsenek meg. — Nekem úgy látszik, hogy ebben csatlakozik Castrén. A hangbeli fogyatkozás a tájnyelvekben is okvetetlenül mutatkozik; s egy tájnyelv sem képes visszatérni a rég elhagyott állapotra. De a tájnyelvek megőrizhetik azt, mit az irodalmi nyelvek elvesztenek: a burját és tunguz tájnyelvek, alításom szerint, nem most teremtik az igék személyi végzeteit, hanem mi kezdjük most észrevenni, a mit ők elejétől fogva őriznek, s tartanak. Erősen azt hiszem, hogy a tájnyelvek a hangbeli fogyatkozásra nézve, úgy állanak egymáshoz, mint a rokon nyelvek, mit legjobb lesz Müllerből vett egy példával megmutatni. A létige *vagyok* a szanszkritban *asmi*, görögben *esmi* *ἔσμι*, ebből *εἶμι*), litvánban *esmi*; az igező *as* (*es*), a személyi végzet *mi* = én. A három nyelv itt a hangbeli fogyatkozásra nézve azon fokon áll. De *vagy* a szanszkritban *a-si* (*as-si* helyett), a görögben *es-si* (*ἔσσι* ebből *εἶς*), litvánban *es-si*; az igező itt is *as* (*es*) s a személybeli végzett *si* = te. Valamint lehetetlen itt azt alítani, hogy a görög és litván nyelv a második személyben helyre állította, mit a szanszkrit elvesztett volt: azonkép lehetetlen amott is vélni, hogy a burját és tunguz tájnyelvek most kezdik előhozni, mit az irodalmi mongol nyelv elvesztett. A tárgyyszerű alítás az, hogy itt a görög és litván nyelv megőrizte a teljes alakot, mely a szanszkritban már fogyni kezdett; s amott a nevezett tájnyelvek őrzötték meg a teljes alakot, mely az irodalmi nyelvben már megfogyott.

A' nyelvosztályozás kitünő hasznára van a tudománynak, ha nemzetségbeli vagy fajbéli egyszersmind; tudniillik, ha az osztályozás az eredetet és származást követi, mit Müller *genealogiai* (*fajbéli*) osztályozásnak nevez. Csudálkozni lehet, hogy azt a rómaiak, kiknek annyi rokon nyelvű népekkel volt dolguk, nem vették észre. De vakká teszi vala az előítélet, mely szerint előttek minden nem

latinúl és görögül beszéllő nép *barbár* volt; a barbárok nyelvével Julius Caesarféle emberek sem gondolának. Valóban csak vakság nem látta a gyakran előforduló példát, mely

<i>latinban :</i>	<i>gótban :</i>	<i>németben :</i>
habeo	haba	ich habe
habes	habais	du hast
habet	habaith	er hat
habemus	habam	wir haben
habetis	habaith	ihr habet
habent	habant	sie haben.

Azonban míg az ismert nyelvek száma kicsi vala, nem igen juthattak a nyelvek osztályozására; s midőn nagyobb vala is már az ismert nyelvek száma, a vallási előítélet a *héber nyelvet* tartotta az emberi nyelvek anyjának. Ez előítélet támogatására igen sok tudományt vesztegetének a XVII. és XVIII. század folytában. Leibnitz első ingatá meg ez előítéletet. „Ugyanannyi okkal lehet vitatni, hogy a héber nyelv az emberiség ősnyelve, úgymond, mennyivel Goropius 1580-ban azt bizonyíttatá, hogy a paradicsomban hollandúl beszélltek.“ Közbe legyen mondva, Foris Otrokocsitul fogva a legújabb időig a magyar irodalom sem maradt el abbeli igényével, hogy a paradicsomban magyarul beszélltek, s a héber nyelv is inkább magyar mintsem héber. Folytatja Leibnitz : „a héber nyelvet ősnyelvnek tartani, ép annyi, mint gondolni hogy az ágak és gallyak a fának eredete.“ Nagy Péternek Bécsből 1713 őszhava 26-kán levelet íra Leibnitz, mellyben arra szólítja fel, hogy nagy birodalmában a különböző nyelvű népek közt szógyűjtéseket tétessen, nyelvosztályozás végett; ugyanarra szólíttatá fel ismerőseit mindenütt, jól tudván, hogy nyelvosztályozásra sok anyag kell. Sokat tön azután e tekintetben *Hervas* (1735—1809.) spanyol jezsuita, ki Amerikában mint hittérítő a nyelvek rendszeres tanulására fordította volt figyelmét. Visszatérvén onnan Rómában éle, hol a jezsuita hittérítők közt sok alkalma vala mindenünnen tudósításokat szerezni; még a szanszkrit nyelvről is, melyről Fra Paolino de San Bartolomeo (német karmelita szerzetes) Rómában 1790-ben az első szanszkrit nyelvtant adta, nyere tudomást, bár tökéletlent. Jelentős munkájának „*Idea del Universo*“ egyik szakaszában az emberről és nyelvről értekezik, s erre nézve az 1800-ban spanyolúl kiadott nyelvek katalo-

gusa főérdekü. Hervas 300-nál több nyelvből gyűjtött volt mutatóványokat és tudósításokat, maga 40 nyelvről írta grammatikákat. Első állítá, hogy a nyelvek rokonságát leginkább grammatikai bizonyítékokra kell alapítani; elveté a héber nyelv ősnyelvőségét; fölismeré a magyar, lapp és finn nyelvek közti rokonsogát (miben azonban nem Hervas volt az első); föl azt, hogy a héber, kháldai, szír, arab, éthiop és ámbár nyelvek csak tájnyelvei egyazon eredeti nyelvnek; sőt meghatározá a malaji nyelvfajt is sokkal előbb mint Humboldt, s hogy a görög és szanszkrit nyelvek közti fölismert rokonságból több eredményt nem hozott ki, abban leginkább ama véleménye akadályozá, mely szerint a görögök Indiából hozták volna bölcseleteiket és hitregéiket, s az alkalommal némely nyelvtani végzeteket is a szónemek meghatározására.

E század elején egy másik munka is képviselé a nyelvtudományt, t. i. *Adelung Mithridatese*, melynek első kötete 1806-ban jöve ki, másodika, már Adelung halála után, 1809-ben *Vater*, harmadik és negyedik kötetei 1816- és 1817-ben következének *Vater* és *ifjabb Adelung* eszközlésével. Adelung részint Hervas-t, részint az orosz kormány által kiadott szógyűjteményeket használá. Mire t. i. Leibnitz hiába szólította volt fel Nagy Pétert, azt Nagy Katalin (1762—1796) tevé meg, ki egyszer majd nem egész évig elzárkózék az egybehasonlító szótár szerkesztése végett. 1795, tavaszutó 9-kén azt írta Zimmermannak: „Levele kicsalt engem magányomból, melybe majd kilencz hónapig zárkoztam vala, s melyből bajjal ragadhatom ki magamat. Alig találhatja ki Ön, mit üzök; megmondom tehát, mert ilyesmi nem mindennapi. Az orosz nyelvnek mintegy két három száz gyökérszavát összeírtam, s azokat annyi nyelvre fordítottam, mennyit csak találnom sikerült; számuk már felülmúlja a kétszázat. Naponként egy-egy szót vevék elő, s leírom minden talált nyelvre . . . Ráúnék vesszőparipámon lovagolni, miután Önnek könyvét a magányról megolvastam volt: de minthogy sajnáltam annyi papirost tűzre dobni, Pallas tanárt hívám magamhoz, s miután őszintén meggyóntam bűnömet, abban egyezénk meg, hogy közre tegyük e gyűjteményeket azok számára, kik szeretnek a mások által elvetett játékszerrel foglalatoskodni. Csakmég keleti Szibériának némely nyelveit várjuk. Fog-e a világ a munkában különböző fényes eszméket észrevenni, azt az ő hangulatja mutatja meg majd; de az engem épen nem bánt.“ Ha császárnő lovagol

vesszőparipán, úgymond Müller, sokan készséggel segítenek neki. Még Washington is elküldé Katalin szójegyzékét az Egyesült államok kormányzójainak és tábornagyainak, hogy az amerikai nyelvekre fordíttassák. 1787. adák ki a császári szótár első kötetét, „Glossarium comparativum totius Orbis“, mely 285 szónak 51 európai és 149 ázsiai nyelvre való fordítását foglalja magában; második kiadása 1790—91-ben jelenék meg 4 kötetben, mely 279 nyelvet, 171 ázsiait, 55 európai, 30 afrikait és 23 amerikai foglalt magában.

Mint gyűjtemények Hervas, Katalin és Adelung munkáji becsesek, de a nyelvosztályozást nem határozták meg tudományosan, azt csak a szanszkrit nyelvnek fölfedezése tette. A szanszkrit legalább 300 száz évvel Kr. e. már nem volt élő nyelv; akkor a hindu nép már tájnyelveken beszélt vala; a szanszkrit akkor és utóbb az újabb időkig abban a helyzetben vala, melyben nálunk a középkor alatt a latin. Első tudomást az ind nyelvről és irodalomról a görögök vevének Nagy Sándor hadjáratai következtében, azután a sinaiak, kikhez már a harmadik században Kr. előtt buddha-hittérítők kerülének. De miután 65-ben Kr. e. a buddha-vallás a sinai birodalom harmadik állami vallásává lett, sinai zarándokok folyvást járának Indiába, kiknek egyike Hiouen-thsang (629—645), kinek életét és utazását Julien fordításából ismeri Európa. A sinaiak sok szanszkrit könyvet fordítának nyelvekre. — Mihelyt a moszlemek tolakodtak volt Indiába, ők is fordítgatának perzsa és arab nyelvekre. 1000 körül Kr. u. Abu Rihan al Birúni negyven évig tartózkodék Indiában, ki arabból szanszkritra is fordíta. Munkája „Tarikhu-l-Hind“ teljes tudomást ad az akkori ind irodalomról és tudományról. Később különösen Akbar (1556—1605) fordíttata sokat szanszkritből, p. o. Mahábhârata-t, Rámájana-t stb. Akbar unokája Dara folytatá ősének igyekezetét, s maga fordítá 1657-ben az Upanisad-ot perzsa nyelvre, melyből 1795-ben Anquetil Duperron francziára fordítá azt; s e fordítás sokáig az egyetlen forrás vala, melyből az európai tudósok ismeretet meríthetének a brahmánok szent irodalmáról. Aurengzebe uralkodása alatt (1658—1707) az európaiak is, legalább a hittérítők, megtudták, hogy van szanszkrit irodalom. Már előbb Roberto de Nobili, ki 1606-ban mene Indiába, szerzett volt magának szanszkrit nyelvtudást, úgy hogy a brahmánok közt mint brahmán léphetett föl. Pons pedig 1740-ben Duhaldehyz írt levelé-

ben az ind irodalom ágait is eléggé jól ismerteté meg. Az első szanszkrit nyelvtan, mint már említők, Rómában 1790-ben jelenék meg. Tehát Európában is tudomás volt az ind irodalomról és nyelvről : de azt nem tudták, hogy eme nyelv, a mint Salamon és Nagy Sándor idejében divatozott, a latin és görög nyelvhez olyanféle viszonyban áll, milyenben a francia az olaszhoz és spanyolhoz.

A szanszkrit nyelvtudomány az ázsiai társaság felállásával Kalkuttában 1784-ben kezdődik. Nyelv és irodalom Jones Vilmos, Wilkins, Forster, Colebrooke s mások igyekezetei által kezdé ismeretessé válni az európaiak előtt. Jones mindjárt azt állítá : Egy nyelvtudós sem fogja közelebbről vizsgálni a szanszkrit, görög és latin nyelveket, a nélkül, hogy azoknak közös forrásból eredetét ne vegye észre. Schlegel Fridrik 1801—1802-ban Angliában, utóbb Párizsban tanulván szanszkritot, 1808-ban „Über die Sprache und Weisheit der Indier“ kiadott munkájában első használá e szót : *indogerman nyelvek*, s indítá meg a németek közt a szanszkrit tudományt. Most következnek Bopp, Schlegel August, Lassen, Rosen, Burnouf, Pott, Grimm ; a nyelvosztályozás ezentúl fajbéli osztályozássá lesz, s a nyelvrokonság meghatározásának a nyelvalkotás, és hangok változása lesz alapja.

Az *úrja-nyelv*fajt, mert így nevezik most az indogerman nyelveket, melyeket Bopp egybehasonlító nyelvtana felvilágosított \*), az új tudomány nem csak leírja, hanem az illető nyelvek tényeit is meg akarja fejteni. Már előbb, midőn a hangbeli fogatkozásról volt szó, megmutatám, milyen példákkal teszi Müller szemlélhetővé azt a fogatkozást ; itt hozzájok csatolok még egyetkettőt az angol és német nyelvből. Az angolul tudó érti ezt a szót *gospel*, mely evangéliumot jelent. Honnan lett a szó, s mit jelent tulajdonkép ? *Goddspell*-ből lett, s jelent : jó hír-t, mi szószerinti fordítása a görög szónak. Honnan lettek a *lord*, a *lady* szók, s mit jelentenek ? Lettek *hlaf-ford*-ből meg *hlaf-dige*-ből. Hlaf, loaf = laib = kenyér, ford = adni, hlaf-ford tehát kenyéradó, németül brodherr ; a hangbeli fogatkozás által *hlord*-dá és *lord*-dá lett ; s így fogatkozott a *hlaf-dige* lassankint *lady*-re. Hogy a német *priester* szó a görög presbyter-ből

\*) Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Lithauischen, Slavischen, Gothischen und Deutschen, Berlin 1833—1852. — Ujabb kiadása ugyanott 1857—1861. Három kötet.

lett, melyből lett a magyar *esperes* szó, mindnyájan tudjuk; így lett a magyar *karácsony* az *incarnatio* (domini)-ből, mint a *pünköst* és *pfingsten* a *pentekoste* szóból. — Azt is mondók már, hogy a hangfogyatkozások általában a grammatikai alakok fejlődnek, vagy inkább, némely szók az által grammatikai alakokra fogynak. Azt kérdezi Müller, hogyan van az, hogy ‚ich liebe‘ ‚I love‘ a szeretetnek jelenét, az ‚ich liebte‘, ‚I loved‘ pedig a szeretetnek elmúltát teszik? micsoda csuda által történik, hogy németben a *te* s angolban a *puszta d* ilyen szomorú változást, a szeretet vagy szerelem elmúltát tegye? (Úgy látszik, Müller hallgatói közt lady-k is valának). A csudának történetét a gót ige *nasjan*, táplálni, múlt idejű alakával mutatja meg, melly is

egyesszámban :	kettősszámban :	többesszámban :
nas-i-da	nas-i-dêdu	nas-i-dêdum
nas-i-dês	nas-i-dêduts	nas-i-dêduth
nas-i-da	—	nas-i-dêdun.

E múltak conjunctivusa :

nas-i-dêdjau	nas-i-dêdeiva	nas-i-dêdeima
nas-i-dêdeis	nas-i-dêdeits	nas-i-dêdeith
nas-i-dêdi	—	nas-i-dêdeina.

Ez az angolszászban következő alakokat ölt :

Egyessz.	többessz.	Conj. egyessz.	többessz.
ner-ë-de	ner-ë-don	ner-ë-de	ner-ë-don
ner-ë-dest	ner-ë-don	ner-ë-de	ner-ë-don
ner-ë-de	ner-ë-don	ner-ë-de	ner-ë-don.

A németben csak ezek vannak még : nährte, nährtest, nährte, wir nährten, nährtet, nährten. Ha most a német *thun* igét az angolszászban keressük, az ott

egyesszám :	dide	többessz. :	didon
	didest		didon
	dide		didon.

Ha csak az angolszász praeteritumot *nerëde*-t és az angolszász *dide*-t ismernők : bajos volna a *nerëde de*-jének azonosságát a *dide*-vel állallátni. De tudván a gótot is, és látván, hogy a felhozott gót alak többesében a segédige szinte épen van meg, így : *dêdum*, *dêduth*, *dêdun* : ebből azt következtethetjük, hogy annak egyese *nasida*, *nasidês*, *nasida e* helyett van : *nasideda*, *nasidedês*, *nasideda*. Az angolszász tehát okvetetlen hasonlóképp alakult, s az

egyessz. nerë-dide	többsz. : nerë-didon
nerë-didest	nerë-didon
nerë-dide	nerë-didon

a nerede, neredest, nerede-re fogyatkozott. Ezekből azt látjuk, hogy a német *te* és angol *d* az ‚ich lieb-*te*‘, ‚I loved‘-ben azt teszi tulajdonkép németül *that*, s az egész alakok : ich that lieben stb. Még az a kérdés, hogyan alakult maga a német *that*, angol *did*, ófelnémet *teta*, angolszász *dide*? A *dide*-ben az utótag *de* nem képző, hanem maga a gyökér, s az előtag *di* a gyökérnek reduplicatioja. T. i. a görögben és szanszkritban a praeteritum reduplicatio által fejeztetik ki. Az angolszász gyökér *do* azonos a görög *the* gyökérrel a tithemi-ben s a szanszkrit *dhá* gyökérrel a dadhâmi-ban; az angolszász *dide* tehát a szanszkrit *dadhau* (tevék) alaknak felel meg. Mint itt a német ‚ich liebte‘ s az angol ‚I loved‘ jelentését mutattuk fel, azonkép igyekszik a tudomány az árja nyelvek egész grammatikai alkotmányát fölfejtteni.

Az ilyen fölfejtés útján kitalálták, hogy a nyelvnek kétféle alkotó része van, melyeket Müller *praedicativ* és *demonstrativ* gyökszóknak, Bopp ellenben *verbal* és *pronominal* gyökszóknak nevez. A *praedicativ* vagy *verbal* gyökszókból származnak a névszók és igezők legtágabb jelentésben; a *demonstrativ* vagy *pronominal* gyökszókból származnak a pronomenek, praepositiók, conjunctiók és particulák, mint Bopp mondja. A gyökszók mind egytaguak, s azokat, Müller szerint, felosztják első-, második-, és harmadrendű gyökerekre. Az *első rendű gyökszók* egy mássalhangzóból, p. o. *i* menni, vagy egy magán- és egy mássalhangzóból állanak, p. o. *ar* vagy *ad* enni, *da* adni; a *másodrendű gyökszók* két mássalhangzóból és közte való magánhangzóból állanak, p. o. *tud* taszítani; a *harmadrendű gyökszók* vagy ilyenek, mint *plu* folyani, vagy mint *ard* sérteni, vagy mint *spaç* lesni, nézni, vagy mint *spand* reszketni. A gyökszók nem nagy számuak. A szanszkrit grammatikusok 1706-ra tették, de a szám sokkal kisebbre fog leolvadni; a héber nyelvet 500 gyökszóra szállították le, s Müller azt mondja, hogy alig lehet többre tenni a szanszkrit gyökszókat; a sinai nyelv beéri 450 gyökkel, melyek az ejtés különbéleségei által 1263-ra szaporodnak, s ezekből a sinaiak 40,000 szót alkottak. A nyelv gazdálkodik, kevéssel sokra ér. — Az angolok szeretik a számok általi méréseket; Müller pedig angoloknak olvassa ezeket. Érdekes volt hát monda-

nia, hogy egy angol pap bizonyossággal állította, hogy egyházi községében némely napszámoknak szótára nem foglal magában 300 szót. (Kevésnek látszik az nekünk, de hadd számlálgassuk meg a mi nép-osztályaink szótárait). Jól nevelt angol, ki az egyetemen járt, bibliáját, Shakespeare-jét, a Times-t s a Mudie-könyvtár minden kötetjeit olvassa, alig él 3000-nél több szóval, bizonyosan nem él 4000 szóval, úgymond Müller. Shakespeare, ki hihetőleg valamenynyi író közt a kifejezések legnagyobb sokféleségét előhozta, minden színművét 15,000 szóval írta meg; Milton munkáiban 8000 szó fordul elő, s az angol Ó-testamentomban csak 5642.

A sinai nyelvben a gyök egyszersmind szó, p. o. *ta* jelent nagyot, nagyságot és nagynek lenni. De az árja nyelvekben egy praedicativ gyök sem lehet magában szó. A latinban van *luc* gyök. Ha demonstrativ vagy pronominal gyök járúl hozzá így : *luc-s* (*lux*), világot jelent; ha *e* járúl hozzá, lesz ige : *luce*, melyhez a személyi rag is jut, *luce-o*, *luc-e-s*, *luc-e-mus*, *luc-e-tis* stb. Más-más járulékkal lesz belőle *lucidus*, *luculentus*, *lucerna* stb. De koránt sem kell gondolni, hogy minden szóban az, mi a praedicativ gyökön felül van, menten demonstrativ gyök; akármely új nyelvű szó tagadja ezt. Emlékezzünk a francia *bonnement*-re, melynek végzete a latin névszó *mens* (tője : *menti*). Tegyük most ide a német *landschaft*, angolul *landscape* szót stb. A *schaft* a gótban *skapa*, németül *schaffen*, az angolszászban *scap* is azt jelenti. A *schaft* tehát nem demonstrativ gyök.

Miután szerző az emberi nyelvek két alkotó részét, úgymint a *mondományi* (praedicativ) és *névmutatói* (demonstrativ) gyökeket világozta, a nyelvek más osztályozásáról kezd beszélni; mely valamennyi emberi nyelvet maga alá foglal, s az az alaki osztályozás (morphologiai osztályozás). A nyelveknek csak két alkotó részek lévén, azt kérdezhetjük már, hányféle módon tevődhetnek azok össze? A felelet : háromféle módon :

1. A gyökök magok lehetnek szók, úgy hogy mindenik gyök az önállóságát megtartja ;

2. Két gyök összetevődhetik egy szó alkotására, úgy hogy csak egyike veszi el önállóságát ;

3. Két gyök összetevődhetik egy szó alkotására, úgy hogy mind kettő elveszti önállóságát. Mi két gyökről áll, az áll természet szerint háromról és többről is.



A szóalakulásnak egyetemben és általában három foka van tehát. Az első fokot, melyen mindenik gyök megtartja önállását, *eredeti foknak* (radicale Stufe) nevezi Müller; s azt a sinai nyelv képviseli legjobban. Második fokát a szóalakulásnak, melyen csak az egyik gyök veszt el önállását, *ragozási foknak* nevezi (terminationale Stufe); ezt a *ragos* nyelvek képviselik. Harmadik fokát végre, melyen mind a két gyök elveszti önállását, *hajtogatási foknak* (inflectionale Stufe) nevezi, s azt azok a nyelvek képviselik, melyeket *szervese*eknek is (organische) szoktak nevezni. Az első fokon lehetetlen a hangbeli fogyatkozás; a másodikon a fő gyök nem eshetik alája, de a másod gyök, a határozó elem, a végzet, hangja szerint fogyatkozik; végre a harmadik fokon a hangbeli fogyatkozás mind a fő, vagy mondományi, mind a másod, vagy határozó, névmutatói gyököt éri.

Az első fokon a sinai nyelv áll, mert annak mindenik gyöke önálló szó. A második foknak nyelvei legszámosabbak, mert azok a *turán nyelvek csoportja*, melyhöz Ázsiának és Európának valamennyi nyelvei tartoznak, a melyek nem a sinai nyelvhez, vagy az árja és sémi nyelvemzetségekhöz valók. S miután Müller előbb már hoszasabban értéközött az árja nyelvekről, úgymint *ind*, *írán*, *kelt*, *italiai*, *illír*, *hellén*, *vend* és *teuton* ágairól; miután a sémi nyelvemzetséget is *arab héber* és *arami* ágai szerint, legalább előszámlálta: most a *turán nyelvek csoportjáról* értekeznek.

Az árja és sémi nyelvek csak a négy nagy félszigeten, az ind és perzsa, az arab, kis-ázsiai és az európai félszigeten foglaltak helyet, a többi Ázsia és Európa, a sinai nyelv területén kívül, mind a turán nyelveké; sőt okkal lehet fölvenni, hogy a nevezett félszigeteket is, az árja és sémi népek előtt, turán nyelvű népek birták vala. E turán nyelv-nemzetség nagy nyomósságú a nyelvtudományban, úgymond Müller. Ha bár tagjai nem tartoznak is oly szorosán együvé, mint akár az árja, akár a sémi nyelvek: azért nincs okunk hinni hogy azokat csak alaki hasonlóság köti össze, nem pedig származás is. Mert vannak elemeik, melyeket ők azonegy forrásból vehettek csak, s alaki egyezésüket sem lehet a pusztá véletlennek tulajdonítani. A turán nemzetség két nagy osztályból áll, az *éjszaki*-ből, és *déli*-ből. Amazt *ural-áltajinak*, vagy *ugor-tatárnak* is nevezik, s az öt ágat foglal magában: a *tunguz*, *mongol*, *török*, *finn* és *szamójéd* ágat. A déli osztályt négy ág teszi, a *tamul* ág, vagy Dekhan nyelvei;

a *bhotija ág*, vagy Tibet és Bhotan nyelvei; a *tai ág*, vagy Sziám nyelvei; végre a *malaji ág*, vagy a malajok és Polinéziának nyelvei.

Ha a nyelvek eme roppant mennyiségében ugyanazon nemzetségi hasonlatosságot akarnók felfedezni, úgymond Müller, mely az árja vagy a sémi nyelveket összefoglalja, igen nagyon csalatkozónánk: *de ép ama nemzetségi hasonlatosság híja teszi a turán nyelvek egyik jellemző vonását.* Ezek *költözködő népek* nyelvei, melyek az általi népek (árja, sémi) nyelveivel ellenköznek. Ez utóbbiakban a legtöbb szót és grammatikai alakot egy embernyom teremő ereje hozta elő, s azoktól, bár a hangbeli fogyatkozás által elhomályosodott is eredeti jelentőségök, nem könnyen válhattak el utóbb. Ilyen nyelvet örököl csak olyan népek fogadhatnak el, melyek történetei egy fő folyamában haladnak, s melyeknél vallás, törvény, költő-művészet a nyelvfolyást töltések közzé szorítják. A turán költözködő népek közt soha sem alakult ilyen politikai, társadalmi és irodalmi alapjellem. Alig támadtak nálok birodalmak, azonnal eloszlottak, mint a sivatag homokfellegei; se törvény, se dal, se monda nem élte túl alkotója idejét. Ilyen nyájörző népeknél hamar elváltozik a nyelv; a turáni ember azért öntudatában tartja nyelvét és annak grammatikáját, különben nem érthetnék egymást. De vannak a turán nyelvekben gyökszók, néhány számnév és névmás, melyek közös eredetre mutatnak, s melynélfogva létezik köztök származási rokonság, bár tágabb is, mint az árja és sémi nyelvek közt.

Különös jellemző vonása még a turánságnak a *ragozás*, mely nem abban áll, hogy a mondományi gyökökhöz névmutatói gyökök ragadnak — mert ugyanaz történik az árja és sémi nyelvekben is, — hanem abban, „hogy a conjugatio és declinatio elemeit szét lehet bontani, s habár a végzetek, önállóságukat és eredeti jelentésöket elvesztették is, még is úgy látjuk azokat, mint a gyököktől különbözö, s azokat modósító tagokat.“ Ellenben az árja és sémi nyelvekben a declinatio és conjugatio módosulásai annyira összenöttek a szógyökökkel, s ezeket is annyira elrontotta a hangfogyatkozás, hogy rövid idő múlva lehetetlen volt tudni, mi gyök, mi képzö vagy rag. Így például a francia *äge* egész anyagi testét elvesztette, s csak a végzet maradt meg. *Äge* ó francziában *eage*, és *edage*, mely az *aetaticum* szó romlása; *aetas* maga *aevitas* helyett van, mely *aevum*-ból lett; *aevum*-nak pedig mondományi gyöke a szanszkrit *áj*, az *áj-us* = élet-ben. A turán nyelvek olyan szót, milyen *äge*, soha sem

bocsáthatnak be szótáraikba. Költözködő nép nyelvének okvetetlen szüksége az, hogy érthető maradjon sokak előtt; mert öröklött hír, társadalmi és irodalmi élet kívántatik meg arra, hogy olyan szók és szóalakok is maradhassanak fenn, melyeket hamar nem lehet taglalni. Ilyen szók gyéren tűnedeznek elő költözködő népek nyelveiben, s ha elötűnnek is, egyikét embernyom alatt elavúlnak. Turáni ember előtt is érthetők volnának e szanszkrit alakok :

as-mi, a-si, as-ti, 's-mas, 's-tha, 's-anti  
vagyok, vagy, van, vagyunk, vagytok, vannak ;

sőt még e latin alakok is :

's-um, e-s, es-t, 'sumus, es-tis, 's-unt,

mert ezekben a gyököt a ragoktól csaknem oly könnyű elválasztani, mint a következő török alakokban :

bakar-ım	látok	bakar-iz	látunk
bakar-sin	látsz	bakar-siz	láttok
bakar	lát	bakar-lar	látnak.

De már olyan igeragozás, milyen egyik új árja nyelvben, a hindusz-tániban, van, p. o.

hun, hai, hai, hain, ho, hain

sehogy se férne meg a turáni nyelvek szellemével. Költözködő népek igényeinek nem felelhetne meg, hogy az egyszám első személyének s a többeszám első és harmadik személyének ragjai egyenlők legyenek.

Müller emez okoskodásai, úgy látszik legalább nekem, olyan előzményeket föltételeznek, melyeket a történelem nem igazol. Hogy a költözködő népek és az állami vagy politikai népek nyelvei közt felállított különbséget elfogadhassuk, mindenek előtt tudnunk kellene, hogy az árja népeknek, mikor oszolni kezdtek, már állami, rendes társadalmi és irodalmi életök vala; minthogy Müller föltevése szerint, hangbeli fogyatkozásnak induló nyelvet csak ilyen nép fogadhat el. Úgyde nem azt, sőt az ellenkezőt tudjuk. Az ind-árja nép, míg az Indus mellékein tartózkodik, még nyájörző nép, mit Müller és más véda-tudósok bizonyítanak; akkor az állami és társadalmi életnek alig első kezdetei látszanak meg. Csak később, a Ganga mellékein, abban a korban, melyet a Mahábhárata ismertet velünk, alakul állam és társadalom. Mielőtt az Indusra értek az árják, bizonyosan merő nyájörzők valának, habár némi kezdeteivel a szántóvető életnek is. Visszafelé okoskodva arra az időre, melybe

az eloszlást lehet tenni, abban a nyájörző élet bizonyosan túralakódó vala; sőt azt lehet állítani, hogy rendes állami és társadalmi étettel bíró népek csak gyarmatokat ereszthetnek ki, de magok nem költöznek többé. Az árja nyelvek azon szerkezetökre, melyet mindenik árja származék máig megőrzötte, már a nomád állapotban tetek vala szert. Az Iliász is csak kezdő állami és társadalmi életet ismer; föl lehet, sőt föl kell tennünk, hogy azon időben, melyben a hellének legelőször érték a görög félszigetet és szigeteket, ők is nomádok valának még. S a mi az árja nyelvekről áll, az áll a sémiokról is; ezek is illető népeik nomád állapotaiban alakultak meg.

Müller elfogad ugyan némi származási rokonságot a turán nyelvek közt is, de akkorát nem keres köztök, mekkorát az árják vagy a sémiak mutatnak. Mégis azt tanácsolnók neki, hogy keressen bátran, s a keresés után határozza meg a turánság nemzetségét. Mi, kik egyelőre a finn, ugor és török nyelvekkel foglalkozunk, ezek közt oly szoros nemzetségi rokonságot találunk, melyet az árják között látunk. Nem csak mondományi gyökök, hanem, ha úgy tetszik nevezni, névmutatói gyökök közt is találunk rokonságot. Ha például a *p* és *k* előhangú finn szók a magyarban *f* és *h* előhangúak, p. o. pää fej, puu fa, puh fű; kuu hó, kuol hal, kuul hall stb. stb.; ha *m* utóhangú finn szók a magyarban *v* utóhangúak, p. o. nimi név, liemi lév, syömi szív stb. stb.; ha a magánhangzók is bizonyos törvény szerint változnak a különböző rokon nyelvekben; ha a számnevek csak hétfig egyszerűek, a 8-as pedig már összetett; ha ilyen különösségek is fordulnak mindenik rokon nyelvben elő, milyen az, hogy a digitus annularist magyarul *nevezetlen* vagy *nevetlen* újjnak, s a finn, vogul és török nyelvekben azonkép nevezik:

magy :	{	nevetlen és	vogul :	nämtäl 'tul'e
		nevezetlen új	mordvin :	lem-ftema sur
finn :		nimetön sormi	turkman :	at-síz = név-telen
votják :		nimtem cini	jakut :	ata-suoch = név-telen;
szürjän :		nimtäm c'un'		

ha a vogul nyelv viszonyragjai *n*, *ne*, *nel* a magyarban is előfordulnak mint *n*, *nyi*, *nyul* (és *nyutt*); ha a magyar létige *val* és *le'* (*legy*) s ez utóbbi hiányos, s azonkép a finn létige is *ol* és *lien*, s ez utóbbi itt is hiányos stb. stb.; ha eddig is sok homályos részét a magyar nyelvtannak csak a rokon nyelvek segítségével lehetett felvi-

lágosítani, p. o. az igének úgynevezett tárgyi ragozását, mely a magyar, vagy ugor nyelvcsoporthoz (magyar, mordvin, vogul, osztják) uralkodik : akkor a finn, ugor és török nyelvnek rokonságát többre kell tartani, mint Müller tartja. De más kérdés, van-e ilyen rokonság a nevezett nyelvek és a dél-keleti ázsiai nyelvek közt, melyeket Müller a turáni nyelvcsoporthoz számít? Az, hogy valamely nyelv az alakulás második fokán áll, nem elég annak bebizonyítására, hogy tehát közte és más azon fokon lévő nyelvek közt származási rokonság is van. A sémi és árja nyelvek, Müller szerint is, az alakulás harmadik fokán állanak, mégis két külön nemzetséget tesznek. Sokkal hihetőbb, hogy a tibeti, dekhani és malaji nyelvek, ha állanak is az alakulás második fokán, külön nemzetséget tesznek. Azonban nem ítélnék arról, mert egy nyelvet sem ismerek még az itt nevezettek közül; Müller pedig jelen munkájában nagyon keveset, vagy semmit sem hoz elő belőlök\*).

Azt hiszi Müller, hogy turán nyelven beszélő minden ember, öntudatában tartja nyelvének grammatikáját. Ezt sem tapasztaljuk mi, s a Magyar Akadémia bizonyoságot tehet arról, hogy sokat ő sem tud még, mi valóban benn van a magyar nyelv alkotásában. Azt hiszi Müller, olyan szó, milyen a francia *âge*, nem is lehet nyelveink szótárában. Dehogy nem lehet, sőt van is, p. o. *íngyen*, e szólásban: ingyen sem tudom, mely szóban a finn *ilmaan-ikään* rejlik, úgy hogy az *ilmaan*-nak *in*, és az *ikään*-nek *gen* (gyen) felel meg, mit csak azonkép lehet kisütni, mint a francia *âge*-nak eredetét.

Vége azt hiszi Müller, hogy turán nyelvben ilyen kopott alakok, milyenek a hindusztáni *hun, hai, hai; hain, ho, hain* nem is létezhetnek. Dehogy nem; ott van a szirjän *em, em, em* = vagyok, vagy, van, *emösz, emösz, emösz* vagyunk, vagytok, vagynak. Mind ebből is (pedig még sokat hozhatnék fel) az tűnik ki, hogy a turán

---

\*) Müller ezen felolvasásokban mint előbbi munkájában: „The languages of the Seat of War in the East“ gyakran hivatkozik egy levelére, melyet Bunsenhez írt volt, „On the classification of the Turanian languages“, s melyet ez az „Outlines of the Philosophy of Universal History“ első kötetében nyomata ki Londonban 1854. Az „Outlines“ pedig ugyancsak Bunsen „Christianity and Mankind“ című 7 kötetű munkájának (London, 1854.) III. és IV. kötetét teszik. Az említett levél nagyon terjedelmes, mert a kötetnek, melyben áll, 263—521 lapjait foglalja el. Nagyon sajnálom, hogy Bunsen eme munkáját még nem kaphattam meg.

nyelvek is csak messziről látszanak könnyűeknek, egyöntetűeknek, mint magas hegyről a vidék síknak tetszik. Ámde lépj a vélt síkra, s olyan völgyekre, hegyekre akadsz, hogy még sokallod is.

De miért mondja Müller a turáni nyelveket oly nyomósaknak a nyelvtudományra nézve? Azért, mert az azokat alkotó szellem csak ugyan a nyelvészmenek annyi alakjait és oly átlátszólag teremtetten, hogy ezek a nyelvvizsgálónak csudálkozását méltán felköltik. Müller különösen a török ígébe szerelmes. Valóban is a finn, ugor és török nyelvek egybehasonlító leírása, mely úgy, mint Bopp egybehasonlító grammatikája, a leirandó nyelvek titkait fölfedezné, az európai nyelvtudomány előtt nem csak becses, hanem kedves is lesz. S én úgy látom, hogy lehetséges ilyen bonczoló leírás, mert, ha nomádoknak nevezi is Müller e nyelveket, azok még sem változtak úgy el, mint gondolja. Ha föl akarjuk tenni, hogy csak ezer esztendője, mióta a magyar nyelv elvált az úgynevezett *ugor* nyelvtől: akkor legalább másfél ezer esztendőre kell tenni azt az időt, mely a magyar nyelvnek a lapp és finn nyelvektől való elválása óta elmúlt. S mit tapasztalunk p. o. a magyar és vogul nyelveken? Azt többi közt, hogy

a vogul mai napig	s a magyar is mondja :
kuálém	kelek
kuálén	kelsz
kuáli stb.	kel stb.
kuálssem	keltem
kuálsen	keltél
kuáls stb.	kelt stb.
kuálnum	kelnék
kuálnum	kelnél
kuálnu	kelne stb.

Mit tapasztalunk a lapp-finn és magyar nyelveken? Azt többi közt, hogy nem csak a névszók ragjaiban és viszonzyszókban sok az egyezés, hanem hogy az igeképzők is nagyon hasonlítanak, p. o. kulla = hol, kunne = hová, kuin = hogy, päällä = fel, päälle = felé, päältä = felől; muoto = mód, lappban modok = módok; menen = megyek, menetän = menetek stb. stb. Azonban természet szerint itt sem fesszenek a hasonlóságok mind annyira a felszínen, hogy menten összeszedhetné az ember. Müller, alkalmasint Gyarmathyból, felhossa a magyar *vér* és eszt *veri* szókat némely ragjaikkal, így :

nom. vér	esztül	veri	(mert a <i>verri</i> írás helytelen),
gen. vére	„	vere	(pedig veren)
dat. vérnek	„	verele	(= ho-l, fe-l, be-l)
acc. vért	„	verd	(helyes)
abl. vérestől	„	verest	(pedig az eszt = vérből).

Felhozza a magyar :	lelem	és eszt :	leian
	leled		leiad
	leli		leiab
	leljük		leiname
	lelitek		leiate
	lelik		leiaivad,

de nem is sejti az ez igealakokban rejlő különbséget. Az *eszt leian*, finnben *löydän*, s ez utóbbi átlátszóbb, ezt kell hát a magyar szóval hasonlítani, így : löy = lel, mint käy = kel, s mint täy = tel-i. Ezekben, úgy látjuk, a magyar *l* utóhangnak a finnben *y* = *ü* felel meg (az *l* szeret magánhangzóval váltakozni, mit a magyar tájéjtés is mutat, mely aumá-t szaumá-t, vagy oumá-t, szoumá-t ejt, alma, szalma helyett). Ennélfogva lel = finn löy és eszt lei. Továbbá a finn szóban van még *d* (*t*), mely már képző; mint a magyar tel-ik szóból töl-t vagy tel-t lesz : úgy a finn löy-ből lesz löy-t. A finn löy-t a löl-t-hez volna hasonlítható. De a magyar lel, löl már magában átható jelentéssel bír, mint a tel szó is, p. o. ilyen szólásban : megteli a vékát, beteli a földet. A finn *löy* nem átható jelentésű, azzá a *t* képző teszi csak. E sem szokatlan tünemény rokon nyelveinkben, p. o. a magyar szer-et a törökben sev, a magyar vez-et törökben jed : viszontag a magyar öl törökben öl-dür; így a magyar löl a finnben löy-t. Az eszt nyelv azonban, mint az éjszak-keleti finn tájnyelvek is, nem ejtik ki a *d*-t, mely *t*-ből lágyúl; innen az eszt mondja ugyan *leida* a finn *löytää* helyett, de a finn *löydän* helyett csak *leian*-t ejt. A finn és eszt szók így vannak tehát egymáshoz :

finn : löy-d-än	eszt : lei-an	magy. töl-t-ök
löy-d-ät	lei-ad	töl-t-sz
löy-t-ää v.-äpi	lei-ab	töl-t
löy-d-ämme	lei-ame	töl-t-ünk
löy-d-ätte	lei-ate	töl-t-tök
löy-t-ävät	lei-avat	töl-t-(e)nek.

Még más nagy különbség is van a lelem és leian közt, az t. i. hogy a magyar igének tárgyi ragja is van, mit az eszt ki sem bír fejezni,

de mit a finn, magyarul mondva, *ikesen* bír kitenni, s így az eszt is néha :

lelem (lölöm	löytäin	—
leled	löytäit	—
leli (lelik)	löytäikse	leiakse
leljük (löljük)	löytäimme	—
lelitek	löytäitte	—
lelik	löytäivät	—

Nem látszanak ki mindig a kellő hasonlatosságok, s a mi kilátszik, sokszor nem is az, a minek látszik.

Müller egyébiránt is méltányolja az illető nyelveket. Különösen így szól a finnekről és nyelvökről : „A finnek az egész népcsaládnak legelőrehaladottabb ága, s a magyarokon kívül csak ők foglalnak helyet az országosult nemzetek közt. Irodalmuk, kiváltképp nép-költői művészetök nagy szellemi fejlődésükről tanúskodik olyan korban, melyet mythikusnak lehet neveznünk, s olyan földtájakou, melyek a költői hévnek inkább kedveztek vala, mint jelen lakásuk. Az époszi énekek még folyvást élnek a legszegényebb osztályok ajkain, megőrizvén tökéletes métrumot és ősi nyelvet. Eleven nemzeti érzelem támadt fel a finnek közt, az orosz uralkodás ellenére, s egy Sjögrén, Lönnrot, Castrén, Kellgrén munkáji, amaz érzelem által emelkedvén, bámulatos eredménnyel dicsekedhetnek. Ósz emberek szájából époszi költeményt gyűjtöttek, mely hosszúságával és teljes voltával az Iliással vetélkedik, sőt mely, ha pillanatra el tudnók felejteni, mit ifjúkorunkban szép gyanánt tanúltunk ismerni, nem kevésbbé szép Homérosz énekeinél. Igaz ugyan, a finn nem görög, és Väinämöinen nem Homérosz (Väinämöinen nem csak énekes, de hős is; ő nem az éposz szerzője, hanem egyik tárgyja, mintegy Agamemnon és Orpheusz egy alakban) : de ha kékíró a természettől, melyben él, kölcsönözheti a színeket, ha azon embereket fösti, a kikkel társalkodik, a Kalevalának is érdemei vannak, melyek a Iliaszéihez hasonlíthatók, s maga helyén, mint az emberiség ötödik nemzeti éposza, az ion énekek, a Mahábhárata, a Sah-náme és a Nibelungen mellé tehető. E korai irodalmi fejlődésnek nagy hatása vala a nyelvre, mely állandó alakokat s szinte örökölt jellemet nyert, úgy hogy első tekintetre azt kérdezzük, vajjon e nyelv nem haladta-e meg a ragozás fokát, s nem jutott-e már a szanszkrittal göröggel együtt a hajtogatás folyamába. Mégis megtartotta még a ragozási jelleget, s



grammatikája oly nagy bőségét mutatja a grammatikai fogásoknak, hogy csak a török és magyar nyelv mülják felül.“

Ez idézet utóján olvassuk, hogy a finn nyelv, úgy látszik, meghaladta már az alakulás második fokát, s szinte annak harmadik fokára emelkedik. Homályos lehet ez olvasóink előtt. Azért emlékezzünk arra, mit Müller az alakulás fokairól mondott, miszerint annak első fokán olyan nyelvek állanak, melyek mindenik (mondományi és névmutatói) gyöke önálló szó; második fokán meg olyan nyelvek állanak, melyekben a mondományi gyökhöz névmutatói gyök járúlván, úgy lesz az önálló szó, de hangbeli fogyatkozást csak az utóbbi, a névmutatói gyök, szenved; az e fokon álló nyelvek a ragozási nyelvek, s ezek az áltaji, vagy, mint Müller nevezi, a turáni nyelvek. Végre az alakulás harmadik fokán a hajtogatási nyelvek állanak, melyekben szó-alakulás véggett a mondományi gyökhöz névmutatói gyök járúl, mint a második fokon, de a hangfogyatkozás mind a két gyököt éri. A második és harmadik fokon álló nyelvekről föl kell tenni, hogy valaha sinai féle nyelvek voltak; de miután az egyik faj úgy alakult, mint a sinai, a második úgy, mint az áltaji, a harmadik úgy mint az árja vagy sémi nyelvek: nagy kérdés, emez alakulás után, mely már ezer meg ezer év óta tart, s mely után mind az áltaji mind az árja és sémi nyelvek csak kopnak, azaz hangbeli fogyatkozás által szenvednek, lehetséges-e, hogy egyik nyelvfaj másik nyelvfajjává változzék? A bölcsелем tapasztalás nélkül nem felelhet e kérdésre; ha pedig a tapasztalás felelt már, szükségtelen annak lehetőségét, a mi már megtörtént, kiokoskodni. Tudunkra nem volt még eset, mely szerint árjaféle nyelv sémi félévé alakult, vagy áltajiféle nyelv árjafélévé lett volna. S én valóban képzelni se tudom, mint tehetne, p. o. a magyar nyelv, bármennyire kopottnak képzeljem is, szert arra, hogy a szóbeli nemet, melyet most nem ismer, valaha magokon a szókon jelölhesse, mint valamely árja vagy sémi nyelv. Tudományunknak elég dolga van még a nyelvfajaknak, akár nemzetségek, akár alakulási fokok szerint osztályozzuk azokat, meghatározásával; még semmi sem készíti arra, hogy ennél többre is bátorkodjék.

Azonban az okoskodó elmét nem szabad holmi rendszerekkel korlátolni; ő szabadon akarja a szemlélődés szárnyait csattogtatni. Örömmel követjük tehát Müllert a nyelvtudomány legfelsőbb és utolsó feladataihoz, s gyöngyörúséggel, de tudományos épüléssel is

olvassuk, mint felel azokra is. *Egy-e a nyelvek eredete, vagy talán minden külön nyelvfaj számára külön eredetet kell-e gondolni? s általában mint eredt az emberi nyelv?* Müller a nyelveredet nagy kérdését külön választja az ember eredet kérdésétől, mert, úgymond, ha be volna is bizonyítva, hogy a nyelveknek többféle eredetük volt, abból nem következnek még, hogy az emberiségnek is több eredete legyen, s viszontag. „Sok zavart okozott már a tudományban, hogy az emberfajok osztályozását összetévesztették a nyelvfajok osztályozásával; azután a nyelvek közös eredetének kérdése nem áll kapcsolatban az Eredet könyvének adataival. Ezt jól meg kell gondolni, hogy ne csak azoknak támadásait verjük vissza, kik úntalan a bibliára lövöldözik nyilaikat, melyek azt nem is találják, hanem hogy amazok vak buzgóságát is elútasítsuk, kik a bibliát olyan fegyverekkel akarják védelmezni, melyek forгатásához nem értenek.“

A közös eredet lehetőségére nézve, az *alaki* és *anyagi*. A nyelvek alakulásait ismervén, azt mondja Müller, hogy annak mind három foka közös eredetű lehet. Az ellen felhozzák, hogy a tapasztalás szerint egyik nyelv sem hagyta el alakulásának fokát. De másfelül azt sem lehet tagadni, hogy a harmadik fok szükségkép fölteszi a másodikat s ez az elsőt. Ha ki be akarja bizonyítani, hogy különböző eredete volt a nyelvnek: az kénytelen lesz előbb azt bebizonyítani, hogy lehetetlenség, a nyelvnek egy eredetűnek lenni. S valameddig az nincs bebizonyítva, addig az egyeredetűség lehetőségét sem szabad tagadni. Müller azt a fentemlített s Bunsenhez intézett levelében tárgyalván, e két szakaszba foglalá össze véleményét: 1) Nincsen ok melyért a turáni, sémi és árja nyelvfajok anyagszavainak külön külön eredetét elfogadjuk, mert máig találunk gyökszókat, melyek közösek mind három nyelvfajjal; 2) nincsen ok, melyért azon nyelvfajok alaki elemeinek külön külön eredetét gondoljuk, ámbár lehetetlen is az árja nyelvtan rendszerét a sémitől, vagy a turánitól elszármaztatni, s viszontag.

A nyelveket elemezvén, gyökökre, mondományi és névmutatói gyökökre, akadunk. Mik már eme gyökök? vagy inkább, mely belső szellemi indulat, változás felel meg a gyököknek? A feladat megfejtésére két elméletet állítottak fel, melyet Müller rövidség okáért *bau van-* és *pah-pah-* elméletnek nevez. A *bau van* elmélet szerint a szógyökök nem egyebek mint hangok utánozásai; a *pah-pah* elmélet szerint meg azok önkénytelen indulati hangok,

Az első elmélet nagy népszerűséggel bírt a XVIII. század bölcselői előtt, sőt ma is vannak védői. Herder p. o. úgy magyarázta meg az emberi nyelv eredetét. Nincs ugyan lehetetlenség abban, hogy nem alakúlhatna emberi nyelv a természeti hangok után : de mind eddig sem találtak még nyelvet, mely igazán azok után képeződött volna. Egy angol, kinek Sinaországban valami húsfélét találtak fel, mely iránt kételkedik vala, s tudni szerette volna, kacsahús-e az?, így fejezte ki a kérdését : kacs kacs? Erre a sinai vendéglős rögtön így felele : bau-vau! A két ember tökéletesen megérté egymást : ámde se az angol se a sinai nyelv nem lett pusztán állati s más természeti hangok utánözásából, ámbár mindenikében van ilyen, csakhogy szók alakaiban, melyek nagyon különböznek ama hangoktól. S általában, úgymond Müller, ha az ügyvélt hangutánzó szokat elmezzük a különböző nyelvekben, azt találjuk, hogy az igazi utánözök kevés számuak. A német *kukuk* szó lehető utánözás, de már a magyar *kakuk*, a finn *küky* nem többé az; úgy a *daru*, *varju*, *holló* stb. sem azok.

Kik nem akarták elhinni, hogy az ember, nyelvének megtanulása végett, az állatokhoz járt iskolába, azt szokták mondani : az embernek magának vannak hangjai; félelme, fájdalom, öröme, szóval, minden indúlata, érzése hanggal nyilatkozik; itt van tebát az emberi nyelvnek eredete. Ezt az elméletet Müller *pah-pah* elméletnek nevezi. Bizonytal minden nyelvben vannak indúlathangok, melyek szók összetételeiben is fordulnak elő : de az afféle hangok csak mint külvárosok, úgy ülik körül a nyelvnek belvárosát. A nyelv ott kezdődik, hol az indúlathangok végződnek. Roppant nagy különbség van igazi szó- és indúlathang között. A *pah-pah*-elmélettel tehát oly kevésre megyünk, mint a *bau-vau*-elmélettel. Mind kettejét legjobban megczáfolja ez : Ha a nyelv csak kifakadó hangokból szerkeződnék, állatok is, melyekkel közösek e hangok, jutottak volna nyelvre. Úgyde arra képtelenek az állatok, miért? a szógyökök mondják meg. Minden szó-gyök általános, nem egyedi, képzetet fejez ki. Az állat, bármennyi érzéki, emlékezeti, sőt hozzávetési tehetséggel bírjon is, de az elvonó tehetség, mely által egyetemes képzetekre jutunk, nincs meg neki; az állat olyan képzetre, milyet p. o. a *fa* szó kifejez, nem képes, tehát magára ezen szóra sem képes. A természeti és az indúlati hangok pedig általában egyedi, nem egyetemes, képzeteknek lehetnének jelelői.

A nyelvek szavaiban megkövesült bölcselem van lerakva, p. o. a *homo* szó a *humus* gyökéből való, s a *mortalis* szó is elvont képzetű. Vogulban az ember *elmkals* vagy *ilmkals*, mi légi halandót tessen, minek okát a vogul mondából tanuljuk. A magyar *em-ber* szó első tagjában is az *elm*-et = levegőt találom (mint *silmä* = szem, úgy *ilma*, em), minek hasonló hitbéli fogalom lehet oka, de melyet a mi mondáink közt többé nem találunk. Így tudjuk már, hogy az *imádság* szó istennek való áldozást jelent. Még a nevek is, melyeket tulajdon neveknek hívunk, eredetileg köz fogalmat jelentettek. — Ama négy- ötszáz szógyök, melyek a taglalás után, mint utolsó alkotó részei maradnak fenn a különbözőféle nyelvcsaládoknak, se nem indulati hangok, se nem természeti hangok utánozásai, hanem hangjellegek, melyeket az emberi természet, neki saját ereje által előhozott. Az egész természetén átvonúl egy törvény, mely szerint minden lény és dolog, hangot ad; minden állatnak, a szót régi jelentésében vevén, saját hangja van; sőt hanguk után különböztetjük meg a dolgokat. Az ember is legtökéletesebb szervezetével, alája van vetve ama törvénynek; s neki nem csak arra volt tehetsége, hogy érzéseit és észrevételeit indulati vagy utánozott hangokkal kifejezze, hanem arra is, hogy eszes felfogásait és általános képzetait taglalt hangokkal jelölje. Azonban ezt a tehetséget nem maga szerezte meg magának, az vele született, az szellemének ösztöne volt, s oly ellenállhatatlan, mint bármely más ösztön. Meddig a nyelv emez ösztönnek terménye, addig a természeti világhoz tartozik. De az ember elveszti ösztöneit, a mint nálok nélkül nem szükölködik. Nyelvalkotó ösztöne is, mely minden képzetet azonnal, hogy először átvillant az agyon, hanggal fejezett ki, el kezdte halni, midőn feladatát teljesítette. A hangbéli jellegek száma eleintén talán megmérhetetlen vala; de lassankint a hasonértelmű gyökök fürteiről el el hullottak a sűrű és fejletlen szemek, míg mindnyája egy határozott jellegre szorítottatott. A gyökök eme hullatásával a történeti elem lép be a nyelvtudományba, s némileg odáig lehet a nyelvek taglalásával visszafelé hatni. Az első ösztönszerű és természeti nyelnyilatkozatok, ha a különbözőféle népek által véghez vitt elhullatásokat is számba vesszük, velünk az emberi nyelvnek mind első eredetét, mind első oszlását is felfogathatják. „Nem csak azt bírjuk felfogni, mint támadott a nyelv, hanem azt is, mint kellett annak sok nyelvre oszlania; s észrevesszük, hogy a nyelvek mind anyagi

mind alaki legnagyobb különbféleségével a közös forrás egyezhető.“ —

Ismertetés nem lehet a könyvnek kiírása : de úgy reményelem, e rövid ismertetésből is Müller könyvének mind nagy érdekessége mind gazdag tudománya észrevehető. S ha ebben nem csatlakozom, a kitűzött célt is elértem, mely volt : kitüntetni, mik a nyelvtudománynak eddigi eredményei, s ha jut-e nekünk is munkarész abban. Láttuk, hogy igen is jut, az áltaji nyelvészet körében, mely a legsajátabb magyar nyelvészet!

HUNFALVY PÁL.

## A MAGYAR NYELV KÉPZŐIRŐL.

(TEKINTETTEL FÁBIÁN ISTVÁN CZIKKÉRE).

Fábián István itt (1—13. lap.) a cselekvés egyszeriségét jelölő *d, van, ven* és *n* igeképzőkről akarván értekezni, következő föltevéseket czáfol, úgymint : I. hogy valamennyi egytagú szó tiszta gyökszó volna a magyar nyelvben ; II. hogy minden többtagú szónak első és kezdő tagja gyökér volna. — Nem hiszem, hogy valaki a Fábiánétól eltérő véleményben lehetne. Bizonyos az, hogy nem minden egytagú magyar szó gyökszó ; az is bizonyos, hogy nem minden többtagú szónak első vagy kezdő tagja gyökér. Ámde még bizonytalan, melyik szó vagy első tag gyökszó tehát ? A feleletet arra csak lassankint szoríthatjuk ki a nyelvtényekből, a mint t. i. ezekkel lassankint megismérkedünk. Az efféle kutatásban igen könnyen vétetünk, mert a tények ismeretéhez tartozó tanúságokat nem lehet bárkinck is egyszerre és teljességgel előhozni. Ha valahol, itt kell egymást kiegészítenünk. Közleni akarom tehát észrevételeimet az I. és II. alatt felhozott egyes tényekről ; meglévén győződve, Fábián barátom is szívesen egészíti ki az én mulasztásimat is.

Az I. alatt (a 2. lapon) többi közt fel vannak hozza *hám, vám, tám*, melyek nem volnának gyökszók, hanem *haj, vaj, taj* gyökszók-ból erednének. Ráhagyván e föltevést, lássuk először is képzőjüket, mely *m* (am). E képzőt mind ekkoráig igetőhöz járúlónak tudjuk, mit számtalan példákkal lehetne a magyar, finn és török nyelvből

bebizonyítani, milyenek p. o. foly-*am*, a török düse-*me* (terítme, terítmény, kövezet), a finn tietä-*mä* (tudo-*má*-ny) stb. Igetők-e a fölvett gyökszók : haj, vaj, taj? A *haj* = héj, fahéj; ez nem volna igető : de a *hám*-lik ige csakugyan világosan a héj-hajra mutat. Idáig azt gondolnók, hogy ez igében : há-*m*(lik) az *m* képző nem volna olyanféle *m*, mely igéből névszót alkot, milyen a foly-*am*-ban, düse-*me*-ben, tietä-*mä*-ben van, hanem tán inkább olyan, mely magát az igét képezi, milyen van a bo-*m*(lik), ro-*m*(lik)-ban.

A *vám*-nak gyöke volna *vaj*, „mely azonos az osztják : vej-em, finn vie-n (viszek) igékkel,“ s *vám* volna vitelbér. — A *vám* szót csakugyan lehetne így taglalni, ha egy nehézség nem gördülne elő, melyet a vogul mutat ki világosan. Ebben a *vi* [= vi(sz), finn *vi*], *vim* viszek, szenvedő képzővel *viáui* vivődik, vitetik, *m* képzővel *viáuem*, *váuem* vitetett valami. Ha tehát a *vám*-nak gyöke *vaj*, ennek már szenvedő képzője volna, s jelentene : vitet(-ik). Úgyde lehet-e fölteni, hogy a magyar nyelvbe bármely igenév képzésére olyan jelölő csúszott volna be, mely a vogulban és osztjákban a szenvedő igét képezi, a magyarban meg nem? Hogy igennel bátorkodjunk felelni, arra még több példát kellene tudnunk, melyek hasonlót mondanak. — A vogul *viáui* = vivődik. Lehet-e a magyar szót így taglalni : viv-ő-d-ik, miszerint ő-ben lappangana a vogul *au* szenvedő képző, nem pedig az őd-ben? s a *d* vagy ismétlődő szenvedő rag, vagy másvalami volna, mit még nem tudunk? Mind erre nem bírnunk még felelni. De ha nem volnának e nehézségek, *vám* lehetne = *váuem*, s nem jelentene ugyan vitelbért, de vitetett valamit. Sőt ki is kerülhetnők az említett nehézségeket, ha a *vám* szót nem a *vi*, *visz*, hanem a *vau*, *vaj* (vogulban = tud, tehet) ige-*gyök*ből származtatnók, a mikor *vá-m* igenesen annyi volna, mint *recognitio* (juris). De nagyon is szép és tudományos egy származtatás ez, azért sem ajánlhatom. Azonban akár ezt akár amazt téve föl, az *m* a vá-*m*-ban csakugyan olyan képző volna, milyen van a foly-*am*-ban stb.

Mit mondhatunk a *tám*-ról? Ha ennek gyöke *taj*, képződése hasonló volna az előbbiéhez. Ámde a gyököt igeszónak vegyük-e vagy névszónak? Ha névszónak; az *m* képző nem illenék hozzá, minthogy igékhez szokott járúlni. Ha igének vesszük, az igeséget sokkal nehezebb kisütöni, mint a *vaj*-ét, mely a *vámnak* volna ige-*gyöke*. — Ajánlhatunk egy más föltevést, mely talán közelebb vihet bennünket a valóhoz. Tudjuk, a finnben *nous*-en támadok, és *nous*-

*tan* támasztok; a finn szó mindjárt a testvér eszben: *tous-en, tous-tan*. Nem lehetne-e gondolni, hogy *tous* = *tam-d*, és *toust* = *tam-szt*? miszerint a finn-eszt szók *ou*-ja a magyar szóban *am*-má lenne? E föltevés mellett csak a magyar hosszú *á* volna még megfejtendő. Ha ez se hozzájáruló képző által, se összevonásból nem keletkezett, hanem pusztá ejtésbeli tünemény: úgy mását a *vágni* szó mutatja fel, mely *vagd*lni, *vagd*osni származékaiban elveszti az *á*-t, s azért az a *vágn*iban sem lehet egyéb, csak ejtésbeli. — Nem mondhatom, hogy eltaláltam a *hám, vám, tám* szók igazi képződését: de azt mégis világossá tehettem, hogy az *m* e három szóban a szóképzés nem azonegy foku és természetű tényezője, s azért más-más tekintet alá csik.

Fábián barátom u. o. a *vég, tyúk, csék, lyuk* szókat így taglalja: *vej-g, tyu-k* (tav-uk), *csé-k, lyu-k*. Ezek: *tyúk* és *lyuk*, mint tudjuk, *tik* és *lök* is. Minthogy a *tyúk* szó világos viszonyban van a török *tavuk*-kal, a törökben pedig a *tog*-mak = *toj*-ik ige nem látszik a *tavuk*-kal úgy egyezőnek, hogy *tav* = *dog* volna: én a török szót nem taglalnám, hanem ráhagynám, hogy talán hangutánzó. De ha a törököt nincs okom, a magyart nem is szabad taglalni. Nekem úgy látszik, a nyelv oly kevéssé nevezte el a *tyúkot* a *tojásról*, mint nem a *farkast* a *fark-ról*. — A *lyuk* szót meg azért nem merném taglalni, mert nem illik a *csék* és *fék* sorába. Ezek, világos, hogy így lettek: *csev-k, fej-k* vagy *csev-k, fev-k* (e helyett *cső-k, fő-k*): de a *lyu* nem mutat hosszú *ú*-t, mely (*ly*)*uv*-ból származnék. — Ha a *csék, fék* származása bizonyos, föltetszik, miért nem lett *vej-k* is *vék*, s miért van *vég*? Talán a *vég* igenesen megfelel a finn *püü*-nek, miszerint ez egy szónak két magyar megfelelője volna: *fej* és *vég*, a mint ott valóban is a *kettőnek* jelentését magában egyesíti. Ha a finn *püü* *vo*-gultán *pong* és *päng* lehet: ugyan az a magyarban is *fő, fej* és *vég* lehetne, mint a törökben is *bas* és *beg* vagy *bej*.

A 3. lapon olvassuk „12) *nyüg*, ha jól látok, eredetileg *nyü-g*, a *nyü-r* = finn: *nuora* szóból g képző által alkottatott.“ A finn *nuora* nem érdemel több nyelvészkedési gondot mint a magyar *zsinór*; ezek szakasztott másai a finn *kuola*-nak és magyar *iskolának*;

a német „*schnur*“-ból vált a magyar *zsinór* és finn *nuora*

„ „ „*schul*“-ból „ „ „ *iskola* „ „ *koula*.

Ugyan e lapon a magyar *avar* szó annyi volna mint *av-har*, azaz elavúlt *har*, *fü*. De honnan tudjuk, hogy *har* = *fü*? A *hernyó*

szóból, mely *her-nyű*? Úgyde miért nem maradt *harnyónak*? Bizonyosan azért, mert *hernyó* talán szláv szó. Innen van hogy a hernyó emésztí ugyan a leveleket — a füvet ő sem kántja — de nem teremti a har-t. — A *lóher* is inkább *lóhar*, vagy *löhara* volna, ha vonatkoznék az ügyvélt har-ra. Azután itt is az a baj, hogy még nem láttam a *löhere*-nek keresztlevelét. Schonnai legényekre, kiknek születés-helyök előttünk isméretlen, legjobb akarattal sem lehet genealogiai származtatásokat alapítani. — Félek, nagyon félek, a 4. lapon olvasható *vargánya* sem tevődhetett össze a vogul *vuar* és jakut *kunákt*-ből.

A *sigér*, *süger*, szó engemet is sokszor ingerelt már, minthogy vogul tanulásaim közben gyakran kell halásztatnom, pedig én se a halakat se a hálók nemeit nem ismérem. A *sigér* külső alakával az *egér*, *gyökér*-höz látszik tartozni. Vajjon ezekben a *sig*, *eg*, *gyök* szók össze vannak-e téve az *ér* szóval? vagy ez képző, s amazok gyökök? Az *egér* finnben *hiir(e)*, a *gyökér* ott *juur(e)*, tehát=e-ér, gyö-ér, a torok-hang kiesvén, mi gyakran történik; így a török *ogur*, magyarban ór, *ogri* = órv. Ha tisztelt barátom e finn közmondás után :

kiiskinen kaloja vanhin,  
vata vanhin pyydyksiä,  
pata vanhin astioita  
(a sigér a halak legrégibbe,  
vonó háló legrégibb fogó eszköz,  
fazék a legrégibb edény)

megmondhatja, hogy a finn *kiiskinen* = magyar *sigér* : szinte merném alítani, hogy az osztják *s'er*, cseremis *s'ir* = magyar *sigér*. De a finn *hiir*, *juur* után bizonyos, hogy az *egér*, *gyökér* szók *ér*-je nem képző, hanem a szók egyik eredeti alkotó része; mit még a vogul *tänger* is bizonyít. E tanúság megértésére tudnunk kell, hogy a vogul nyelvben az előhangú *t*-nek a magyarban gyakran nem felel meg semmi, p. o. *ev* (eszem, évém) vogulban *té*; *ered* vogulban *täret*; így *egér* vogulban *tänger*. Azonban ez ugrás nem történik átmenet nélkül, mit e példák mutatnak :

ev(sze)m	syö-n	je(re)m	té-m
egér	hiir	sič-an	tänger
ered	—	—	täret.



A magyar magánhangzót már a finnben *h* vagy *s* előzi meg, az *s* pedig a vogulban *t*; tehát a magyar *egér* vogulban *tü(n)ger*. Még az *n* hang a *g* előtt tetszhetik föl; de tudván, hogy a magyar *fog* vogulban *ponk*, a magyar *ad* finnben *ant*; a magyar *eb* vogulban *amp* stb. miből azt következtetjük, hogy az *iny-*, *fog-* és *ajak-*hangok szeretnek magok elé *n*-et vagy *m*-et fogadni: abban, hogy a magyar *egér* vogulban *tänger*, semmi rendkívüliség nincsen. Az egész okoskodásból pedig azt akarom kimutatni, hogy a *hiir*, *egér*, *tänger* szók igen régtől fogva az *er* tagot úgy tartják, mint az eredeti szóhoz tartozót; minél fogva nekünk most bajos azt állítanunk, hogy *egér* szónak gyöke *eg*, és képzője *ér*. Mi még világosabb lesz, ha kiegészítjük a rokonsági sort, így: *egér*, finn *hiir*, votják *šir*, mordvin *šerjer*, vogul *tänger*, osztják *tenger*. Nem tudom, a török *sičan* bizony számítható-e e rokonsághoz; mindenestre távolabb esik tőle. Vegyük most a *gyökér* szót is, mely mordvinban *jur*, és törökben *kök*. A török szó azt vitatja előttünk, hogy gyök = kök; tehát hogy *ér* a gyökérben már képzőféle.

Itt hát a finn és mordvin nyelv tanúsága különbözik a török nyelv tanúságától. A kettőt így lehetne egyeztetni, hogy mondanók: a török, bölcselkedés nélkül, elvesztette az *er* tagot, mint mi azt bölcselkedésből ejtjük el most, „*gyök*“-öt írván „*gyökér*“ helyett; hogy hasonlót mi is tettünk már bölcselkedés nélkül, mert nálunk van „*gég*“ a törökben pedig még *göküs*, göks a *gég*. — De a történeti tanúság, melyet az *egér* és *gyökér* szókból kivonhatunk, az, hogy a magyar és finn nyelvek később váltak el egymástól, mint ők mindnyájan a töröktől; a kivonható nyelvészeti tanúság pedig az, hogy még sokáig fogunk a szók fejtegetésében inogni, mert még sokat kell napfényre hozni; napfényre pedig csak az hozogat egyetmást, ki a szófejtegetést üzi.

Azért folytatom még észrevételeimet Fábián cikkére. Ő az *arszlan*-t (az 5. lapon) így taglalja: orosz-lány; „orosz, oroz = rapit, a laj pedig a héber laba, labah az ordítás hangját utánozó, és megszire elterjedt szó lévén“, honnan a görög és német szó is eredne. — Elfogadható-e ez a vélemény? Lássuk.

Az *orosz*, török *arsz*, egyenlő volna az *oroz* igével. Az *oroz* magyar ige, melynek gyöke *ór*, finnben *var*, törökben *ogr*. Ezekből lesznek névszók: *ór-v*, *var-k*, *ogr-i* és *ogr-u* = zsvány, s ezekből továbbá igék: *ór-v-z* (*oroz*), *var-(a)k-t* (*varast*), *ogr-u-la* (*ogurla-mak*).

Ha már mind a magyar, mind a török nyelv ez igékből alkották volna az *oroszlán* szót: hihető-e hogy a török nem a maga igéjét, az *ogurla*-t, hanem a magyart, az *oroz*-t veszi arra? s hogy اوغرلا helyett اوس-ot ejt és ír? Pedig اوغرلان *ogurlan* = zsvány, még a szó utótagjára nézve is törökös volna. Én tehát azt hiszem, a török ارسلان és magyar oroszlán nem fejthetők meg az *oroz* és *ogurla* igékből.

Még kevesebbé gondolom, hogy a magyar *térd* a török *düş* (a 8. lapon) igével áll viszonyban; még pedig azért nem, mert a magyar *tér*-d = török *diz*, viszontag a török *düş* = magyar *dül*; *dü*-sür = *döl*-t, *dölyt*, *dőjt*, *dűjt*.

Végre, helyesen rójja meg Fábíán barátom a Magy. Nyelvészet VI. 476. l. kifejezett állításomat, hogy „a magyar szókat csak addig szabad elemeznünk, meddig jelentéssel bíró részeket tudunk bennök megkülönböztetni“, mert igaza van F.-nak, hogy „az elemek jelentésének kinyomozásában a magyar nyelv terére való szorítkozás oly szűk korlátok közt engedné mozogni a magyar szók elemzését, s képzőink nyomozását, hogy e téren alig bírnánk egy-két lépéssel tovább menni, mint a meddig haladnunk ez ideig lehetne“ (az 5. lap.). — Állításom nem olyan nyomozásokat illet, melyeket ez úttal itt is olvasunk, hanem nyelvtanokat, melyek elvből is a magyar nyelv terére szorítkoznak. Ezt hát ott világosabban kellett volna kifejeznem. Könyvben, mely igenesen a rokon nyelvek fejtegetését tűzi ki célul, a legbátrabb taglalásokat és összehasonlításokat helyén látom; arra nézve a kérdés csak az, bír-e az író a kellő tudománnyal. Tankönyvben sokkal több korlátolást tartok szükségesnek, ha a tanítás célját tekintjük.

Most általmegyek a cselekvés egyszerűségének értelmét képviselő hangokra, melyekről Fábíán tüzetesen értekezik.

Az egyszerű cselekvést jelentők: *d*, *van*, *ven*, és *n*, mit szerző igen helyesen *ád* elő, kivéve, hogy elcseréli a képzés sorát, az *ít* sort az *ül*, *úl* sor elibe helyezvén, mi, felfogásom szerint, nem állhat. Az *ül* *úl* képző előbbvaló, azután következik az *ít* képző, mely *ül*-t és *úl*-t-ből alakul, így: *bó*-d-*ül*, *bó*-d-*úl*-t, mi kitetszik nem csak régiségeinkből, p. o. igazultatik, ma igazítatik, tanojtani = tanul-tani, ma tanítani, hanem némely igék mai alakjából is, mint *fül* (vízbe *fül*) és *fojtani* = *fultani*. — A magyar igeképzők egy rengeteg erdőt tesznek, melyben eltévedünk. Nem volna-e jó, némi osztályo-

zást elfogadnunk, mely a dolog természetéből származik, könnyebbé teszi a felfogást és egymás értését. Bátor vagyok itt illyes osztályozást javasolni.

Az igeigyököt elhagyván, mint a mely igető is lehet, nem is p. o. *tud* szerintiünk igeigyök, s egyszersmind igető, ellenben *moz* csak igeigyök, de nem igető, a javasolt osztályozás az igetőt veszi alapjául, s mondja: van *csupasz igető* s van *képzős igető*, p. o. *tud*, *hal*, *hall*, *él*, *vet*, *csap*, *fű* stb. csupasz igetők, minthogy ezeken nem bírnunk fölfedezni képzőt, mely által a szó igetővé vált volna: ellenben *szó-l*, *fű-l*, *dű-l*, *moz-(o)g*, *dör-(ö)g*, *ren-g* stb. képzős igetők, minthogy van képzőjük, mely által a szó igetővé vált. A képzős igető lehet továbbá *egy*, *két*, *három képzőjű igető*, p. o. *moz-o-g* egy képzőjű, *moz-g-a-t*, *moz-d-ú-l* két képzőjű, *moz-d-ú-l-t*, most *moz-dít* három képzőjű igetők. Az igetők már mind *igenemmel* járnak, miszerint azok vagy kihatók, vagy bennhatók, vagy visszahatók (az alanyra hatók); azonkívül még más képzők által *fajokra* oszlanak el. Az igefaj természet szerint fölveszen még mód- és időképzőket, s utóljára személyi ragokat. E szerint volnának: *tőképzők*, még pedig *első*, *másod*, *három rendű tőképzők*, *fajképzők*, *módképzők*, *időképzők*.

Az igetők fölveszik a faj-mód- és idő-képzőket; azok erre nézve egy soron állanak, mit e tábla mutat:

	Csupasz igető	Egy képzőjű igető	Két képzőjű igető	Sok képzőjű igető
	<i>tud</i>	<i>tap-o-g</i>	<i>csap-d-o-s</i>	<i>csap-dos-kod</i>
igefaj képzők	<i>tud-at</i>	<i>tapog-at</i>	<i>csapdos-tat</i>	<i>csapdoskod-tat</i>
	<i>tud-at-hat</i>	<i>tapog-at-hat</i>	<i>csapdos-tat-hat</i>	<i>csapdoskodtathat</i>
	<i>tud-at-gat</i>	—	<i>csapdos-tat-gat</i>	<i>csapdoskodtatgat</i>
	<i>tud-at-gat-hat</i>	—	<i>csapdos-tat-gat-hat</i>	<i>csapdoskodtatgat-hat</i>
igemód képzők	<i>tud-j</i>			
	<i>tud-na</i>		<i>m i n d e n ü t t u g y a n a z o k</i>	
	<i>tud-ni</i>			
igeidő képzők	<i>tud-a</i>			
	<i>tud-ott</i>		<i>m i n d e n ü t t u g y a n a z o k</i>	
	<i>tud-ott vala</i>			
ragok	<i>tud-o-k</i>			
	<i>tud-sz</i>			
	<i>tud-nak stb.</i>		<i>Látszólag az igenemhez képest különbözők, valóban mindenütt ugyanazok.</i>	

Ha elfogadjuk ezen felosztást, az igék körüli tudományos munkának feladata lesz: *először* a csupasz igetöket összeszedni. A csupasz igetők természet szerint *eredeti igék*. Az eredeti igék megint vagy olyanok, melyek töjét a jelentő mód jelenidejű egyesszámú harmadik személye mutatja, mint: tud, hal, hall, él, hat stb. vagy olyanok, melyek töjét a történeti múltnak alakja tünteti ki, mint val (vagyok), lev (leszek), tev (teszek), vev (veszek), hiv (hiszek), viv (viszek), men (megyek), ev (eszem), iv (iszom), alv-ék (aluszom, alszom), fekv-ék (fekszem) stb. s melyek az által is nevezeteseek, hogy az említett jelenidejű harmadik személyt *n* raggal jelölik, mint *van, leszen, teszen, viszen* stb., mely rag más igéknél nem fordul elő.

*Másodszor* feladatunk lesz a képzős igetöket összeszedni, melyek mind *származott igék*, s melyek vagy névszóból származnak, p. o. szem-e-l, fül-e-l, kez-e-l, láb-o-l, szív-e-l, fej-e-l, jav-a-l; fehér-l(ik), piszkos-od-(ik) stb. s itt rendszerint elő kell majd adni, milyen névszóból (dolognév, tulajdonságnév, számnév, igésnév, viszonynév) milyen képző által válik igető; — vagy igeigyőkökből származnak az igék, p. o. azok, melyeket Fábián a *d* (9. lapon) és *van ven* (11. lapon) képzők alatt hozott fel.

*Harmadszor* a képzős igetöket el fogjuk azután osztályozni *egy képzőjű, két képzőjű, sok képzőjű* igetökre, s a két utóbbi osztályban megint különbséget tenni az *elsőrendű, másodrendű, harmadrendű* képzők közt, ezen a sort akarván érteni, melyben előfordúlnak a képzők, p. o. *mozdul* képzős igető, még pedig két képzőjű: *d* és *ül* képzőjű, melyek közzül *d* első rendű, *ül* másod rendű igeképző. Itt nyílik azután tágas mezeje a nyomozásnak, mely az illető képzők eredetét és jelentését akarja meghatározni, mint imént Fábián István az egyszeri cselekvést jelentő igeképzőket igyekvék magyarázni és határozni, hol is nem egy tényre derített világosságot.

*Negyedszer* megkülönböztetvén ugyan az *igető-képzőket* az *igefaj-képzőktől*, még is számba fogjuk venni, hogy a kétféle képzők jelentései hol egyezők, hol különbözők, s azért nem minden fajképző járulhat minden töképző után. Ezt már a csupasz igetöknél is tapasztaljuk, melyek eredeti jelentéseik szeriánt nem minden fajképzőt fogadhatnak el, p. o. a *hal* moritur, ige könnyen fölveszi a *hat* fajképzőt: halhat, de bajosan veheti föl a *gat* fajképzőt, mert nem igen mondhatjuk: halgat. Ha a töképzők értelmét, eredetét kutatjuk: bizonyosan a fajképzők abbeli kikutatását sem mellőzhetjük.

Szükségtelen végig elősorozni a tenni valókat, mert ez nem is tartozik javaslatomhoz, mely egyedül arra czéloz, hogy a rövid szóval előadott osztályozás által könnyítse a magyar nyelv igetanát.

Azonban mind a *tő*- mind a *fajképzők* értelmét bajos lesz mindaddig kikutatnunk, míg eredetöket meg nem határozandjuk; pedig erre nézve még a legnagyobb bizonytalanságban vagyunk. Itt példának okáért a *dos* képzőt *d* és *s*-ből összetettnek fogadom el: vajjon így van-e a dolog? Ha a *lök-öd-ik*, *lök-dös* vagy *lök-döz*; *bök-öd*, *bök-öd-i* (*bök-öd-és*), *bök-dös* vagy *bök-döz*; *fáj*, *fáj-dal*, *fáj-d-ül*, *fáj-d-ít*; *vág*, *vag-dos*, *vag-dal* igetöket tekintjük: legkisebb kétségünk sem lehet az iránt, hogy a *dös*, *döz*, *dül*, *dít*, *dal* nem összetett *tő*-képzők volnának, épen úgy, mint a *gat* összetett *faj*-képző, a *csapogat* szóban, vagy a *tapogat* szóban, mely szokottabb az előbbinél. Mert ha van *tap*, *tap-od*, *tap-os*, *tap-og*, *tap-og-at*; ha van *csap-od* (honnan *csapodár*) és *csap-dos*, *csap-döz*: úgy az összetétel világos. Láttuk, hogy Fábían is a 7. lapon így taglal: *bök-öd*, *döf-öd*, *pök-öd*, *bök-d-öz* stb. *csip-k-ed* stb. s a 9. lapon így: *bö-d-ít*, *bö-d-ül* stb.; valamint tehát már a *dül dít* képzők összetett voltáról bizonyosak vagyunk, úgy el kell fogadnunk a *dos*, *dös* képzőnek összetettségét is. — A *kod* tőképzőről, legalább egyelőre, nem mernök állítani, hogy összetett volna; de ha elgondoljuk, hogy *tap-od* egy *tapást* (ha szabad így mondanom) jelent, mint *csap-od* is egy *csapás-tevést* jelentene, ha szokásban volna; *csap-kod* pedig bizonyosan inkább a *tapogat-nak* gyakoriságához, mint sem a *tapod-nak* egy *tapás-tevése*hez hasonlít: a *kod* tőképzőnek összetett volta is ki kezd világosodni, s ebben, mint láttuk, Fábían egyet ért velem.

Ha a *dül dít* tőképzők összetettek, lehet-e azokat úgy értelmezni, mint Fábían a 10. lapon értelmezte? Ó ott a *d-t*, mely a *cselekvés* egyszerűségét teszi ki (*bök-öd*, *lök-öd*, *fáj-d*) a finn *ahta*, *ahda* képzőhöz hasonlítja, melynek ugyan oly jelentése van, p. o. *komahda-n* = *kon-d-u-l-ok*; s minthogy állítása szerint a finn képző a finn *yht* = *egy*, szóval látszik megegyezni, tehát a finn *ahta*, és magyar *d* képzőnek értelmét is az *yht*, egy szóból, hozza ki. — Ez valószínű volna, ha a magyar képzőnek *ül ít* részét is megmagyarázná (*bödül*, *bödül*, *bödít*, *bödít* stb.). Minthogy pedig az épen csak a *d*-nek értelmét fejtí meg, az *ül*, *ül*, *ít* értelmét pedig meg sem fejtheti: ama magyarázat csak félig áll. Egyébiránt az nem nagy baj, ha nem bírjuk is eleinte a képzők értelmét meghatározni: csak magokat a kép-

zöket ismerjük ki először. Most szinte még elég tudnunk, hogy a *dúl*, *dít* az említett szókban így taglalhatók: d-ül, d-ül-t (d-új-t d-ij-t, d-i-t). — Föltéve, hogy a *d* = *yht* = egy: mit jelent az *ül*? Hogy *zöld-ül*, *sárg-ül* annyit teszen, mint zölddé, sárgává lesz, mindnyájan tudjuk, mely értelmével nagyában egyez a fehér-*ed*-(ik) is: de *zöld-el*, *fehér-l*-(ik) annyit tesz, hogy zöldnek, fehérnek látszik, zöld fehér szint mutat. Ennélfogva kell, hogy az *ú ű*-ben rejljék a *zöld-dé*, *sárgá-vá* levés, talán így: *zöld-ve-l*, *sárg(a)-va-l*, miből azután *zöld-ü-l*, *sárg-ú-l* lett.

Bármilyen nehéz legyen is azonban az igetők képzőinek taglalása és értelmezése: nagy előnye az mégis a tárgynak, hogy itt csupán bel-földi, magyar-áltaji, tényezőkkel van dolgunk, nem úgy, mint a dolognevek körül, melyek közzül ha ki nem vetjük az idegen szókat, gyakran magyar képzőnek vesszük, mi az nem lehet. Fábíán is csalatkozik, midőn p. o. a *bal-ha* szót magyarázgatja, mely a *bal-tat* ugrást jelentő igetöből és *ha* képzőből volna alakúlva (a 7. lapon). — A kis ugró, szlávúl *blha*; azt nekünk a magyar és rokon nyelvek terén nem kell magyaráznunk. A „Magyar Nyelv Szótára I. 715. hasábján is haszontalanúl vesztegeti tudományát, s midőn végül azt mondja: „Megegyezik vele a hellén *ψύλλος*, *φύλλα*, német *floh*, latin *pulex*, szláv *blha*, *blokha*, *blecha*, török *pire*“: az olvasó nem tudja, mi az egyező, az állat-e? miszerint a görög, német, latin, szláv, török *bolha* ugyan azon *bolha*, mely a mienk, vagy a szók egyeznek-e? De hogy a *bolha* szó csak a *blhk*, *floh*, *pulex* társaival megmagyarázható, a szemlátomás győzi meg az embert: ellenben a finn *kirppu* és *sonsar*, az eszt *kirb*, *vojják pīč*, mordvin *šifau*, török *pire*, melyek *bolhát* jelentenek, se a *bolhából*, se egy-másból nem magyarázhatók meg.

HUNFALVY PÁL.

## ISMERTETŐ RÉSZ.

---

### I. TUDÓSÍTÁS A NYELVTUDOMÁNYI BÍZOTTSÁG MŰKÖDÉSÉRŐL.

A Nyelvtudományi bizottságnak ez úttal 1863. előhava 3-kán tartott ülésének jegyzőkönyvéből közlünk egy indítványt és egy átírási javaslatot. Az indítványt Fogarasi János b. t. tevé; a bizottság elfogadá avval a határozattal, hogy előadatván azt az akad. nyelvtudományi osztályülésben, kéressék meg az akademia, hogy a titkári hivatal által tétesse közzé a hírlapokban, s a Nagy szótár borítékára is nyomattassa ki.

#### INDÍTVÁNY A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA ÜGYÉBEN.

A magyar nyelv szótára első kötete 104 ívnyi tartalommal immár megjelent. Ebben foglaltatik előbeszéd is ezen szótár keletkezéséről, továbbá az akademiai utasításról és a szerzők vezérelveiről annak készítésében. Ezen előbeszédből láthatni, hogy az Akademia mindjárt eleinte az egész társaság közreműködésével oly nagy szótár készítését tűzte ki célul, melyben minden egyes szóról el vala mondandó, mit róla nyelvtudósnak tudnia lehet. Az 1840. s következő években megkezdett felolvasások és mutatóványokból az tünt elé, hogy miután az egyes dolgozók természet szerént saját nyelvészeti elveik vagy nézeteikből indulának ki, az így készitendett mű a legkülönneműbb sőt egymással ellentétben álló felfogások halmaza fogna lenni; mihez képest 1844-ben elhatározottat, hogy a szótár készitete egyelőre csak az értelmezésre és még a nyelvtani és szóköti viszonyok eladására szorittassék s ezek egyöntetű kivitelével két tag bizassék meg. A megbízott szerkesztők vagyis inkább szerzők két évi munkálkodás után azt jelenték az Akademiának,

miszerint ők korlátolt megbízatásuknál tovább menendők, készek, ha az Akademia jóváhagyandja, munkálataikba mind a szófejtést, mind a nyelvtudomány akkori állásához képest a többé-kevésbbé rokon nyelvekkel hasonlítást is fölvenni; mely kibővítése a tervek, miután több rendbeli ekkép kidolgozott szócikk felolvasatott vala, közhelyeslést nyervén, az a nagy gyűlésnek is bejelentetett; a következő időkben pedig nem csak a szótári munkálatok éléhaladtáról évenként, hanem több ízben az iránt is küldött ki kebeléből az Akademia szakfériakat, hogy a dolgozatokat belső tartalmuk és minőségök tekintetében is vizsgálják meg, jelentést teendők. Mi mindenkör teljes méltatás kíséretében meg is történt. Maguk a szerzők időnként több cikket és értekezést közlöttek az ülésekben, melyek a jegyzőkönyvek tanúsága szerint általában helyeslést nyertek, sőt az évi munkálatok sorában jutalmakra érdemesítetttek.

Szerzők törekvése vala ezek szerént, munkálataikat az értelmzésen túl az egyes szók elemzésére, családosítására, s némely rokon nyelvekbeliekkal mind anyagi mind alaki tekintetben összehasonlítására is kiterjeszteni, s fölvevék dolgozataik közé, nem csak az élő és közdivatú szókat, hanem a régi nyelvemlékekből s tájbeszédekből kiszedegetett érdekes beszéd-részeket, sőt a magyar szók alkatrészeit, u. m. a gyököket, képzőket és ragokat is, szóval igyekezének, a mennyiben két embertől telik, az Akademia eredeti szándokát már most megközelíteni, egyedül a szorosan vett s köz életbe át nem ható műszók rekesztetvén ki, mi szintén akadémiai utasítás következtében történt. Így fejeztetett be, a zavaros idők kivételével, mintegy tizenöt év múlva az egész munka, s 1861. év utóhónapjaiban nyomatni megkezdetvén az első kötet, — az egésznek mintegy ötöd része — a közönség kezében forog s a többi kötetek nyomatása is, hacsak a szerzőknél emberileg lehető akadályok nem jönnek közbe, szakadatlanul folytattatni fog.

Minthogy azonban ekkorig az egész tulajdonképen csak a két szerző munkája, kívánatos hogy az jövődöben az egész magyar nemzet közös nyelvkincsévé válják.

Ehez képest felszólítandó volna mind az Akademia kebelében, mind azon kívül a két magyar hazában minden, a kit nyelvünk ügye érdekel — s melyik magyar embert nem érdekelné az! — és a ki ezen kívül ily működésre magában hivatást érez, hogy ha akár pótoláskép, akár megigazítólág, akár a szerzőkével ellenkező nézet-



ből indulva bármely egyes szótári cikkekre vagy állításra észrevétele volna, azt tévovázás nélkül tegye írásba, s az ekkép cikkek szerint rendezett észrevételeit akár együtt akár időszakonként, de minden esetre a szótár nyomtatása bevégeztével, a nyelvtudományi bizottság jegyzőjéhez Hunfalvy Pálhoz küldje, hogy a beküldött észrevételek majdan egy pótlék-kötetben felhasználathassanak. A további kivitelre az Akademia a nyelvtudományi bizottságot ruházná fel olyképen, hogy a beküldött észrevételeket vizsgálja, illetőleg két-két tag által vizsgálta meg az iránt: vajjon azok nyelvi és tudományos tekintetben kellő alappal és érdekléssel bírnak-e? Ha valamely esetben a két vizsgáló különböző véleményt adna — még egy harmadik véleménye is megkívánandó, sőt ha a szótárkészítők nézetével egészen ellenkező észrevételek merülnének fel, ezek bizottsági ülésekben is megvitatandók lennének.

Minden egyes beküldő neve, elfogadott észrevétele után minden egyes cikknél a pótlékkötetben szintén kinyomatni rendeltetnék.

Pesten 1863. január 1-én.

*Fogarasi János.*

A Nyelvtudományi Közlemények olvasóji emlékeznek még a Közl. I. 136. lapján 3) alatt olvasható, s az *idegen nyelvekbeli hangok átírását* illető indítványára ugyancsak Fogarasi János b. tagnak. Arra nyujta be most Hunfalvy Pál b. t. egy átírási javaslatot, melyet a bizottsági ülés itt közzétenni határozott, hogy kiki annál könnyebben hozzá szólhasson.

A magyar nyelvészet az áltaji, árja és sémi nyelvek körében forogván, sokszor kénytelen ama nyelvek hangjait leírni; miben felfelakad, nem tudván mindenkor, milyen betűvel milyen hangot lehetne legalkalmasban kifejezni, s az egyszeri esetekben bajosan tarthatván meg a következetességet, ha mindenik író maga találgatja ki a hangoknak megfelelő jegyeket. Azért Fogarasi János az 1862. tél utóháva 8-kán tartott nyelvtudományi bizottság ülésében indítványozá, „hogy alkossunk a lehető helyesség és következetesség végett megállapított rendszert, melyet az idegen nyelvekbeli hangok átírásában mindnyájan szívesen fognánk alkalmazni,“ beadván egy úttal ilyen átírási javaslatot az arab, héber és szanszkrit különszerű hangokra nézve. Az indítványt igen korszerűnek találván a bizottság, egy ilyen általános javaslat kidolgozására az indítványozón kívül Ballagit, Budenzet és Hunfalvy Pált küldé ki. A

tárgyról már eddig is sokat gondolkodtak a kiküldöttek, s végre úgy látszik, jobb lesz egy már kész javaslathoz hozzá szólni, mint ilyet tanácskozás útján föltenni. Ilyen általános javaslat e következő :

#### JAVASLAT AZ IDEGEN NYELVEKBELI HANGOK LEÍRÁSÁRA.

Az idegen nyelvek hangjainak átírása soha sem lehet annyira tökéletes, hogy oly embert is teljesen oktasson, ki az illető nyelvekkel nem foglalkozik : de mégis megközelítheti a valóságot, hogy meg ne zavarja az olvasót s helytelenül ne útasítsa. Továbbá a hangok átírásában kettőtől kell ovakodnunk, először attól, hogy új hangjegyeket ne hozzunk be, mert az újak kitalálásában igen bajos meg egyezni ; tehát lehetőleg fogadjuk el azokat, melyek már valahol divatoznak, ha általuk és velük elérhetjük a czélt, az egyszerűséget, helyességet és következetességet. Ovakodjunk másodszer attól is, hogy az egyszerű hangokat sok jegyekkel ne akarjuk kifejezni ; mert valamikor ilyen hangokat az illető nyelv kettőztet, a sok jegyű írás nemcsak alkalmatlan, de tévesztő is.

Ezeket előrebossátván, Fogarasi javaslatának nyomán is következő átírási rendszert javaslok.

A magánhangzók leírásában megtartjuk a magyar és finn helyesírási rendszert, s a szanszkrit magánhangzók amaz átírását, melyet Bopp követ és Fogarasi is helyesnek javasol. De a mássalhangzók leírásában a *sziszegő* és *jésített*, azaz *j* hanggal nem annyira lágyított mint tetézett hangokra nézve, nem lehet a magyar írás rendszerét megtartani, mert az az egyszerű hangokat sok jeggyel írja le, s ebben is az *s*-re nézve az európai szokással ellenkezik ; mert az *y* olyan jésített hangoknál, melyek a magyar nyelvben nincsenek meg, a magyar olvasó szemét bántaná, s megtévesztené a nem-magyar nyelvtudóst. Azért legjobb az általános európai szokást a *sziszegő* és *jésített* hangokra nézve elfogadnunk ; a szanszkrit *hehesített* (*aspirata*) hangokat pedig bátran az alaphanghoz tett *h*-val fejezhetjük ki, mert azokat így is kell ejteni, p. o. a szanszkrit *kh* nem fűvő hang, mint a német *ch*, hanem hehesített *k*, melyben a *k* és *h* külön hallik ; ilyenek a *gh*, *th*, *dh*, *ph*, *bh* hangok is. Ha elfogadjuk a magyar és finn írás rendszerét a magánhangzókra nézve ; s ha a *sziszegő*, *jésített* és *hehesített* hangokat is az itt javasolt mód szerint akarjuk kiírni : az emberi nyelv hangjainak olyan sorát, lépcsőjét határozzuk meg, mely a magyar nyelvészet körét kielégíti,

s melynek kiírása egyszerű, következetes, az európai tudomány előtt nem idegen, tehát a külföldi olvasóra nézve ajánlatos, s mely, mert legkényelmesebb is, a magyar olvasóra és íróra nézve is csak ajánlatos lehet.

### Magánhangzók.

A rövid magánhangzókat  $\ddot{z}$ -vel kell szaporítani, mely az áltaji allhangúakhoz tartozik s melyet az orosz írás  $\text{ы}$ -vel, a szinte európai szokás pedig a török-tatár szók átírásában  $y$ -nal szokott kifejezni. Ez  $\ddot{z}$  jegy nem csak kényelmes, hanem már szokott is a magyar nyelvészetben; s már azért is elfogadható, mert arra az  $y$ -t a magyarul író nem fogadhatná el. A finn és más nyelvek hosszú magánhangzóit azért nem lehet magyarosan leírni, mert a magyar  $\acute{a}$ ,  $\acute{e}$  más hangúak, mint a finn hosszú  $a$ ,  $e$ . A finn hosszú magánhangzókat finnesen írjuk, így:  $aa$ ,  $\ddot{a}\ddot{a}$ ,  $uu$ ,  $yy = \ddot{u}$ , mert a finn  $y = \ddot{u}$ . A más nyelvekbeli hosszú magánhangzókat így írjuk:  $\hat{a}$ ,  $\hat{e}$ ,  $\hat{i}$ ,  $\hat{o}$ ,  $\hat{u}$ . Végre az ikermagánhangzókra nézve is megtartjuk a magyar szokást, így:  $aj$ ,  $\acute{a}j$ ,  $ej$ ,  $\acute{e}j$ ,  $oj$ ,  $\acute{o}j$ ,  $uj$ ,  $\acute{u}j$ ; s a finn szokást, mely megegyez az általános európai szokással, így:  $ai$ ,  $ei$  stb.

A finn-magyar rövid magánhangzók tehát:

$a$	$o$	$u$	$\ddot{i}$
$\ddot{a} = e$	$\ddot{o}$	$\ddot{u} = y$	$i$
	$e = \acute{e}$	$i$	

Ezeknek megfelelnek a meglevő rövid szanszkrit magánhangzók is, melyek közt van  $\text{ॠ}$  és  $\text{ॡ}$  is, melyeket azonban bátran pusztán  $r$  és  $l$ -lel írhatunk ki.

A hosszú magánhangzók

magyarban:  $\acute{a}$   $\acute{e}$   $\acute{i}$   $\acute{o}$   $\acute{ö}$   $\acute{u}$   $\acute{ü}$ ,

finnben:  $aa$   $\ddot{a}\ddot{a}$   $uu$   $yy$ ; az  $ie$   $uo$  és  $y\ddot{o}$

a magyar  $\acute{e}$   $\acute{o}$  és  $\acute{ö}$ -nek felelnek meg;

szanszkritban:  $\hat{a}$  ( $\hat{e}$ )  $\hat{i}$  ( $\hat{o}$ )  $\hat{u}$ . S így írjuk le a sémi hosszú magánhangzókat is. A sémi  $\text{ain-t}$  és  $\text{gain-t}$  ( $\text{ع}$  és  $\text{غ}$ ) a mássalhangzókhoz kell számítanunk.

Az iker-magánhangzók magyarban:  $aj$   $\acute{a}j$ ,  $ej$   $\acute{e}j$ ,  $oj$   $\acute{o}j$ ,  $\acute{o}j$   $\acute{ö}j$ ,  $uj$   $\acute{u}j$ ,  $\acute{u}j$   $\acute{ü}j$ ; — a finnben:  $ai$   $\acute{a}i$   $ei$ ,  $oi$   $\acute{o}i$ ,  $ui$   $yi$ ;  $au$   $\acute{a}y$ ,  $ou$   $\acute{o}y$ ; a szanszkritban:  $\hat{a}i$   $\hat{a}u$ ;  $\hat{e}$ ,  $\hat{o}$ .

## M á s s a l h a n g z ó k.

A mássalhangzókra nézve előbb a sajátosságokat emeljük ki, melyek által a nyelvek egymástól különböznek; mert a miben általában megegyeznek, abban egyeznek a magyar írás rendszerével is, melyet annál fogva követünk.

1) A magyar, lapp és keleti finn nyelvek sajátosságai, a finneszt és más nyelvek ellenében, a sokféle *sziszegő* és *jésített* hangok. A sziszegő hangok jegyeit úgy kell és lehet megválasztani, hogy azokkal az illető szanszkrit és sémi hangokat is kifejezhessük. Alapúl vesszük az európaiag elfogadott c s z jegyeket, hozzájuk adván *ʒ* jegyet, melyet már régen Raske és mások fogadtak el az áltai nyelvekben, s lesznek :

c = cz, s = sz, z = z, *ʒ* = dz.

Ezek felibe tett horoggal jegyezzük meg a sziszegők sűrüs voltát, miszerint

č = cs, š = s, ž = zs, ʒ = dzs.

A hangok jésítését a jegyek felibe vagy melléje tett (') jeggyel fejezzük ki, miszerint

d' = dj (gy), l' = ly, n' = ny, t' = ty, s' = szj, r' = rj, z' = zj, ʒ' = ʒj, stb. A gy hangot azért kell más nyelvekben d'-vel kiírni, mert e hang többnyire a d jésüléséből válik.

2) A szanszkrit nyelv sajátosságai: a *hehesített* hangok; a nyelv- vagy fej-hangok; a szóló szervhez alkalmazkodó n hangok, miszerint van torok-, ín- nyelv- és foghangú n; s a háromféle sziszegő s-hang. Elfogadván a h-t a hehesítés kifejezésére, a szanszkrit mássalhangzókat, Bopp felosztása szerint, így írjuk által :

torokhangok : k kh, g gh, ñ, h  
 inyhangok : č čh, ʒ ʒh, ñ, j, ç  
 nyelvhangok : t th, d dh, n, r, s  
 foghangok : t th, d dh, n, l, s  
 ajakhangok : p ph, b bh, v, m.

3) A sémi és török-tatár írásnak sajátosságai a sémi ع غ = ق ح خ ; a török ق sagirnun és كief. Legyen ع = 'a, غ = g, ق = q, ح = h, خ = h tehát s = h; ڤ = ñ, ك = k'; mikor pedig a ق-t j-nek vagy i-nek ejtik p. o. دكل dejil vagy deil, akkor írhatjuk is az

ejtés szerint. Sajátságosak még a ط és ت, ط és ظ különbözősei. Mi a két elsőt *t*-vel s a két utolsót *z*-vel jegyezvén s a többi különbséget a magánhangzóra bizván — minthogy ت és ث felhangú, ط és ظ pedig alhangú magánhangzót követelnek —, talán egyszerűen és nem helytelenül írjuk le. A sémi és török-tatár írás mássalhangzóit így fogjuk tehát átírni :

ب	b	ط	t
پ	p	ظ	z
ت	t	ع	'a
ث	z	غ	g
ج	z	ف	f
ح	č	ق	q
ه	h	ك	k
و	h	گ	g
د	d	ن	n̄
ذ	d	س	l
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
ژ	z	و	v
س	s	ه	h
ش	š	ی	j vagy i
ص	s		
ض	z		

Az arab betűk átírása legkevesebbé lehet kielégítő : de bajos dolog felette szaporítani a jegyek különbségeit, melyek pesti nyomdáinkban szokatlanok ; azután mégis beérhetjük annyi különbözéssel, mennyi itt javasolva van, mert a magyar nyelvészeten nem igen gyakran térünk ki a sémi nyelvekre.

*Hunfalvy Pál.*

Következzék most Fogarasi bizottsági tag átírási javaslata (lásd Nyelvt. Közlem. I. 136. l.).

## J A V A S L A T

A SZANSZKRIT, ARAB (TÖRÖK, PERZSA) ÉS HÉBER BETŰK ÁT-  
IRATÁSÁRA (MAGYAR BETŰKKEL JELÖLÉSÉRE) NÉZVE.

Alapelvül a magyar akadémiai helyesírásban is elfogadott azon szabályt vélem felállítandónak, hogy a latintól eltérő idegen nyelvek betűji (a görögéin kívül) magyarra áttéve a magyar kiejtésnek megfelelő betűkkel irassanak.

Erre vezérel bennünket

1) Hogy mi magyar munkákban főleg magyaroknak írunk, én tehát következetlenségnek sőt némi ferdeségnek tartanám, ha épen akkor, midőn azt akarjuk vele megértetni, mimódon ejtetnek ki azok magyar hangokkal, ismét csak idegen jeleket használunk, melyeket újlag magyarázni és magyarítani kellene. Sőt ha némely külföldiek magyarul olvasnak is, azokat se hozhatja legkisebb tévedésbe sem a magyar jelezés, hiszen magyar íratot olvasnak; ellenkezőleg a szokott magyar betűktől eltérő másféle írásmód az ő szemekben is felötlendő tarkaságot és fonákságot okozna.

2) A külföldi átírásban, ha csak a német irodalmat vesszük is, a legelső nyelvtudósok sincsenek tökéletesen egy nézetben, mint alább láthatjuk, sőt vannak, kik némely betűkre nézve, például az arab nyelvben Barb H. A., egészen új alakokat ajánlanak, tehát bármely egyes nézetet, vagy épen többekéből összekevertet fogadnánk is mi el, még sem éretnék el az egydedség az általános nyelvészetben.

Hanem a mely hangra nézve nincs magyar betű, ott helyén lesz valamely külföldi nyelvész vagy többek írásmódját használni például az arab *ain* helyébe görög gyöngye hehezet (◌◌) félért, vagy a mit helyesebbnek tartok, épen magát az arab *ain*-t (◌◌) kezdő alakjában, a midőn amaz az *elif* helyett használtathatnék. Mindazáltal itt is nagyon ovakodjunk, hogy a magyar helyesírásba némi zavart ne hozzunk be, pl. a hangsúly vagy magas nyomaték jele a külföldieknél közönségesebben az ékezet (◌◌), mely a magyarban megnyújtást (hosszú önhangzót) jelent, ezt tehát magyar írásban, vagyis magyar önhangzóknál zavar nélkül teljességgel nem alkalmazhatjuk. A hangsúlyos nyomatéknak, legjobban megfelelné, mint egy másik értekezésben kifejtém, az első vagyis *n* betű, de nem oly izléstelenül, mint azon értekezésben használtatott, hanem kisebb és egyszer-

rűbb alakban t. i. az *n* betűhöz közeledő kapocs (◌) alakban, pl. *ā*, még pedig lehetőleg kisebbitve s hosszú önhangzónál kissé szélesebben és úgy feküdve a betűre, hogy az ékezet fele része a kapocsba nyúlna pl. *ā̄*; a gyöngébb (másod rendű, t. i. természetes és rhythmusi) hangsúlyra pedig maradhatna az alá fordított c (◌) szinte lehetőleg kisebbitett alakban pl. *â* és *â̄*. Ezeket azért is vala szükség megérintem, mivel idegen szókban, különösebben a szanszkritban gyakran eléjöhetnek.

### Szanszkrit betűk átírata.

#### Egyszerű önhangzók.

a    á<sup>\*1)</sup>    i    í    u    ú    r<sup>\*2)</sup>    ř    l

#### Ikerhangzók.

é (ai)    ái    ó (au)    áu

Anusvára,

• = ñ

Anunászika,

◌ = ñ̄

Visarga

: vagy ◌ = ḥ

#### Mássalhangzók.

Torokhangok	k	kh <sup>*3)</sup>	g	gh	ñ
Inyhangok (palatales)	cs <sup>*4)</sup>	csh	ds <sup>*4)</sup>	dsh	ń
Agy- v. nyelvhangok	ṭ <sup>*5)</sup>	ṭh	ḍ	ḍh	ṇ
Foghangok	t	th	d	dh	n <sup>*6)</sup>
Ajakhangok	p	p-h <sup>*7)</sup>	b	bh	m
Félhangzók	j	r	l	v	
Sziszegők és h	ç <sup>*8)</sup>	s	sz	h	

#### Jegyzetek a csillagokhoz.

\*1) A hosszú önhangzók külföldi íróknál két ágú ékezet (◌) által jelöltetik pl. *â* = magyar *á*.

\*2) Az *r*-nél mint önhangzónál némelyek, például Boller, a pontot felül használják : *ř*, és *ř̄*, így *l*-nél is : *l̄*. Bopp latin nyelven írt szanszkrit nyelvtanában az önhangzó *r*-et *ri*-nek, s az *l*-et *lri*-nek írja, de hasonló nyelvtanában már alúl pontozza.

\*3) A hehezett mássalhangzók Lepsiusnál, Curtiusnál, Boller-nél stb. szintén *h*-val iratnak, Bopp latinul írt nyelvtanában is épen úgy, de hasonló nyelvtanában görög spiritus asper-rel pl. *k̄*.

\*4) Bopp latinul írt nyelvtanában *tsch* (németesen), de hasonló nyelvtanában, valamint Lepsiusnál, Curtiusnál *é*. Ezt még leg-

könyebben elfogadnám a magyarban is. Bollernél : k'. Így a *ds* Bopp kisebb nyelvтанában *dsch*, egyebütt és a főntebbieknél *g*, Bollernél *g'*.

\*<sup>5</sup>) Bopp, Curtius, Lepsius szerént, de Bollernél : *t'*.

\*<sup>6</sup>) Valamennyi *n*-re nézve elég volna a magyar *n*, mert a szanszkrit is csak azért különbözteti meg, hogy az egyes szervi hangok mellett különbözőleg hallatszik pl. *g* előtt : *ng*, *cs* előtt : *ncs* stb.

\*<sup>7</sup>) *p-h* azt jelenti, hogy valami módon ne ejtessék görögösen *f*-nek, hanem külön mindkét betű.

\*<sup>8</sup>) Boppnál hasonlító nyelvтана első kiadásában *s'*, a másodikban, valamint Lepsiusnál *ś*, Curtiusnál *ç*, Bollernél *ç*.

Arab (illetőleg perzsa és török) betűk átírata.

Mássalhangzók.

	fenhangúak		alhangúak
Elif	ا	' (gyöngye hehezet)	
Be	ب	b	
Pe	پ	p (perzsa betű)	
Te	ت	t	
Sze	ث	sz (és <i>t</i> vagy <i>t</i> * <sup>1</sup> )	
Dsim	ج	ds (németesen <i>dsch</i> , németek szerint <i>g</i> )	
Csim	چ	cs (perzsa betű, némelyek szerint <i>é</i> )	
Ha	ح	. . . . .	h
Khī	خ	. . . . .	kh
Dal <sup>2</sup> )	د	d	
Zel	ذ	néha z néha d tulajdonképen <i>d</i> <sup>3</sup> )	

\*<sup>1</sup>) A *t* az angol kemény *th*-t jelenti. Wahrmond (Praktisches Handbuch der neu-arabischen Sprache. 1861.) szerént számos szóban hol *sz*-nek hol *t*-nek ejtetik.

\*<sup>2</sup>) Minthogy a *dal* fenhangú betű, talán helyesebben *del*-nek mondhatnók.

\*<sup>3</sup>) Wahrmond szerént a *zel* úgy viszonyúl a *del*-hez mint főntebb a *sze* a *te*-hez ; *d* tehát az angol szelid *th* volna, melyet Dallos



## Mássalhangzók.

	fenhangúak	alhangúak
Re	ر r	
Ze	ز z	
Zse	ژ zs (perzsa betű, némelyek a francia j-vel írják)	
Szin	س sz	
Sin	ش s	
Szad	ص . . . . .	sz (Wahrmundnál : ç)
Zad	ض . . . . .	z (Wahrmund szerint többször dh)
Ti	ط . . . . .	th (Wahrmund)
Zi	ظ . . . . .	th v. z (Wahrmund szerint th, de néhol dh-nak, z, sőt sz-nek is ejtetik)
Ain	ع . . . . .	ɛ (erős torokhehezet)
Ghain	غ . . . . .	gh (a perzsában inkább g, a törökben elül néha k)
Fe	ف f	
Kaf	ك . . . . .	k (Wahrmund szerint g)
Kief	ك ke v. ki (a törökben néha j is)	
Gief	گ ge <sup>*4)</sup> v. gi (perzsa betű)	
Lam <sup>*5)</sup>	ل l	
Mim	م m	
Nun	ن n	
He	ه h	
Vav <sup>*5)</sup>	و v	
Je	ي j (külföldieknél gyakran y-vel íratik).	

Gyula (angol nyelvtanában) magyarosan *dz*-nek ír; a *t*-t pedig ugyan ő *dsz*-nek írja, de véleményemmel ez talán jobban *tsz* volna; egyéb-iránt legrövidebb a *d* és *t*.

<sup>\*4)</sup> A törökben igen sokszor, kivált a szó végén : ñ (orrhang).

<sup>\*5)</sup> A *dal*-nál eléadott nézet szerint ezeket is *lem* és *vev*-nek szeretném nevezni.

## Önhangzók.

Fetha  $\text{փ} = a$  vagy  $e$  rendesen a szerént a mint al- v. felhangú mássalhangzóhoz járúl.

Keszre (kieszre)  $\text{փ} = \ddot{i}$  v.  $i$  (mint a fethánál).

Zamma (dhamma)  $\text{փ} = u$  v.  $\ddot{u}$  (szintén mint a fethánál) a közbeszédben Wahrmund szerint  $o$ ,  $\ddot{o}$  s  $i$  is.

A török és perzsa nyelvben a különösb kiejtési szabályok megtartandók, még pedig az utóbbiban Vullers szerént a fetha magoknak a persáknak tartományaiban (in Persarum provinciis) állandóbban  $a$ , csak néha kivált a szók végén  $e$ , ritkábban  $o$ , de a mire nincs szabály, hanem gyakorlatból kell megtanúlni; azonban a török birodalom alá vetett perzsa vidékekben mindig  $e$  (Joannis Augusti Vullers Institutiones lingvae persicae). A török nyelvben pedig mint tudjuk  $\ddot{o}$ ,  $\ddot{u}$  is gyakran előfordúl.

Héber betűk átírata\*<sup>1)</sup>.

## Mássalhangzók.

Alef	א	’	(gyöngye hehezet mint az arabban)
Béth	ב	b,	és pont vagyis dágés nélkül ב = bh
Gímel	ג	g,	dágés nélkül ג = gh
Dáleth	ד	d,	dágés nélkül ד = dh
Hé	ה	h	
Váv	ו	v	
Zajin	ז	z	
Khéth	ח	kh	vagy ch* <sup>2)</sup>
Tét	ט	t	
Jód	י	j	
Kaf	כ	k,	dágés nélkül כ = kh
Lámed	ל	l	

\*<sup>1)</sup> Ballagi Móricz tanár és akadémiai rendes tag héber nyelv-tana szerént, kivéven a kh-t és két hehezetet.

\*<sup>2)</sup> Olshausen szerént  $\text{ח}$ ; de  $kh$ -t azért tartom jobbnak, mert az ennek megfelelő arab  $kh$ -t szintén így írják még német nyelvészek is; és mert  $ch$  a jelen magyar helyesírásban nincs is meg, a régi iratokban pedig több más értéke is vala, ú. m.  $cs$ ,  $cz$  stb.

Mém	м	m
Nún	н	n
Számekh	ш	sz
Ájin	я	а (erős v. torok hehezet, mint az arabban)
Pe	п	p, dágés nélkül п = p-h
Czádé	ч	cz
Kóf	к	k
Rés	р	r
Sin	с	s
Szin	ш	sz
Táv	т	t, dágés nélkül т = th.

## Pontok vagy önhangzók

Hosszúk :		Rövidek :	
Kámecz	(—) á	Patak	(—) a
Czéré	(—) é	Szegól	(—) e
Khírek	(—) í	Khírek	(—) i
Khólem	(i) ó	Kámecz khatuf	(—) o
Súrek	(s) ú	Kibbucz	(—) u

## II. KÖNYVISMERTETÉS.

## ÉJSZAKI TATÁROK DALAI.

NYELVMUTATVÁNYÚL KÖZLI ÉS ISMERTETI

VÁMBÉRY ÁRMIN.

Az éjszaki tatár dalokat, melyeket most nyelvmutatványúl akarok közölni, egy kis könyvecskéből vonám ki, mely „*Urusztatar elifbeji. Isztikhrads ejlaudsi Bin Vahab*“ czímmel 1852-ben a kazani császári könyvnyomdából került ki. Szerző kis munkájával az orosz-tatár közlekedés könnyítésére törekedett, s parasztos egyszerűségű előadásából kitetszik, hogy azt minden nyelvtani rendszer mellőzésével a csupán olvasni tudók számára írta. Kezdi ugyanis a két nyelv abéczé-jével, melyre másfél ezer orosz-tatár szó és húsz be-

szélgetés következik; utoljára az egész törökségben egyaránt híresült Khodsa (Naszir-ed-dîn) mulatságos adomáival, és az általunk tárgyalt éjszaki-tatár dalokkal végzi. Az orosz fordítást a könyvecske két utóbbi részében kelletlenül szabadabbnak találám és szószertiséget már csak azon oknál fogva sem várhatunk, mivel az író, a mint mondám, a nyelvészkedéshez nem értett, vagy nem akart érteni; másodsor, mivel nem is könnyű az árja orosz nyelvet az ő altajiságot híven megőrzött tatárhoz alkalmazni.

Hogy micsoda tatár szójárást ért a szerző az *éjszaki tatár* megnevezés alatt, azt őszintén megvallva határozattan megmondani nem tudom, s erre nézve itt helyben (Stambulban) tett kutatásaim sem vezettek még eredményre. — A kis könyvet egy nogai-tatár ulemától kaptam, ki községével déli Oroszországból költözve, itt Stambulon keresztül Kisásziába indult. E moszlim pap mondása szerint a könyvében használt szójárás részben még most is divatos a nogai-tatár törzsnél, noha egészben véve inkább irodalminak tekinthető, s így a nogai telepek fekvésénél fogva inkább déli, mint éjszakinak mondható. — A második ok, mely az *éjszaki-tatár* elnevezést előttem érthetlenné teszi az, hogy a tatár tájbeszédekben való gyakorlati tapasztalataim minden korlátoltsága mellett, mégis volt alkalmam, Stambulban megforduló krimi és kazani tatároknál e pontról kérdezősködni, kik mindnyájan e szójárást az övéktől különbözönek, és inkább a nogai és karakalpagi tatárokéval megegyezőnek hiszik. — A szójárás szoros meghatározását tehát egyelőre elhalasztani vagyunk kénytelenek és így csak az általános *tatár* megnevezéssel akarunk élni, egyik tatár nyelvjárásból mutatványúl adván e következő dalokat.

E tatár versek költészeti becséről itélni, itt nem lehet föladatom, ki azokat csak némi nyelvészeti érdekből közlöm. Csak azt jegyzem meg, hogy idegen minták utánzására nem akadhattam benők. A népköltészet, valamint mindenütt, úgy a tatároknál is egyszerű és önálló. Általánosan pedig észre lehet venni e dalokban egy sajátyságot, mely sok magyar népdalban is találja hasonmását: azt, hogy az első verspár úgy van szerkesztve, mintha a másodikkal semmi összefüggésben nem állana, v. ö. az ilyen magyart :

Három alma meg egy fél,  
Kérettelek nem jöttél stb.

تون ياق تاتارلرنك چرولارى

(1) جرادده ديسنك جرلايم  
 كورلدهده ديسنك كورلهيم  
 سن جانكاي حقى اوچون  
 صاندوغاج بولوب صايراييم

(2) ائق كاغذكا من يازدم  
 كلكنه سنك اسينگنى  
 اللهدين باشقه هيچ كم بلمس  
 سن ماطورغه توشكان عشقمنى

(3) قوباش چقار جالتراب  
 قزلر صاچن اوركانده  
 جانم تنم شاد اولادر  
 ائ تيك يوزنكنى كوركانده

ÉJSZAKI TATÁROK DALAI.

- 1) Ha azt mondd : énekelj! — énekelni fogok ;  
 ha azt mondd : turbékolj! — turbékolni fogok ;  
 te éretted, lelkem,  
 csalogánynya válván (bús dalt) zengenék.
- 2) Fehér papirosra ráírák,  
 rózsácskám, a te nevedet ;  
 istenen kívül más senki nem tudja  
 szép magadra esett szerelmemet.
- 3) A nap felkel ragyogva,  
 midőn a leányok hajukat fonják ;  
 lelkem, testem megőrül,  
 midőn holdként [való] arcodat látom.

(4) اقدر منم ايلاكم  
 صابونلاب جودم تنهكون  
 تنه كون كوركان جكت اوچون  
 الده بولصا جانا جورهكم

(5) جكت جكت ديكانده  
 جلكنه منم جورهكم  
 قزلز قولى منكا يتكانده  
 بالاوزغه ايلانه سوياكم

(6) بارا تورغاچ اوطر دم  
 اياتلارم طالغانغا  
 جلا جلا حطلر يازدم  
 جورهكم اوت تيك جانغانغا

- 4) Fehér az én kezem,  
 szappanozva mosám tegnap;  
 tegnap a kit láték, a legényért,  
 bár kezemben lenne, ég a szívem.
- 5) Midőn [ezt] mondják : legény, legény! (mikor csak így meg-  
 megzavarodik az én szívem; [szólitanak),  
 mikor a lányok karja engem érint,  
 viaszszá válik a csontom.
- 6) Miután egyre jártam, leülék  
 lábaim elfáradtára;  
 sírva sírva név vonásokat írék,  
 szívem tűzként lángoltára.

7) هوادان اق قوش اوچادر  
 فاناط اوچلارین طالدر  
 کیتمه جانکای نیک کیته سن  
 منی موندای یالغز قالدرب

8) قزاروب چقغان قیاشقه  
 قارشو بارما پشورسون  
 سویکان جازکنکی جاتلر الصا  
 سیکروب اوتقه توشورسون

9) قیاشقنه بولوط استونده  
 دشمانلر بزک قصدنده  
 حق تعالی بزکا رحمتین صالحا  
 دشمان قالور ایاق استونده

- 7) A levegőn át röptül a sas,  
 szárnyai végeit kiterjesztve ;  
 ne menj, lelkem! miért mennél el,  
 engemet itt magamra (egyedül) hagyván?
- 8) A ragyogva felkelt napra  
 ne állj ki (tkp. ne menj elébe): megsülsz ;  
 szeretett kedvesedet ha mások (idegenek) elveszik,  
 tüstént a tűzbe fogsz ugorni.
- 9) A napocska [rejlik] felhők alatt,  
 ellenségek leskelődnek ellenünk ;  
 ha felséges úristen nekünk kegyelmét küldi :  
 az ellenség láb alatt marad (= le lesz tiporva, nem ke-  
 [rülhet fölénk]).

(10) تاشنك برله كوزنكنى  
 بن سويا من سننك اوزنكنى  
 اوزنكنى بن سويكاننى شوندين بل  
 هيچ الماين سندين كوزهنى

(11) كوك كوكارچن كورلايدر  
 يازن كوزن بلميدر  
 خلائق بزنى سويليدر  
 نى كورزنى بلميدر

(12) جولا جولا ديب اينتسز  
 جروجى جكت من توكل  
 من جراب كورساتسام  
 كوب جروجيلاردين كم توكل

- 10) Szemöldököd és szemedet —  
 én szeretlek ten magadat;  
 hogy szeretlek, abból tudjad :  
 nem vehetem le rólad szememet.
- 11) A vad galamb turbékol,  
 nyarat öszt nem tudja ;  
 az emberek minket szólnak (rólunk fecsegnek),  
 [de] mit látnak, nem tudják.
- 12) 'Énekelj, énekelj' — azt mondjátok.  
 Én énekes ember [ugyan] nem vagyok,  
 [de] én éneklésemmel megmutatnám,  
 [hogy] sok énekesnél rosszabb nem vagyok.



- (13) بيوك تاونك باشنده  
قارچوغه جنون قاغنان  
اوچقولق طوتصا طوت ايسونكده  
بن بولورمن سنى صاغنان
- (14) جانكاييم سننك چاچنك بيك قارا  
الله قانه نور مايي سورتتونكمو  
جانكاييم بوينك بيك زيفا  
الله باغ الماسي اشاب اوستونكمو
- (15) بو كاچه كوركان توشمده  
يانومده ايمش كوزلم  
اويانوب كيتسام يوق كوزلم  
اوزلوب كيتدى اوزه كم

- 13) Magas hegynek tetején  
az ölyv lehányta tollát (vedlett). —  
Ha csuklás <sup>1)</sup> fog el [téged], eszedbe vedyed :  
én vagyok, ki rád gondolkodott (tkp. ki téged g.).
- 14) Lelkem! a te hajad igen fekete :  
vajjon bizony szekfükenöcset kentél-e rá?  
Lelkem! a te termeted igen szép :  
vajjon bizony kerti almát <sup>2)</sup> éve nőttél-e föl?
- 15) Az éjjel látott álmomban  
mellettem volt a szépem ;  
mire fölédredék, nincs [ott] a szépem ;  
összetörve oda lőn a lelkem (tkp. a *magam*, azaz : egész  
[édes *magam*]).

<sup>1)</sup> Vámbéry „röpülés (röpülés vágya)“-nak fordította volt az *učkuluk*-ot, *uč-mak* igéből származtatván; de Trojanszki tatár-orosz szótárában *uč-luk*-ot külön találjuk fölhozva = orosz. *икота, икание* (csuklás), s még e szólást is : *beni učkuluk tudadır* = *имѣю икоту*, csukladozom.

<sup>2)</sup> Alkalmasint valami babonás hiedelem, mely szerint almaevéstől szép lesz az ember termete. V.

- (16) بن عاشقمن<sup>1</sup> سنك اورنكه  
 قاشنك ايله كورنكه  
 ايرتكى قياش كيچكى اى نيك  
 كورنهسون بنم كوزيمه
- (17) صاندوغاچ صايرار تختنده  
 تون اورطالرى وقتنده  
 بولما مالسز جورمه يارسز  
 اوسوب جبتكان وقتنده
- (18) قچقرا طورغان كوكنى  
 اوجورماس ايدم كورسیده  
 طوغان جيرمنى بر كورسام  
 اوكونمس ايدم اولسیده

- 16) Én szerelmes vagyok ten magadba,  
 szemöldököd és szemedbe;  
 reggeli nap, éjjeli holdként  
 látszol az én szememnek.
- 17) A fülmile énekel trón székében (ülöhelyén)  
 éj közepe idejében:  
 ne légy vagyon nélkül, ne járj kedves nélkül  
 fölnövekedettség idejében.
- 18) Az egyre kiabáló kakkukot  
 föl nem röpíteném, ha látnám is:  
 születő földemet ha egyszer látnám,  
 nem bánkodom [többé], ha meghalnék is (holtomig sem).

\*) Így volt írva عشقمن, mi sem, szerelmem (عشقم), még kevésbé pedig 'szerelmes vagyok' (عاشقمن) nem lehet. Az utóbbi kell a constructio szerint: *ben — men*: én — vagyok. B.

(19) جیر جیلاکی پشه در  
 قزاروب قیاش چققانده  
 جکننی قزلیر بیگ سویادر  
 سیزلوب میوق چققانده

(20) جافراقلیر توشه جیرلرکا  
 کوزکی قطی جیللرده  
 صاغنامن انکا صارغایمین  
 جابوغامن جاطوق جیرلرده

(21) صاندوغاچ قایدده صایریدر  
 کل باقچه سنده اویاده  
 صاندوغاچ کووک صایراشوب  
 قاوشمز میکان دنیاده

19) A földi eper érik,  
 midőn forrón kel a nap;  
 a legényt a leányok nagyon szeretik,  
 midőn észrevétetve (észrevehetőleg) bajusz[a] kel.

20) Á levelek hullanak a földekre,  
 az őszi kemény szelekben :  
 gondolkozom [ö]reá, sárgúlok (a bú jó színemet veszi),  
 elsorvadok idegen földeken.

21) A fűmile hol énekel ?  
 A rózsáskertben fészkében.  
 Mint a fülemile [búsan] énekelvén,  
 nem találkozunk-e [még] a világon ?

(22) قاشلاری قارا قوش کووک  
 بوینک طوطی قوش کووک  
 سن ماطورغہ برله اویناغانم  
 چوتمدہ کورکان توش کووک

(32) صاری چیچق بالاسن  
 آطوب آلدنم بغداین  
 تونی کونی زاری قیلانم  
 سن جانکاینی خدادین

(24) آماغاچلرنک الدینہ  
 بلبلر قونار صالحینہ  
 شول جانکا برله تاوشدررغہ  
 نی الورلر مکان جالینہ

- 22) [Te] kinek szemöldökei mint a fekete madár (sas) [feketék],  
 a te termeted olyan mint a *tutu*<sup>1)</sup> madár (szajka?),  
 te [veled], kedvesemmel volt játszásom (enyelgésem)  
 álomban látott álmképhez hasonló.
- 23) Sárga kis verébfiat  
 meglöttem a búzásban;  
 éjjel nappal sohajtozlak (sohajtozva könyöröglek)  
 téged kedvesemet az istentől.
- 24) Az almafák alá  
 csalogányok szállnak, ágaikra;  
 a kedvesemmel [való] találkoztatásra  
 mit vesznek el a hely<sup>2)</sup> fizetéséül<sup>3)</sup> (béréül)?

<sup>1)</sup> „tutu kušu“ a török nyelvben szajkát jelent. Vajjon ehhez a nem igen karsú madárhoz hasonlítja-e a tatár kedvesét, vagy valami más madarat ért-e e néven. V.

<sup>2)</sup> Ez volt írva: **میکان** B.

<sup>3)</sup> **جال** плата (fizetés, bér) Troj. — Értelme: akármilyen fizetést kívánnak egy találkozó helyért, megadom én. B.

(25) اياز بولسا صووטר  
 بلوطلو بولسا جلوטר  
 طوغان اوسكان چيرلرني  
 تينتك كشي اونوטר

(26) كيتن كولمك تيكدر دوم  
 هر جمعه صاين كيهر كا  
 خدا بزكا يازغان ايكان  
 كوزلر كوروب كويار كا

(27) آلتني مثقال جفك آلدن  
 جالاولرمني جويلار كا

- 25) Ha derült [az ég] (télen), hideg van,  
 ha felhős (nyáron), meleg van;  
 azon földet, hol az ember született, fölnövekedett,  
 [csak] az együgyű ember felejtí el.
- 26) Vászón inget varrattam,  
 minden péntek mást <sup>1)</sup> (újat) fölvenni;  
 isten ránk [azt] írta (írta, határozta sorsúl),  
 hogy szömeink látván [egymást], égjünk (égedelmet érez-  
 [zünk]).
- 27) Hat miszkál selymet vettem,  
 ruhapantlikáimat <sup>2)</sup> kihimezni <sup>3)</sup>;

<sup>1)</sup> Ezt a jelentést kell adni *صاين sajın-nak* (*s = sz*), mely egészen = jakut *alın* „más, különbözö“, a mire csak azt kell megjegyoznünk, hogy a törökben *s* (= *sz*)-szel kezdő szók azt a jakutban rendszeren elejtik (p. o. *an* te, tör. *sän*, stb.) és nem egyszer szó közepén és végén jakut *t*-nek török *j* áll ellenében, p. o. *atak* láb = tör. *ajak*, *kuturuk* fark = tör. *kujruk* stb. B.

<sup>2)</sup> جالاور завязка у платья. Трој.

<sup>3)</sup> جويلامك tkp. szegezni, itt: szegekkel (szegek formára) kivarnni.

سن جانكايكا نوشكان عشقمنی  
ممکن توکول سویلرکا

(28) اشکالدینکنی سبروب طوت  
بتسون وان برنکی  
بو دنیانینک مشقتمن کوب کوردم  
یافتی دنیا بولدی قرانغی

(29) بو دنیانینک اوچماغی  
مدرسه لرنک بوچماغی  
ایکنجی اوچماغ شول بولور  
جانکایلارنک قوچماغی

tereád kedvesemre esett szerelmemet  
nem lehet kimondani (t. i. hogy milyen nagy).

- 28) Udvarodat söpörve tartsad;  
nőjön [ott] apró <sup>1)</sup> burgonya;  
e világnak sok viszontagságát láttam (tapasztaltam),  
[nekem] a fényes világ sötétté vált.
- 29) E világnak paradicsoma  
a medresze-k kuczója <sup>2)</sup>;  
a második paradicsom [meg] az lehet:  
a kedveseknek ölelése <sup>3)</sup>.

<sup>1)</sup> V. így: *lággy* pityóka. A *وان vak* azonban, mely ezt jelentené, nem lehet más mint az *اوران uvak* (oszmanliban *wak* v. *ufak*) = apró, kis, finom, kezdőhangzóvesztett mása. Trojanszki legalább nem hoz föl külön *wak*-ot. B.

<sup>2)</sup> A medreszék (a korán magyarázására rendelt tanodák) kuczója, hol a jámbor igazhívő vallásos elmélekedésekkel a túlvilági paradicsomot megnyerheti. V.

<sup>3)</sup> *učmagi* paradicsoma, *bučmagi* kuczója, *kučmagi* ölelése.

(30) سن جانكاي جمانه  
 قامچات بورك كيلوشه  
 بو دنياده عشق طوتوب  
 بختلى كشي لر تاوشا

(31) منم يارم اورمغه چقسا  
 خلايق دانغا قالادر  
 منم يارم رتكا چقسا  
 تورهلر بورك آلادر

(32) آي تاننده زهره يولدوز  
 قالققان بولصانك بات ايندى  
 جانكاي سني صاغندم  
 قايترداي بولصانك قايت ايندى

- 30) Te, kedves [olyan vagy], kinek szépségéhez  
 finom mennyétsüveg illenék;  
 e világon, ha szerelmet tartanak,  
 [csak] a szerencsés emberek egyesülhetnek (t. i. kedveseik-  
 [kel]).
- 31) Ha az én barátom [kedvesem] az utcára kimegy,  
 elbámulnak rajta a népek;  
 ha az én barátom a piacra \*) kimegy,  
 levesznek az urak (előtte) süveget.
- 32) A hold mellett oh Zohra (Venus) csillag!  
 merülj (áldozzál) már le, ha felkeltél;  
 kedvesem, te rólad [búsan] gondolkodtam,  
 térj már vissza, ha vissza akarsz térni.

\*) رتكا (sic!) piacra, dativus volna, ettől: رت vagy bár رتك is.  
 Nem tudok magamnak számot adni e szóról, sőt azt gyanítom, hogy tán  
 tévedésből van a ʒ e helyett ʒ, és az orosz рынокъ (rínok, piac)-nak  
 megtátárosított alakja volna رنك (rínék). B.

(32) بیوکنه بیوک اویلاردین  
توتن چقا قل کووک  
طوغانلرم ایسمده توشکاج  
بر برکنه تونلار جل کووک

(34) جفک پوطا بیل کورکی  
ماطور حکت ایل کورکی  
تزلر اونبیشکا یتکاج  
نیک بولمایدور اوز ایرکی

33) A nagy-nagy házakból  
emelkedik a füst hajszálként;  
mihelyt szüleim eszembe jutnak,  
egyed-éjjelek évként [hosszúak].

34) Selyem öv a derék szépsége (ékessége),  
csinos legény a falu \*) szépsége;  
mihelyt a leányok tizenöt[ödik év]hez értek,  
miért ne legyen saját akaratjuk?

---

\*) ایک *il* szorítóközből jelentéssel, a mely itt igen alkalmas, s melyet Troj. is ad: селеніе, деревня. Különbön egész 'népet' és 'országot' jelenthet B.



## NYELVÉSZKEDÉSÜNK CZÉLJA ÉS ESZKÖZEI.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS, OLV. 1862. NOV. 10. SZILÁDY ÁRON.

(Magyar akad. Értesítő Új folyam. A nyelv- és széptudományi osztály Közlönye. Az Akadémia rendeletéből szerkeszti Toldy Ferencz. II. köt. III. füzet. Pest 1863.)\*.

Szilády Áron úr neve nem szükölködik hír nélkül a magyar irodalomban. Ő, tudtomra, első az újabb időben, ki a török nyelv tudományos megtanulása végett Konstantinápolyba ment, s ott helyben az élő forrásból is merítette annak tudását; ő azután a török nyelv és irodalom ismeretét nem csak a nyelvészet terén, mely a könnyebbik, hanem a történelem terén is bebizonyította volt már, midőn az Akadémia a tagjai közzé választotta. Minap jelent meg tőle két kötetes török oklevéltár, melyet Szilágyi Sándorral együtt dolgozott ki, a török okleveleket maga fordítván, s melyet az Akadémia történelem-tudományi bizottsága kiadott. S az olvasó közönség jól ismeri, s talán jobban is szereti, Firdúzi Sáh-náme-jából közölt fordítási mutatóványait, melyek méltán azt az óhajtást költik föl benne: vajha Szilády Áron úr az egész Sáh-náméval gazdagítaná meg a magyar irodalmat. A török dalok fordításai is nagyon kedvesek. Szóval, ha mi más nyelvészekül a hozzánk legközelebb keleti világnak csak ékes szekrényét (nyelvét) vizsgálgatjuk: Szilády többet és jobbat tehet, ő ki is nyitja az ékes szekrényt, s megajándékoz bennünket annak becses tartalmával; minek bizonyára több hasznát veszi a magyar irodalom és közönség, mint a száraz nyelvészetnek. Azonban hát nemzeti irodalomban ez is kell, s Szilády az előttünk lévő értekezésével a szekrény-vizsgálóihoz áll, midőn „nyelvészkeedésünk czélja és eszközei“ felől elmélkedik.

\*) Nem tudom, mi oknál fogva késett el Mátyás Flórián székfoglaló beszéde, — de tudom, hogy nem az Értesítőnek illető szerkesztője miatt késett el —, mert azt szükségkép meg kellett volna ismertetni, mivel határozottan ellene nyilatkozik a magy. nyelv rokonságának az áltai nyelvekkel. Most az értekezőnek szívességéből hozzá jutottam az említett székfoglalóhoz; sőt, mint most tudom és látom, az 1859. július 7-én előadott értekezés valahára ki is van nyomtatva, s legközelebb ki fog ismertetni az Értesítő füzetében. Ha előbb jutottam volna hozzá, előbb azt, s azután a Szilády urét ismerttettem volna. Meg fogom tehát a következő füzetben ismertetni. Nagyobb ellenzés alig gondolható annál, melyet M. Fl. úr támaszt az áltai rokonság ellen. Meg kell tehát nézni, miben áll az ellenzés, s mi az áltai-ság, mi az árjaság?

„Hat éve, hogy ezen tisztelt osztály egyik legjelesebb tagja, átható tekintetét vetvén a nyelvünk vizsgálása, elemzése s az eddigénél kielégítőbb rendszerbe foglalása végett — külföldön mint itthon létre jött törekvések folytán föltetzett s követőkre talált irányokra és vélekedésekre, — kérve figyeltető hangon szólalt meg e helyen. A szó nyert ugyan valamelyes választ: az ügy azonban majd semmit sem. Az irány nem változott, a szorgos munka megszakadás nélkül haladt a megkezdett úton. Két év múlva, egy, nyelvünk hasonlításával akkoriban tüzetesen foglalkozott német tudóstól személyesen hallám azon nyilatkozatot, hogy azon úttal, melyen a magyar nyelv hasonlítása körül addig járt, miután meggyőződött célra nem vezető voltáról, fel fog hagyni. Legújabbán meg a t. osztály egyik ülésében ez idén tartott székfoglaló értekezésben ezt olvasám áltaji hasonlító nyelvészkedésünkről: *A hangtani viszonyok kikutatására először is a szóhasonlítást egészen újra kell kezdeni.* Keser-édes örömmel töltött el, úgymond Sz. A. úr, ezen utóbbi, hasonlító nyelvészetünk eddigi természetéből fejlett önismereti nyilatkozat“, — s azért választá e tárgyat: Nyelvészkedésünk célja és eszközei, székfoglaló értekezésének.

A bevezetésből is már könnyű kiérteni azt a vádat, hogy a hasonlító magyar nyelvészet rosz irányban jár, s azt, Lugossy figyelmeztetése ellenére — mert őtet érti a szerző a hat év előtt megszólamlott akadémiai tag neve alatt — sem változtatta meg: pedig két évvel utóbb egy külföldi nyelvhasonlító bevallá Szilády előtt, hogy a magyar nyelvészet fel fog hagyni az addig követett útjával, mivelhogy célra nem vezet; s 1862-ben Budenz József is, ki maga is nyelvhasonlító, mea culpa-t zenge, azt állítván, hogy a szóhasonlítást egészen újra kell kezdeni. — Lugossy értekezését ismerjük, s nincs okunk arra itt visszatérni; azt a külföldi nyelvhasonlítót nem ismerjük, ki a magyar áltajistákkal egy nyomon járt, s ama meggyőződésre jutott; Budenz állítását könnyű a maga értéke szerint felfognunk, — mert ő, ha nem így hangzik is, egyebet nem mondhat annál, hogy előbb végig meg kell tenni a szóhasonlítást, azután lehet csak a hangtani viszonyokat kikutatni. Tudtomra nincsen könyv vagy értekezés a magyar irodalomban, mely avval dicsekednék, hogy megalapítja a rokon nyelvek közti hangtani viszonyokat; annál kevesbbé van könyvünk vagy értekezésünk, mely csak avval is dicsekednék, hogy végig viszi a szóhasonlítást a rokon nyelvek

közt. A mi eddig elé történt, az mind kísérlet, csak kezdet, nem még megtökélt munká. S azért, míg nem fogom megismerni ama külföldi nyelvészt, azt is bátran kimondom, hogy az vagy az áltaji nyelveket, vagy azon nyelvészkedési irodalmunkat nem ismeri, melynek irányáról ítél.

„Árva nyelvünknek meg kell azt érni, hogy nyelvészkedésünk folytán most egyik majd másik . . . . , hozzá hasonló elszigeteltségben álló rokonának . . . . korlátozó gyámsága alá kerüljön“ . . . „Jó idő telt el az óta, hogy nyelvünk éjszaki rokona, a finn, tagadhatatlanul ily hatást gyakorol nyelvtudományunkra, miközben a vogul adta gyámhársi hajlamainak némi jelét, s a mordvin utalt egy, állítólag ismeretlen önismereti vonásra. Jelenen a törökség kezd az éjszaki szürkületben derengő csillagnál több fényt, nagyobb világot ígérő napként felvonulni nyelvészetünk egére.“ De Szilády úr a törökben „sem képzél oly eredeti anyagot és ősi elemet, mely nem szavazati, hanem természeti joggal biztosítsa nekik összeségökben is a magyar felett a teljesbkorúságot, s hogy szóval az ezen téren eszközlendő kutatások közelítő változást idézzenek elő a meglehetősen vigályos és eltávolodott rokonság közt.“ Nem bírom világosan kiérteni, hogy azt mondja-e Sz. Á. úr, hogy a magyar nyelvet előbb a finnel, azután a mordvinnal és vogullal, s végre a törökkel hasonlítottuk, mindannyiszor a hasonlítóknak vélt nyelvet „teljesbkorúnak“ alítván a magyarral? vagy mást akar-e mondani? Hogy „nyelvészetünk újra éledési korának“ elején is mindjárt a finn, magyar és török nyelvek hasonlíthatóságát emlegetők, bizonyítják azon értekezések, melyek az 1851 és 1852-ki akad. Értesítőben jelentek meg, következő czímek alatt : I. Nyelvészeti nagy tenni valónk; II. A nyelv hasonlítás elvei és elemei; III. A magyar, finn és török nyelvek leírása. A ki eme kísérleteket azért gáncsolja (mit S. Á. nem is teszen), mivel tökéletlenek s koránt sem érik utól p. o. Bopp árja hasonlító grammatikáját : az nem látszik tudni, hogy nem születik a kész tudomány, mint Minerva született Jupiter fejéből. De bárki is kénytelen bevallani, hogy emez első kísérlet is mindjárt jobbra és balra tekintetett. Egyébiránt, miolta vált gáncossá a rész munka? s miolta vált gáncossá a rész munkának kiegészítése? 1851. és 1852-ben semmit sem tudtam még a mordvinnal, s Reguly akkor még semmit sem közölt volt a vogulról. Ha ezt lehet is nekem hiábaúl felróni : de azt csakugyan senki sem gáncsolhatja, hogy mihelyt

tudomásom lett egyikről és másíkról, azonnal közlöttem is tudomásomat, meglévén győződve, hogy a tudomány nem az orakulumoskodó titkolózástól hízik, hanem úgy válik köztárggyá, ha kirakjuk a mit tudunk, s ingereljük a közvéleményt.

De talán annak a vádnak van alapja, hogy egymásután más-más rokon nyelvnek „teljesbikorúságát“ hirdettük a magyar nyelv felett? Mégis jó lett volna, sőt a tudomány nevében követelhetem is, hogy támogassák e vádat, mert a pusztá állítás nem bizonyít; s ha be nem bizonyítható, csak szemfényvesztés. — Úgy látszik azonban, evel támogatja vádját Sz. Á. úr, hogy az idézett helyen azt mondja: „a mordvin útalt egy — állítólagos ismeretlen — önismereti vonásra“, mely támogatást a 353. lapon ismételi, hol félelmét nyilvánítja, hogy „idegen nyelvszabályok fognak egykor határozni nyelvünkben“, mert . . . „*ha nyelvérzékemet csak a mordvin példája vezetí arra, hogy nyelvemben tárgyi igeragozás létezik*“ stb.: „hiába szabódom, mintha a magából érthetőt váltígi igyekezném elérteni.“ Ha szokás volna nálunk, azt gonddal megalvasni, a mit czáfolni akarunk, Sz. Á. úrnak szemrehányást tennék: de úgy igazságtalanság nélkül nem tehetek neki szemrehányást. Egyszerűen figyelmeztetem tehát következő tényre, hogy már 1856-ban, a M. Nyelv. I. 190. stb. ll. taglalgatám a tárgyi igeragozást, mit ha tett-e valaki előttem, azt nem tudom, de nem is kérkedém avval, hogy íme, hazámiai! senki a világon nem tett még ilyesmit. Azután hozzá juték Gabelencz mordvin nyelvtanához, s fejtegetém azon tüneményt a mordvin nyelvben is, lásd a Magy. Nyelv. II. 345. stb. ll. Ez egyszerű figyelmeztetés után sziveskedjék Sz. Á. úr elolvasni az illető czikkeket, s kijegyezni azon helyet, melyben azt találtam mondani, *hogy a mordvin nyelv nélkül nem tudtuk volna, hogy kettős conjugatiónk van.* Azután, ha ezt meg nem találándja, sziveskedjék a magyar nyelvtanokat végig forgatni, s kijegyezni azt a helyet, melyben az illető író, nyelvérzéke által, úgy mint Szokratesz a *daimonja* által, meginteték, hogy a határozott conjugatióban névmutatói ragok lappanganak, melyek ép azért, mert névmutatóiak, relativ mondatokban nem fordúlhatnak elő. Ha mind kettőt megteendi Sz. A. úr, az idézett passusait másképp fogja írni.

Továbbá menván, a szerzőnek nagy aggodalmai vannak az igeidőkre nézve is, melyekről hosszasan értekeztünk. Ő azt állítja, „hogy összetett időalakjainkat összetételekben nem igen gyönyörködő nyelvünk *önként* semmi esetre sem teremtette.“ Tanúságos lesz

annak megmutatása, ki és mi kényszerítette a magyar nyelvet azon alakok elfogadására? mert miután én azt bizonyítottam be, hogy a latin nyelvnek módja sem volt arra kényszeríteni a mi nyelvünket, amannak megmutatása, bizonyításomnak is legjobb czáfolata lesz. Hogy „vizsgálánk meg az élő népi beszédet, mely igaz, hogy más nyelvekből elvonható utasításokat a belőle és általa nem fejlett rendszer alkalmazására nem nyújthat“ úgymond szerző. Tehát arról van meggyőződve, hogy a mit a magyar igeidőkről mondtam, azt más nyelvekből elvonható utasítások szerint és után hoztam fel; mely meggyőződése alkalmasint változni fog, ha közelebbről tekintendi az illető tanításokat. — Szerző fél a rokon nyelveket irányunkban gyámi eljárásra jogosító teljesebbkorúsítástól, fél attól „a nyelvészetünkben beállható török epochában, ha önleges nyelvtudatunk abban nem fog finomabb érzékkel viseltetni s vizsgáldni saját nyelvünk szerkezete körül s természete után.“ Ha megmondándja Sz. Á. úr, miben rontotta meg nyelvészetünket a finn nyelvek tanulása: úgy sejteni fogom azt a kárt is, melyet a török nyelv tanulása vagy épen tudása fog nekünk okozni. Addiglan természetesen „a nyelvtudományban uralomért küzdő materialismust“ sem értem; nem értem még a következő felvilágosítás után sem: „Hogy csupán az legyen tárgya a tudománynak, mi térben és időben érzékelhető, — ennek vitatását azokról sem teszem föl, kik ezeken túl az önkény rémeitől rettegnek“. . . . „Ha tényeket sürget p. o. a nyelvtudomány, a bötük és szavak halmazán túl eső világban szintén feltalálhatók a szellem örök törvényein és igazságain alapuló tények, mik az önkény uralmának bizonyára kevésbbé engednek a széttépett anyag százszor összegyúrható tényeinél. Míg azonban itt a nyelvészetben a sürgetett anyagi tények összeállítására elég a nyelvtudás: addig ezen szellemi tényeknek nevezhető jelenségek észlelésére mulhatlanul szükséges a *nyelvérzék*; ezek közül pedig egyik a másikat kiugyan nem zárja, de ezt amaz még sem hordja magával.“

Szükségtelen bontogatni azt a sokat, mi e néhány sorban öszsze van szorítva, siessünk tehát a *nyelvérzék*hez s annak szerepéhez a nyelvtudományban. Mit akar a nyelvtudomány? A nyelvtények megértését, nem a nyelvtények teremtését. Ott vannak p. o. *atya atyai*, *atyaiség*, *atyaás*, *atyaáskodás* szók; a *nyelvérzék*, mely a beszéllési gyakorlással együtt ébred és gyakorlódik, legott tudja ezen szók értelmét, tudja, mint és mely szólásokban lehet azokat úgy

használni, hogy a költőnek legragyogóbb és legérzelmesebb gondolatjait is kifejezhessék stb. De kérдем Sz. Á. urat, azon nyelvérzék is, melyet még más nyelvnek tudása legkevesebbé sem zavarhatott meg, s melyet ő bizonyosan feltalál magában, ha 9—10 éves korú létéig visszagondol, tudja-e az *atya* szónak hangbeli értékét? tudja-e, miért és mire változtatják meg az *i* és *ság*, továbbá az *s* és *kodás* képzők a szónak értelmét? Úgy-e, a leghatalmasabb, legönösebb nyelvérzék még csak nem is taglalja az *atyaiság*, *atyáskodás* szókat, annál kevésbbé veti fel ama kérdéseket. A nyelvtudomány ellenben mindjárt fölveti az említett kérdéseket, még ha egyetlen mondatot sem bírna helyesen kifejezni. Valóban is mindenütt a nyelvtudománytól, nem a nyelvérzékétől várnak feleletet az afféle kérdésekre. Avagy azt hiszi-e Sz. Á. úr, hogy egy francia gyermek, ki mindenestre francziásabban tud francziául beszélni, jobban érti szavainak tényezőjét, mint mi ketten, kik talán ki sem bírunk ejteni valamit, a nélkül, hogy el ne mosolyodjék rajtunk a francia gyermek? Azt tapasztalta-e Sz. Á. úr Törökországban, hogy a tanulatlan törökök jobban tudnak a török nyelvészethez, mint ő? — Hogy rendszeren a nyelvérzék, legalább a nyelvtudás, megvan a nyelvészen, az igaz, s az nem is árt, sőt még használ a nyelvtudománynak: de hogy két nagyon különböző valami a nyelvérzék és nyelvészet, azt a mindennapi tapasztalás olyan bizonyossá teszi, mint p. o. azt is, hogy a jó egészséges gyomornak érzése, melylyel bírhat az ember, még nem tudomány az emésztés folyamatáról vagy a táplálás mivoltáról. Így lehet valaki legremekebb író, kinek nyelvét mintának ajánlhatjuk az iskolákban, kiben tehát az illető nyelvnek érzéke egész teremtői tehetségig van fokozva: s mégis, ha történetesen nem járatos a nyelvészetben, oly nevetséges szómagyarázatokra tévedhet, milyeneket a régi görög és latin classicus írókban találunk, s milyenekben nálunk sem szükkölködünk.

Szerző azután a gyökökre tér által, s azt állítja, hogy gyöknyomozásunknak nem kell és nem lehet azon az úton haladni, a melyen az árja nyelveké célhoz vezetett; mert ha itt a gyökök eredetiségét a hosszúságtól mérik, s a kopás theoriáján mutatják ki fokról fokra ezek fogyatékos idomulását: az áltajiság nem fogadhat el oly hypothesis-t, mintha a gyökök eredeti hosszúságuk időnkinti kopásával csepevéstek volna el egy taguakká, mivel ez esetben az anyag kopásával az értelemnek is csonkúlást kellett volna szenvedni,

mi pedig a *nyelvérzék* bizonyítása szerint épen nem áll.“ Itt gyöknyomozásról beszélvén Sz. Á. azt állítja, hogy az áltajiság másképp fog abban eljárni, mint eljárhatott az árjaság. Tehát hogy járt el ez abban? vajjon úgy-e, hogy a mit legrövidebb mértékűnek talált, azt rögtön gyöknek hirdette ki s neki arról bizonyítványt adott? Dehogyan járt úgy el, hanem összevetvén a rokon nyelveket, úgy határozta meg, mi gyök, mi képző; s e közben vette észre, hogy kopásnak vannak alá vetve, nem annyira a gyökök, szorosán véve, mint inkább a képzők, s azon szók, melyekből azok lettek; észre vette, hogy a hangok változásai bizonyos törvény szerint haladnak, p. o. k-ból lesz cs vagy sz (ç), nem viszontag. Már most mi az áltaji nyelvekben akarunk gyöknyomozást tenni; kérdés hát, milyen eljárást kövessünk? Szerintem, arra a kérdésre legelső és legalaposabb felelet az: Nem tudom még, de alkalmasint nekünk is össze kell vetnünk az áltaji nyelveket, hogy lássuk, mi válik ki képzőnek, mi gyöknek. Teheti ugyan ezt a különböztetést magán is mindenik nyelv: de mikor oly bizonyosságra kívánunk szert tenni, milyen az effélékben lehetséges, a kitalált gyököket is össze kell majd vetni. — Mit tesz Sz. Á. úrnak felelni? Ő a *nyelvérzék*re hivatkozik, nem az összevetésre. Hagyján, s kísértjük meg a hivatkozást, p. o. a *tér*d vagy *tér*gy szónál. A nyelvérzék mit mond ezekről, gyököknek vagy képzős szóknak jelenti-e ki? — De jelentse bárminek is ki, rosszúl járok-e, ha a két szót a török *diz*-zel összevetem? mi által egyszerre kitűnik, hogy a magyar szó *d* és *gy*-je képző; vagy azt kell gondolnom, hogy a török szóról lekopott, ha úgy tetszik, az, mi a *d* és *gy*-nek megfelelt. Összevetvén a *tér*-t a *diz*-zel, s mellé tartván p. o. még a tenger-t és deñiz-t, az ökör-t és öküz-t, iker-t és ikiz-t, azt is látom, hogy a magyar *r*-nek a törökben *z* hang felel meg. Itt aztán tovább folytathatom a kémlődést, s kérdezhetem, az *r*-et vagy a *z*-t tartjuk-e előbbvalónak? S a feleletet reá újra más összevetésekből fogjuk kihozni. Még az előhangra, a *t* és *d*-re nézve is, a *tér* és *diz* szókban, kérdezhetem, hogy a *t*-t vagy a *d*-t tartjuk-e előbbvalónak? E kérdésre is újabb összevetésekből fogjuk kihozni a feleletet. Mind e kémlődésnél nem hivatkoznom a nyelvérzékre: Sz. Á. pedig arra hivatkozik. Jól van, nem bánom; lesz nálunk tehát kétféle nyelvészkedés, *sentimentalis* és *naturalis*. Én az utóbbit üzöm, mert azt jobbnak tartom: Sz. Á. hadd üzze az előbbit, mert ő meg amazt tartja jobbnak; majd ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεται αὐτά.

„Az áltajiság megkívánja tőlünk, kik vele bánunk, vagy épen miként levésének s létezésének módját tanulmányozzuk, hogy eredeti természetéről, tulajdonairól és sajátosságairól meg ne felejtkezünk, s mit e részben — fájdalom, — mulasztottunk, igyekezzünk helyrehozni. *Mert el kell ismerni, hogy volt idő nyelvészkedésünk közel múltjában, midőn nyelvünk eredetiségéről beszélni csaknem bűnnek határos merényletnek tartatott.*“ Azt mondja itt Sz. Á. úr, hogy közel múltban az áltajiság eredetiességéről megfeledkeztünk volna! Sajnálom, hogy jobban nem tudja a magyar nyelvészkedés múltját. Midőn az áltajiságnak, mint nyelvosztály fogalmának, híre sem volt még nálunk, annyira nem feledkezik vala el a magyar nyelv eredetiségéről, hogy fájdalom! Tessék csak Horvát István munkájit olvasni, s legott látni fogja, hogy legalább öt csepp mulasztásról sem lehet vádolni. Miután az áltajiság, mint nyelvosztályi fogalom, bejutott irodalmunkba, az eredetiség fogalma is változott. Az áltajiság eredetiségét én váltig prédikáltam és prédikálok: ha valaki nem hallotta még szómat, bizony nem hangomon múlt el, s nem múlik el azon itt sem. A kinek nincs füle, az nem hallhat; de a kinek füle van, s mégsem akar hallgatni, az sem hall. Én legalább azt hiszem, hogy eléggé emlegettem és emlegetem az áltajiság eredetiségét akár az árjaság, akár a sémiség irányában. Kérdés immár a magyar nyelv eredetisége az áltajiság körében. Magára az eredetiségre nézve azt vitatám egyszer, hogy az magában mitsem jelent, hanem hogy az viszonyféle fogalom, melyet csak hasonlítás határoz meg. Magára nézve mindenik nyelv eredeti; másokkal egybehasonlítva tűnik ki majd az eredetiség mivolta. Magára nézve a francia nyelv is eredeti: de a latinnal egybehasonlítva, nem eredeti; ha továbbá a latint a göröggel hasonlítjuk össze, megint másként módosul az eredetiség fogalma; mert némely tényekben a latin eredetiebb, másokban meg a görög az. Nem különben vagyunk a magyar nyelvvel is az áltajiságban. Hogy az magára nézve eredeti, kétséget sem szenved; hogy a finn és török nyelvekre nézve is eredeti, azt már a tárgyi ragozással mutattam meg, midőn legelőször különböztettem meg három nyelvcsoportot az áltajiságban: a finnt, a magyart (ugor = magyar, mordvin, vogul, osztják) és a török-tatárt, e szót a közönséges jelentéssel fogadván el. Az eredetiség kérdése azután még itt sem állapodik meg, mert tovább is azt kívánja tudni, vajjon az ugarságban megint a magyar nyelv eredetibb-e, vagy más? Erre is



hasonlítás útján felelünk : a vogulban és osztjákban az egyes és többes-számon kívül kettős szám is van ; a mordvinban és magyarban nincsen kettős szám. A ki előleg azt hiszi, hogy a szók fiadzának, vagy legalább új új hajtásokat hajtanak, az a kettős számot újabb ivadéknak tartja ; a ki előleg nem hisz semmit, hanem újra egybehasonlításhoz fordul, az talán mást fog mondani. Egy szó annyi mint száz, az eredetiség fogalma viszonyféle : természetesen a *naturalis nyelvészkedés* előtt, nem ám a *sentimentalis* előtt, — melyhez én nem tudok. Azt azonban elhiszem én is, hogy „*az áltaji nyelvekben a tudományos készület és nyomozás nem életre serkentő szerepre van híva*“, mert a tudomány egyáltalában nem teremt, csak megismer ; az se követ se növevényt se állatot se nyelvet vagy szókat nem teremt, hanem a meglévőt megismeri s megőrzi az emlékezetnek, a tudásnak, a valaha voltak nyomait pedig kutatja. De hogyan legyen a tudományos készület „*gyámolító szerepre hivatva a józanul vizsgálódni képes ép nyelvérzékre nézve*“, azt nem értem. A józan nyelvérzék tudja, hogy a nyelv-történetek nincsenek meg benne ; ha pedig azt nem tudja, nem is józan. S igazán furcsákra vetemedik Sz. Á. úr a nyelvérzékkel. Ő a kellő készületet a nyelvérzékkel párosítván sokra mehet a nyelvtudományban, azt hiszem és vallom felőle ; sőt azt is hiszem, hogy Sz. Á. úr a nyelvészkedésben csak épen annyi szerepet juttat az érzéknek, mennyi megilleti : de mi oknál fogva tagadja meg a nyelv-érzékét finn rokonainktól, azt nem gyanítom, de annál inkább csudálkozom rajta. „Szerencsének tartom az áltaji nyelvtudományra nézve azt, ha mi magyarokúl a rokonság számos tagjai közzül nyelvérzékünk tudatos birtoklásával kellő készületet párosítva, önnyelvünk és a rokonság érdekében azt teszszük (mélyebb pillantást vetünk nyelveink rejtekeibe). Bár tehetnék s tennék ezt és így rokonfeleink — *mihez azonban majd semmi reményünk sem lehet!* S miután *finn rokonink, érzéktompulás vagy más erős behatások miatt*, úgy látszik, kevesebb vannak hivatva e nagy munkában való sikeres részvételre“: egyedül a magyar értelmezheti az áltaji nyelveket.

Finn rokonainkban megtompúlt a nyelvérzék ! Honnan tudja ezt Sz. Á. úr ? Nyelvérzéke súgja-e neki, vagy a finn irodalom olvasásából gyanítja ? Hogy azt neki nyelvérzéke, bár milyen daemonicusnak képzelje is, nem súghatja, bizonyosnál bizonyosabb : tehát a finn irodalom olvasásából gyanítja. Érdekes sőt szükséges tudnunk,

min alapítja Sz. Á. úr abbeli gyanítását? s miután kötelesség, tövesztül kiirtani az előítéleteket, melyek elég sokáig és nagyon is sok tekintetben, mint csecsemőket, úgy pólyáztak be bennünket, tartozik is vele, hogy megmondja, mire alapítja gyanítását. Én addig is figyelmeztetem következőre: Oly nép, mely a világ végére jutott, hol autochthon gyanánt él, s mely a Kalevalát teremtette, egy igazán eredeti mondai hitregés költeményt, milyennek nálunk még árnyéka sincsen; oly nép tán dicsekedhetnék abbeli nyelvérzéssel, s megtagadhatná azt p. o. a magyartól, kit, mióta e földön letelepedett, köröskörül fognak idegen elemek, s kin keresztül kassul jártak és járnak a világesemények: de hogy a magyar dicsekedjék avval a finnek irányában, arra sok, igen is sok képzelődés kell, — mely nem érzék. Azonban a tényleges bizonyítás el fogja oszlatni kétkedésemet.

A szerző mellözi a történelmi czélt vagy szempontot, „*mivel meg van a felől győződve, hogy nyelvészetünk sem jelen állásponjtján, sem későbbi változatlan iránya fejlődésében nem fog többet bizonyítani, mint a krónikák.*“ Ez a M. Nyelvészet III. 223. stb. lapjain található értekezésemre vonatkozik, melynek ez a czime: „A nyelvtudomány többet bizonyít mint a krónikák.“ Ha vannak rokön nyelvek, azok rokonságát csak közös eredet és húzamos ideig való együttlakás eredeztethette, azt mondám amaz értekezésben. Hogy mily sokáig tarthatott az együttlakás, mely a rokon nyelvekre eltűrhetetlen bélyeget sütött, azt vagy ebből a körülményből sejtethetjük meg, hogy ezer éve már, miólia a magyar itt szlávokkal és oláhokkal egy törvény alatt és közös intézetek között lakik, nyelve még sem vált szlávvá, oláhhá, valamint ezek sem váltak magyarrá. Szinte bizonyossággal jövendölhetjük azt is, hogy eme változás a következő ezer év alatt sem fog megtörténni. Mit következtethetünk ebből? Azt, hogy a mi két ezer év alatt sem bír megváltozni, annak léte bizonyosan néhány ezer évig folyt vala le, mig azt a változhatatlan jellemet magára ölhette, a mely most kítünteteti. A krónikák mitsem tudnak, sőt nem is tudhatnak semmit a népek alakuló koráról, s azon viszonyokról, melyek közt az lefolyt: a nyelvtudomány szinte látja, tapasztalja az alakulást, és az azt kísérő viszonyokat. Miért nem volna igaz, hogy a nyelvtudomány többet bizonyít, mint a krónikák?

A szerzőnek nincs kifogása az ellen, ha valamely nyelvészünk hasonlító nyelvtant vagy szótárt készít: „de bocsásson meg, úgymond, „ha megölandó feladatát, nyelvészkedésünk czéljához képest

nem czélnak, hanem csupán eszköznek bátorkodom tartani.“ Azt hiszem, itt bocsánatra szükség nincsen, mert nyelvtan, szótár stb. csupa eszközök a tudományhoz képest: másfelül abban sem látok rendkívüliséget, hogy Sz. úrnak nincsen kifogása az ellen, ki olyasmit készít; az volna ám rendkívüliség, ha tenne kifogást ellene, mert avval azt bizonyítaná, hogy nem akarja közösnek a tudást, mi az emberi természet ellen volna.

Helyeslven azt, mit a szerző a *tájszólások* és a *hangrendi párhuzam* nyomosságáról mond, s mellőzven a felhozott példákat (mág (?), meg, eg, török. tek, dek, dejin, dakhi, daha stb.), mert csak a nézetek el- vagy el nem fogadhatásáról van itt szó, sietek én is a szerző utolsó kérdésére: „mit fog tenni hasonlító nyelvészetünk, helyneveinkkel“? azt felelni, hogy ha hamiskodni akarna a hasonlító nyelvészet, megvárná, mit fog velek tenni a sentimentalis nyelvészet. De ő nem tol senkire semmit, hanem dolgozik a mint legjobban tud, s abban a rendben, melyet a dolog természete vagy a körülmények szabnak eleibe. Ha valamihez, a helynevek fejtegetéséhez, kell hogy legtöbb készüllettel fogjunk. A Duna, Tisza, Maros, Száva, Dráva-féle nevek a magyarok előtt is divatoztak már, azokról nagy kérdés, hogy mely nyelvfajba valók? Kraszna, Csongrád, Nógrád, Visegrád, Balaton, Pest, Szoboszló stb. stb. szláv nevek, még Debreczen is inkább ezekhez, mint a magyarokhoz látszik tartozni; Fehérvár, Szeged, Fertő, Kövesd, Diósd, Nyír, Félégyháza stb. stb. magyarok; Zsitva, Szinva, Zagyva, Lendva folyó-nevekfélék a szíriének és vogulok közt is divatosak; sőt a vogulok ismerik Munkesz-t, (hajdani város), Enying-paul-t (= Enyingfalu), Olysz-t (helység és folyó), Lunt-ot (= Lúd-város, Ludány?). Mit akarok evvel jelenteni? Azt, hogy a magyarok bizonyosan sok hely- folyó- hegynevet magokkal hoztak, sok nevet bizonyosan itt alkottak p. o. a sok szent nevéket, szállásokat stb. de sokat itt találtak már, melyeket el nem változtattak, hanem meghagytak. S ez utóbbiak hányféle népnek rejtik magokban nyomait? A helynevek fejtegetője mindenütt könnyen kudarcot vall, hát még nálunk! De a lassan haladó nyelvész-kedés lassankint többet többet fog felvilágosítani, mint p. o. Szilády úr a M. Nyelv. VI. 149, úgy hiszem, nem rosszul világosítja az *Eger* nevet az *ér* (= eer, lásd az itt a 99. lapon lévőket is), török. **اير** = ír szóval.

Az irányok, a vezérlő tekintetek, úgy vagyok meggyőződve,

legnyomósabbak valamely keletkező tudományban, azért azok helyességéről vagy nem helyességéről való beszéd nem lehet haszontalan. Lehet, hogy tudományunk helyes útja Szilády úrnak és az én nézeteinknek közepén halad el : de ha erősen nem jelöljük ki a két ellenfeles irányt, a közepet sem fogjuk eltalálni. H. P.

### A MAGYAR SZEMÉLYSZÓK VISZONYÍTÁSA.

Akademiai székfoglaló, *Torkos Sándor* lev. tagtól. Olvastatott 1862. májushó 13. (Magyar Akadémiai Értesítő. Új folyam. A nyelv- és Széptudományi Osztály Közlönye stb. II. köt. III. füz.).

Torkos Sándor úr azt állítja, hogy „a magyar személyszók úgy viszonyíttatnak, hogy a szabályszerűen felvett viszonyragok — s illetőleg viszonzszók — után saját magok személyragjait is fölveszik“; tehát a mint-mondjuk : eny-é-m, te-é-d, öv-é-je, mi-é-nk, ti-é-tek, öv-é-jek, úgy mondjuk :

én-belé-m,	te-belé-d,	ö-belé-je,
én-benn-em,	te-benn-ed,	ö-benn-e,
mi-belé-nk,	ti-belé-tek,	ö-belé-jök,
mi-benn-ünk,	ti-benn-(e)tek,	ö-benn-ök stb.

Közönségesen t. i. azt tanítják nyelvtanaink, hogy az én, te, ő személyszók nem veszik fel a viszonyragokat, kivéve (a birtokost és) a tárgyat jelentőt, így :

én	te	ő
enyém	tiéd	övé (birtokos rag)
engemet	tégedet	öt
mi	ti	ők
miénk	tiétek	övéjek (övék)
minket	titeket	öket.

A többinél azután maga a viszonyrag szolgál törzsnek s az veszi fel a személyragokat, így, p. o.

<i>nek</i> :	nekem	neked	neki stb.
<i>ra</i> :	rám	rád	rája stb.
<i>től</i> :	tőlem	tőled	tőle stb.

A Torkos Sándor véleménye szerint ez a felfogás nem állana, hanem az övé, mely a személy szót rendesen viszonyíttatja, s az így ragozott törzshöz még egyszer hozzáteszi a személyragot, azaz így :

<i>én-ra</i>	<i>te-ra</i>	<i>ő-ra</i>
<i>én-rá-m</i>	<i>te-rá-d</i>	<i>ő-rá-ja stb.</i>
<i>én-nek</i>	<i>te-nek</i>	<i>ő-nek</i>
<i>én-nek-em</i>	<i>te-nek-ed</i>	<i>ő-nek-i stb.</i>

Torkos Sándor úr evvel támogatja véleményét: „Személy- vagy birtokrag csak oly törzshöz járúlhat, melynek jelentése a *személy* és *birtok* fogalmát magában felvenni s ez által módosúltni képes. Nem mondhatom *de-em*, vagy *ámbátor-unk* (mint mondunk: lát-unk és ház-unk), mert *de* és *ámbár* mondatviszonyítók lévén, jelentésöknek a személy és birtok fogalmával semmi közök nincsen. Minthogy pedig továbbá, a személy- vagy birtok-ragok, a törzsnék, melyhez járúlnak, jelentését módosítják: az ily törzsnék szükségkép önálló jelentéssel s étellel kell bírnia, vagyis, az ily törzsnék mindenesetre szónak kell lennie.“ A viszonyragok legnagyobb része pedig már nem szók, azért fel sem vehetik a személy-ragokat. „Ha tehát circulus vitiosusba jutni nem akarunk; határozottan fen kell tartani a kinálkozó eredményt, s kimondani, *hogy a viszonyragok személyragokat felvenni nem képesek.*“

Úgy látszik nekem, hogy mégsem állhat T. S. úr felfogása. Már azért sem, mert a nyelv ismeri ugyan ezt a ragozást: *ház-ra*, *ház-nak*, de nem ismeri ezt: *én-ra* vagy *én-re*, *én-nek*. S vannak még más tekintetek is. A személyragok *nem* módosítják a törzsnék jelentését, mit példával mutathatni meg legjobban és legrövidebben. Mondjuk:

lát-unk,	ház-unk,	rajt-unk
mí lát-unk,	mí ház-unk,	mí rajt-unk.

Az *unk*-at, ha a *lát* ige után teszszük, személyragnak, ha a *ház* névszó után teszszük, birtokragnak nevezszük; de már e szokásnak sincs alapja. Lehet-e azon tényező, azon rag egyszer ilyen, mászor olyan jelentésű? — Az *unk* mind két esetben valóban *csak* személyrag, kifejezván, hogy mely és hány személyé a *lát* és a *ház*; ha különbséget találunk a két eset közt, az nem a ragtól, hanem attól származik, a mihez a rag járúl. Már a *lát* cselekvést jelent, az *unk* tehát azt fejezi ki, hogy kié a cselekvés; a *ház* nem jelent cselekvést, hanem dolgot, az *unk* kifejezi tehát, hogy kié a dolog. Úgy-e világos, hogy a lát-unk és ház-unk közti értelembeli különbség nem a személyragtól származik, hanem a törzstől. Ámde az által az is világossá lett, hogy a személyrag *nem módosítja* a törzsnék értelmét,

csak *viszonyítja* a személyhez. — Lehet-e a viszonzót is személyhez viszonyítani? Hogy ne? Mutatja a felvett példa: *rajt-unk*. Ebben a szóban is az *unk* azt fejezi ki, hogy mely és hány személyé a viszony, melyet a *rajt* szó jelent. — Változik-e a jelentés, ha a lát-unk, ház-unk, rajt-unk szók elé a *mi* személyszót teszszük, így: *mi lát-unk*, *mi házunk*, *mi rajt-unk*? Nem változik, nem is változhatnak, mivel a *mi* = *unk*, tehát csak túlbővítést okoz. A mondottaknál fogva is azt hiszem, hogy a magyar (vagy inkább az áltaji) nyelv szellemében járunk el, ha az öszves szó-kincset három részre osztjuk: *igeszókra*, *névszókra* és *viszonzszókra*, ha mindjárt a két utolsó osztály közt nem bírnak is elmetsző határt vonni, oly szók is lévén, melyek dolognevek és szorosán vett viszonzszók egyszersmind (fő, hegy; felett, hegyett).

Okkal veti ellenembe T. S. úr azt, hogy a mondatviszonyítók bizonyosan a viszonzszókhöz tartoznak, mégsem veszik föl a személyragokat, p. o. *de*, *ambátor* stb. Azonban tessék kettőt meggondolni, azt, hogy *lát*, *tud*, *vél*, *öl* stb. azaz az igeszók legnagyobb részint a jelentő mód jelen idejének egyszámú harmadik személyében sem veszik föl a személyragot, mégis harmadik személyt jelentenek; másodszer azt, hogy a mondatviszonyítók is (mint általában a névszók) természetszerint harmadik személybeliek, ha személy rag nélkül vannak is, — sőt a *de* helyett hajdan *maga* állott, mint a finnben is *itse* áll *mutta* helyett, mely utóbbi a *muu*-nak egyik ragosa (= *de* maga, máskülönbén). Valamint a *lát* stb., mint ilyen, azaz mint harmadik személyt jelentő, nem veszi föl ugyanezen személyt jelentő ragot; úgy a mondatviszonyítók, mint ugyancsak harmadik személyt jelentők, sem veszik föl azt.

A személyragok mindenütt azon viszonyt fejezik ki, s mindenütt azon jelentésűek (lát-unk, ház-unk, rajt-unk), ők tehát szorosán véve mindenütt az alanyt jelölik. Azért, ha néha birtokragoknak nevezük és nevezzük is, az elnevezés nem helyes; ők sohasem jelentenek birtokot, hanem a birtokost, tehát az alanyt jelölik. Továbbá, úgy fogván fel a személyragok szerepét, azt is észreveszszük, hogy a viszonyítóknál is ugyanazont jelentik, s azért az egész viszonyítás után ragoztatnak: rá-m, ról-am, rajt-am. Ezt az egész viszonyítást tetézve látjuk az ilyenekben: *élibe*, *felibe*, *közibe* stb.; a nyelvszokás elfeledvén, hogy *elibe* stb. tetéztet ragú, s azt csak

fejezték ki  
nemcsak  
maga

*elé* gyanánt vevén: tehát úgy ragozza, mint emezt ragozta volna, úgy hogy értelem szerint egyenlők:

elibé-m elibé-d elibé-je, elibé-nk, elibé-tek elibé-jök  
 elé-m elé-d elé-je, elé-nk elé-tek, elé-jök.

Hogy a magyar nyelv nem mondja: én-nek, én-ből, én-től stb. mint mondja a finn: min-ulle, min-usta, min-ulta stb., hanem nekem, belőlem, tőlem, ebben nincs fonákság, hanem csak szokatlanság. Kellgrén előtt; azért nem a fonákságot elhárítani, mely nincsen, hanem Kellgrén-t fel kell világosítani.

Egyébiránt a személyragok, minthogy a tárgyi ragokkal egyesülnek, nem egy nehézséget gördítenek a fejtegető elibe. Bátor vagyok tehát még erre figyelmeztetni, hogy az igeetörzs, vagy igefogalom cselekvést jelentvén, a névszó-, vagy dolognév-fogalom szűkségkép nem jelent cselekvést, hanem inkább szenvedést; *lát*, *hall*, *megy* stb. cselekvést jelentenek, miért is helyesen nevezi a finn műnyelv az igeszót *tevés-szónak* = teko-sana; *ház*, *kés*, *toll* stb. nem jelenthetnek cselekvést, hanem meglettet, tehát inkább szenvedést. Már az átható ige, ha a személyi ragokkal a tárgyi ragot egyesíti, azt így fejezi ki: *lát-om*, *lát-od*, *lát-ja*; ebben pedig már szenvedés-fogalom van. Tudniillik a *lát* a cselekvő, és átható: az, kit látok, nyilván a szenvedő; az alany *k* (*lát-o-k*) a tárggyal *va*, *v* (*látá-va*, tehát *lát-o-v-+k*) egyesülvén, nyilván az *om*-ban van kifejezve; minélfogva az *om*-ban a személyi viszonyon kívül a szenvedés fogalma is lappang. De a *bot-om*, *bot-od*, *bot-ja* stb. ugyan azt látszik nekem jelenteni, hogy az alany *k* a tárgyi *va*-val egyesülvén, a szenvedést vagy birtokot a *botra* viszonyítja. De ha ennyire megfejtjük is a tüneményt, a többes-számában megint nem boldogulunk, mert ott van egyfelül: *lát-juk*, *lát-játok*, *lát-ják*, s másfelül *bot-unk*, *bot-o-tok*, *bot-jok*. Ellenben a szenvedő igeragozás a többes számában is meg-egyez a birtokos-ragozással, így:

bot-om	látat-om
bot-od	látat-ol
bot-ja	látat-ik
bot-unk	látat-unk
bot-o-tok	látat-tok
bot-jok	látat-nak

A többes-számában tehát se a magyar névszó, se a magyar igeszó nem bírja a szenvedés fogalmát külön tényező által a személyraggal

együtt kifejezni. Sok felvilágosítást nyújt erre nézve a mordvin nyelv, lásd Nyelvtudom. Közlem. I. 443. stb. lapjain, különösen a 444. lapján.

Van az Értesítő azon füzetében, melyben Szilády Áron és Törkos Sándor urak értekezései vannak, még Finály Henrik úr ily czimű értekezése is: *Ismét a magyar nyelv szótára*, mely tavál július 16-kán terjesztették az akademia elé. Az itt (a 105. lapon) olvasható indítvány után igenesen kötelességgé van téve, összegyűjteni, és közzétenni a szótár iránti észrevételeket. Az indítvány szándékát, úgy hiszem, csak előmozdítom, ha czentül az *Ismertető részben* rovatot nyitok az észrevételeknek (ha jut nekik hely), s lassankint rendbe szedem azokat; hogy így rendezve, talán meg is szűrve, világosabban tüntessék ki, mit akarnak, s helyest akarnak-e?

H. P.

### VADRÓZSÁK.

Székely népköltési gyűjtemény. Szerkeszti *Kriza János*. Első kötet. Kolosvárt 1863. Nagy 8-adrét VIII. és 577. lap. Ára 2 ft 50 kr.

Kriza úr így szól az Előszóban: „Emlékezhetik még egy-egy olvasóm: húsz éve maholnap, *Vadrózsa* czim alatt kiadandó népköltemények pártolására hívtam volt fel a nagy közönséget. A pártolás nem lön, s az akkori idők más irányú törekvései miatt tán nem is lehetett oly hatás, hogy annak melegétől kinyílhatott volna a vad bimbócska, — s miért tagadnám? ő maga is mind gyöngébbnek kezdette volt magát érezni, minthogy az irodalom díszkertébe való átültetését méltán kívánhatta volna, midőn a Kisfaludy-Társaság megbizásából Erdélyi által szerkesztett Gyűjtemény is csak egy buzgó hazafi áldozata mellett jelenhetett meg. S ekkor bekövetkeztek a nemzeti remények szintoly nagyszerű öröm- mint bánatnapjai, egyiránt kezdvezőtlen kor csendesebb kedélyállapotot igénylő munkák folytatására.

„Idő múltával, midőn az újra föleszmélt nemzet lelke mélyebben szállott magába, hogy saját nemzeti lényét a romboló vészek ellenében minden gyökszálaiban erősítse és megszilárdítsa, s e célból egyedül vérében való, saját idomot és üde-szint adó népi elemek-



kel táplálja : magam is újult ügyekezettel fogtam hozzá a székely népelme virágainak, vagy ha úgy neveznem szabad lesz, vadrózsáinak gyűjtéséhez, kiterjesztve most figyelmemet mindenre, mi az ősi népvirányon sajátságosnak látszhatott, az egyszerű szótól, sőt ennek betűhangjától a népbölcséletet vagy elmeélt tartalmazó közmondásig ; egy vidor táncz-szótól vagy daltól a remek alkotó ó-székely balládáig ; egy gyermekégt néptalánytól a nép phantasiáját erősebben foglalkodtató tündérmeséig, szóval : a mi csak a székely nép észjárását s érzés és kifejezés módját a maga valóságában jellemezheti, s főleg költési erejét s annak egy költőibb múltból fenmaradt ereklyéit ismertetheti. Minden fölfedezésre, mely egy-egy böcsösebb népi szellemvirágot, népdalt vagy balladát hozott napfényre, mintha az Énekek éneke szerzőjének szava zendült volna meg lelkemben : *Az én szerelmemeknek szavát hallom, imhol jön ő, sietvén ím ez hegyeken, vigadozván ím ez halmokon.*

„Ily népereklyék teszik *hat* szakaszra osztott Gyűjteményem *egy részét*, s köztük jörendin a *balladák* és rokonneműek fognak figyelmet ébresztetni, a minthogy már is irodalmi méltánylást nyertek. S e nyelvünk- s irodalmunkra nézve megbecsülhetetlen kincsek, mondani termésaranyak, veszőfélben vannak. Egy-egy vers-szakot egyik másik népdalból még hallani olykor, de az egészet a századik éneklő ha tudja, s nem kevés töredék van, hogy egészen már senki sem tudja. Nagy ideje hát, hogy minden nyelv- és irodalombarát ennek a nép szívéen termett kincsnek fölkeresése s öntudatos megőrzésében annál inkább buzgólkodjék, minél ritkábbak lesznek a nép soraiban, a kik azt ösztönszerűleg tovább örizni s ápolni képesek, hogy így a kevésből is, mi még menthető, gyarapodást nyerve nemzeti mivőlődésünk, annál sajátabb, nemzetiebb erőben és színben haladhasson előre. Áll ez az összes *Népsajátóságokra* nézve, melyeknek csak egy pár szorosabb értelemben vett osztályát adhatám a negyedik szakban, egy *más kötetre* maradván fenn e szakba illeszthető készletem többi rovata : *a mondák, babonák, álmok, népszokások és ünnepélyek* stb. A *népmesékből* is csak egy maroknyit közölheték ezúttal, mutatóványául népünk e nembeli képző erejének, mely még mostan is elég gazdag forrásban buzog fel, gazdagabban a népdalnál, melynek forrását inkább elfojthatja az irodalomból naponként lerakódó dal-tömeg.“ stb.

Ez idézetből is gyaníthatja az olvasó, ki még nem ismeri a

„Vadrózsákat,“ minő kincsel gazdagítá meg irodalmunkat Kriza úr, s hogy azt még egy más kötettel fogja tetézni. De lássuk még közelebbről is az előttünk lévő *első kötetnek* tartalmát :

I. *Balládák, dalok és rokonneműek*, még pedig :

1) *udvarhelyszékiek*, számszerint 291, a 3—136. lap, köztök vannak a gyönyörű balládák : *Kádár Kata*, *Bátori Bódizsár*, *Szép Julia*, melyeket már Gyulai Pál a Figyelőben ismertete ; közte van az *ó-székelly regesek dala* is (a 121. lapon a 268. szám alatt), melyet össze lehet vetni a Torkos Sándor úr által a Magy. Nyelvészet V. 335. stb. lapjain közölt „Regéléssel Zala megyében,“ s melyhez Kriza úr az 532—534. lapokon, hivatkozván az idézett zalai regélésre, néhány becses észrevételt, sőt a *regelés* hajdani nagy divatozását tanúsító idézést teszen.

2) *Háromszékiek és erdővidékiek*, számszerint 88, a 137—191. l.

3) *Marosszékiek*, számszerint 66, a 192—222. l.

4) *Vegyesek*, a) a néptől : 40 ; b) ismeretlen szerzőktől : 36 ; c) szombatos énekek : 3 ; d) iroktól, kiket a gyűjtő a jegyzetek közt meg is nevez : 54, — a 223—343. l.

5) *Pótlék* az udvarszékiekhöz, köztök első helyen (a 314. lapon az 584. szám alatt) *Kömives Kelemenné*, Dévára várának építéséről való gyönyörű monda. Kömives Kelemenné az urát akarja meglátogatni, s befogat, nem tudván, hogy mi egység lett a kömivesek közt. Mert :

„Tizönkét kömijes ésszetanakodék,  
Magoss Déva várát hogy fölépítenék,  
Hogy fölépítenék félvéka ezüstér,  
Félvéka ezüstér, félvéka aranyér.  
Déva várossához meg is megjelöntek,  
Magoss Déva várhoz hézza is kezdöttek,  
A mit raktak délig, leomlott estére,  
A mit raktak estig, leomlott rögge're.  
Megint tanakodott tizönkét kömijes,  
Falat megálitni, hogy lössz lehetséges,  
Míg elvégre ijen gondolatra jöttek,  
Egymás között szoross egységöt töttek :  
Kinek felesége legelőbb jó ide,  
Szép gyöngén fogjuk meg, dobjuk bé a tűzbe,

Keverjük a mészbe gyöngé teste hammát,  
Aval álítsuk meg magoss Déva várát.

Kelemenné Dévára ér, köszön a kőműveseknek és férjének, kitül válaszul veszi :

Édös feleségöm, neköd is jó napot!  
Hát ide mér' jöttél a veszedelmedre,  
Szép gyöngén megfogunk, bédobunk a tűzbe.  
Tizönkét kőmijes azt a törvény tötte stb.

Kelemenné hazatér búcsút venni ,asszon baráti'-tól és ,szép kicsi fija'-tól, s visszamegyen sírva Déva vára felé, hol  
Megfogák szép gyöngén, bétövék a tűzbe,  
Az ő gyöngé hammát keverék a mészbe,  
Aval álították meg magoss Déva várát,  
Csak így nyerheték meg annak drága árát.

Kis fija kérdezi a haza térő atyjától, hol van édes anyja?

Mönny ê, fiam, mönny ê, magoss Déva várra,  
Ott van a te anyád, kőfalba van rakva.  
Elindúla sírva az ő kicsi fia,  
Elindúla sírva magoss Déva várra,  
Háromszó kiátá magoss Déva várán :  
Anyám, édös anyám, szój bár egyet hézzám!  
Nem szólhatok, fiam! mert a kőfal szoritt,  
Eröss kövek közzi vagyok bérakva itt. —  
Szüve meghasada s a föld is alatta,  
S az ő kicsi fia oda beléhulla.

II. T á n c z s z ó k, melyek mind *háromszékiek* és *udvarszékiek*.

III. T a l á l ó s - m e s é k, mindössze csak 116.

IV. N é p s a j á t s á g o k, úgymint: szállásmódok, közmondások; családnevek; keresztnevek; gúnynevek; ló-nevek; ökrök, tehenek, bikák, kosok, kanok, ebek, macskák nevei; mezőerdő- és hegynevek.

V. N é p m e s é k, számszerint 20, a 395—488. l.

VI. T á j s z ó t á r, nagybecsű minden tekintetben; két-hasábos apró betűkkel nyomtatott 32 lapon, a 492—524. l. A tájszótárra nézve megmondja szerző, hogy mindent megtett arra nézve, „hogy a tájszóknak nem csak *lelkét*, igaz értelmét, hanem sajátos *testét*, alakját és hangját is úgy állíthassa elő, mint azok külön vidé-

keiken élni és járnai szoktak. E részben több szó valódi értelmének kitudhatása végett számos ügybarátimmal hosszás levelezéseket is folytattam, s egy-egy ritkább tájszó, mint valamely kiveszésnek indúlt nemesvad tanyájának kifürkészése végett, úgyszólván, hajtóvadászatot rendeztem, míg végre hatalmunkba kerítettük. S ha e kisdéd tájszótárt a most megjelenő Nagy szótárral egybevetjük, meglátjuk, mennyi szóval gazdagítja a nyelv szókincsét. Csak az **A** betű alatt ott van *abagos* = szőrösen született gyermek; *abajdok* = izlés és aránynélküli nagy test vagy mű; *ágyni*, melynek származéka *ágyás*, nyomtatásra kiterített gabona, nálunk is szokott, de az ige szokatlan; — *árté* = derék, pompás, p. o. *árté* vendégség, melyeket a szótár írójai nem ismertek; — azonkívül van: *álmottam*, *álmottad*, *álmotta* = álmomban stb., melynek a szótár csak a 3-dik személybelijét hozza fel, de melyet nem kell az ott idézett példákkal a régi bibliafordításból összezavarni, p. o. „látá ő napát *fekette* és *hideglelette*“ = *vidit socrum suam jacentem* stb., mert *álmotta* itt a tájszótárban ellentétét teszi az *imettem*, *imetted*, *imette*-nek, tehát jelenti „in somno“, mint emez „*expergefatum esse*“; — mit Ápaczai Csere János legjobban magyaráz nekünk, midőn írja: „Mert naponként számtalant láttatunk álmunkban érzeni vagy képzeni, a melybe semmi sincs; nincsen is az ilyenformán kételkedőnek semmi bizonyos jele, melylyel álmát *imettétől* bizonyosan megkülönböztethetné.“ — Van *ázalék* = disznó áprőlék, mit a Nagyszótár így értelmez: *ázalék* = a növények országából, kerti veteményekből, zöldségből készített ételnemű főzelék. Az *aszat* szó is más a tájszótárban, más a Nagy szótárban. Ebben *aszat* = *aszag* = szemét, holmi aszott gyimgyom, trágya; abban *aszat* = búzaközi tövis neme; nálunk ezt *aczat*-nak nevezik, tavasszal *aczatolják* vagy mácsonyázzák a búzát. — — **A** tájszótár után következnek még

*Jegyzetek a közlött szöveghez, végre*

*Néhány szó a székely nyelvjárásról*, melylyel a szerkesztő méltóan fejezi be a kötetet. Hivatkozván mind arra, mit a székelyek nyelvéről imitt-amott találunk, a tudósításokat saját tapasztalása és hírei után (s kinek lehet abban több tapasztalása mint Krizának? vagy kinek van módjában oly biztos híreket és tudomást szerezni, mint neki?) kiegészíti, egyszersmind meghatározza. Mert tudnia kell az olvasónak, hogy a szerkesztő mindenütt a helybeli vagy táj-

beli kiejtés szerint írja és nyomtatja gyűjteményét, ez tehát már maga legteljesebb és leghitelesebb tájnyelv-ismertetés.

A gyűjteménynek kétféle nagy érdeme van. Egy az, hogy a legősibb magyar népnek költését és költői tehetségét rakja szemünk elé, — mi már magában is nagy becsü, ha különben a tartalom mivel sem tűnnék ki. Ámde a székelyek költése az eredetiségen felül még nem kevés darabjainak műbecsével is annyira jeles, hogy néhány díszét nyújtja nekünk a magyar szellem költésének. — Más az, hogy a magyar nyelvnek oly sajátságait tárja ki előttünk, melyeket másutt vagy épen nem, vagy nem ily teljességgel találunk, s melyek nyelvünk tudományában felette sokat érnek. Gyakran fogunk ezen túl reá hivatkozni. Köszönettel tartozik tehát a magyar irodalom és nyelvtudomány Kríza úrnak, hogy fáradtsága, szerelmes gondja és hűsége által létre hozta e gyűjteményt, mely nála nélkül bajosan látott volna napvilágot. De köszönettel tartozunk gróf *Mikónak* is, „ki minden oly ügyön, hol legközelebbi vére, a székely, érdeke van szóban, lelkének egész szerelmével csügg, értesülve e vállalat felől, azt magas figyelmére méltatni s megjelenhetését nemes lelkü áldozatával előre biztosítani kegyes volt.“

Vajha mentül hamarább vehetnők a másik (vagy második) kötetet!

HUNFALVY PÁL.

---

## VEGYES APRÓSÁGOK.

### ISMERTETÉSEK, ÉSZREVÉTELEK, FEJTEGETÉSEK.

1) *Álnok*. — Nyelvt. Közl. I, 308. kétségbe vontam volt a magyar *álnok* szó eredeti magyarságát, a mi annyiban bír némi fontossággal, a mennyiben *álnok* közönségesen olyan magyar szónak tekintetik, mely *nok* képzővel készült s mégsem szláv eredetű. Mert tudvalevőleg a *nok*, *nök* (*nek*) képző a magyarban régebben is használtató csak oly szókban fordul elő, melyeknek többi része szláv eredetű, magában a szlávtságban ez egy alakja lévén : *nik*; természetes, hogy nem a magyar ragasztotta oda, hanem a kész *nik*-es szót vette át a szlávból, csak a végzet hangzatját magyarosítván meg, hogy a magas- és mélyhangúságnak a magyar hangtörvényektől kívánt különbsége legyen meg. Ilyenek : *bajnok* (lásd I, 311. *boj* pugno; szláv *bojnik* pugnator), *szövétnek* (ebből : *svetnik*; *svet* világ, világosság) stb. Czuczor-Fogarasi is elismerik a *nik* igaz szláv voltát (NSzót., Előb. 146), mondván, hogy ez „a szláv nyelvekben oly gyakori és általános, hogy azt eredeti sajátjoknak kell tartanunk.“ Szerintök egészen szlávok : *asztalnok*, *komornok*, *szövétnek*; magyaroknak tekinthetők : *álnok*, *tálnok*, *tárnok*, *fegyvernek*; közös : *bajnok*; kétesek *lednek*, *csarnok*, *rosnok*. — A szláv *nik* (magyaros *nok*, *nök*) képző, mint szóalapot, melyhez járúljon, főnevet kíván, s azért véltem volt, hogy *álnok* jobban az ószláv *alb* (al) nequitia-tól származtatható, mint a magyar *ál* = hamis-tól; szóval azt, hogy magyar *álnok* nem csak szláv képzővel van, hanem mindenestül szláv eredetű szó. Mint ilyennek, megfelelné neki ezen ószláv alakja *albnikъ*, melyet ugyan magát nem találtam volt, de egész szabályszerűséggel föltehettem; kivált az *albъ* insidiosus mellett. Véleményem igazolására most fölhozhatom ennek újszláv mását, a mint ez a déli szlávtság ily című szótárában : „Gazophylacium Illyrico-latinum. (Szer-

zöje : Bellosztenecz János. Zágráb 1740.)“ található : *jálnik* simulator, deceptor, circumventor. Synonymuma *himbenik* (ettől : *himba* dolus, fraus, deceptio; melléknév : *himben* dolosus, fraudulentus, fallax). Az ószláv *alb*-nak megfelelő *jál* így van adva : invidia, odium; a *albъ*-nak megfelelő *jalen* : invidus, invidiosus; negligens; iniquus, injustus, improbus. Nem nehéz ezek között az *álnok* jelentésére rátalálni. A müncheni és bécsi codexekben előforduló : *álnokodik* sem hozhat senkit is zavarba, mert bizonyosan *álnokolkodik* helyett való, a mint a NSzótár is megjegyzi.

Az ezen kívül még magyarnak tekintett *tárnok*, *tálnok*, *fegyvernek* szókat nem akarom most bántani; mert *tár* szónak áltaji vagy árja eredetének kutatása, melyről MNyelv. III, 461. Hunfalvy értekezik, nagy fa, melybe még nem merem vágni fejszemet. Csak azt jegyzem meg, hogy a déliszlávban (l. Bellosztenecz szót.) van *tárnik*, thesaurarius, praefectus aerarii (a *tar*-ból származó melléknév is ebben : *tarna komora* thesaurarium, aerarium, domus thesauraria, szóserint „táros kamara“); *tárnik* képzőjét (*nik*) ugyan csak a szláv ragaszthatta a *tár*-hoz, de azért meglehet, hogy a kétes eredetű *tár*-t mégis a magyartól vette át, mint több más elvitázhatlan magyar szót is (p. o. *falat* frustum, szlávul *kús*, olv. *kúsz*; *harmica* tricesima = harminczad). — A *tálnok* is régibb keltű : Molnár Albertnél *tálnak* v. *talnok* dapifer; de a *fegyvernek* már újabb, Molnár Albertnél, még PPápainál is : *fegyverhordozó*.

A kétes *nok*-osok közül a *lednek*-et illetőleg föl lehet hozni az orosz *ледвецъ*-et is (*ledvec*, wicke), mely azáltal hogy más képzővel van; némileg arra mutat, hogy az alapszó *led* is inkább szláv eredetű. —

Egy jó példa arra, hogy mily képzőt használ a magyar nyelv a szláv *nik* helyébe, lehet ez : dsláv *kormán-nik* gubernator navis = magy. *kormány-os* (*kormán* gubernaculum navis = *kormány*), v. ö. *kapu-s*, *gulyás*, *tehen-es*, *hajó-s* stb. Igen jellemző e tekintetben, hogy a magyar nyelv némely idegen eredetű szóhoz, mely már az idegen nyelvben saját képzőjénél fogva az említett magy. *os*, *es*, vagy szláv *nik* képző értelmét magában foglalja, még egyszer *os*, *es*-et ragasztott, mintegy ez által ki akarván jelenteni, hogy az idegen szó olyan jellemű, mint azon hasonfajú szók, melyeket maga *os*, *es*-sel képez, p. o. *korcsmár-os*, szláv *krčmár*, dszl. *kerčmár* (ettől : *krčma*, *kerčma* = *korcsma*). Itt a magyar nyelv utólagos *os* képzővel mint-

egy azt akarja mondani, hogy, ha a szláv meg nem előzi *ár* képzőjével, ő *korcsma*-ból ezt képzí vala: *korcsmás*, a mi = *korcsmár* lett volna. Пленек: *mészár-os* = dszl. *mesar* (olv. *meszar*), tót *müsjar*, szószerint ném. „fleisch-er“, ettől *mäso*, dszl. *meso*, orosz мясо, *mjaso*, *mäso* (oroszul *müsjar* helyett *nik* képzővel: мясникъ, *mjasnik*, *mäs-nik*); *olejkár-os*.

2) *Kedig*, *pedig*. — A régi *kedig*, mai *pedig* — mondatviszonyító conjunctio; de vajjon mi az eredeti szóértéke? — A magyar *kedig* (ez a *pedig*-nél eredetibb alak) azt teszi: igaz, való (wahr, verus). — Azonos a jakut: *kirdik* v. *kiržik* = tör. كچرك *gerček*-kel, mely mint névszó épen ezt teszi: igaz, való, (wahr, verus).

Ez állításom hangalaki oldaláról némi bizonyítást kíván. Teljesen megfelelő volna a jakut *kirdik*-nek magyar *\*kerdig* vagy bár *\*keldig* is; példákat kell tehát fölmutatnom arra, hogy a magyar nyelv *t*-hangok és ezekkel rokon hangok előtt, már régebbi szókban is az *r* és *l* liquidákat elejtette. Mert ezen elejtés, hol csak mai táj-  
ejtésben mutatkozik, de nem a derékköznyelvben is (székely: *mett* = mert, *miét* miért, *mingyát* mindjárt, *vót* volt, *hót* holt stb.), tán nem terjed vissza azon korba, melyben *kedig*-et már *r* nélkül találjuk; főleg tehát olyan példa kell, hol különben egyező szóban a török-jakut megtartotta a liquidát (*r*, *l*), a magyarban pedig azt általában már nem találjuk. Ilyen példa magy. *hát* = tör. *ard*, mely gutturalis előhangot vesztett, épen úgy mint ezen második szintén ide-tartozó példában: tör. *altı* = magy. *hat*, osztj. *khüt*; — magy. *négy* ebből lett: *nelgy* v. *nergy* úgy állván ellenében a tör. *dört*, hogy a vég *t*-nek a magy. *gy* felel meg, de az ez előtt való *r* már nincs a *négy*-ben; — a *hangya* = tör. *karınja*, jak. *kımirdagas*, karagasz *kamerska* (e szerint valószínű, hogy a tör. *karınja* e h. *karımja*, betű-átcsereeléssel e h. *kamır-ja*): magy. *hangya* akár *\*harngya* volt a legközelebb megelőzője, akár *\*hamcrgya* (= jak. *kımirda-gas*), *hamagya*, *hamgya*, mindenestre elejtette az *r*-et, dentalis hang (*d*, v. *n*) előtt; — magy. *húgy* stella = tör. *jıld-iz*, csuv. *šuld-ur*, jak. *sul-us*; — magy. *pocok*, *mocok*, tör. *balçık*; — magy. *föd-ni*, tör. *ört-mek* (v. ö. osztják *ede* födél, tör. *örtü*). — Az *r*-nek *t* és rokon hangok előtt való elejtése azonban itt-ott a törökben is mutatkozik; leginkább engedte azt lábra kapni, még a nyelvtani formák képzésében is, a csuvas (l. erről NyK. I, 367. l.); egyes gyökszókban is, egybetartva a törökkel p. o. *vuda*, tör. *orta* közép; *itti* v. *itti* a többi, tör. *artık*



több, jak. *orduk* (meglehet a magyar *egyéb* is ehhez tartozó); *tuvat* négy = jak. *tüörd*, tör. *dört* (*tewart* helyett); *vid-üs* földni, az imént említett tör. *ört-mek* stb. — Azonban elég ennyi annak fölmutatására hogy csak *r* vagy *l* nélkül ismeretes magyar szók bírhatták *t* és rokon hangok előtt valaha ezen *r* és *l*-t; több ilyen bizonyítást hozhat még más áltaji nyelv egybehasonlítása, p. o. magy. *hid*, finn *silta*, *faggyu*, osztj. *polí* stb. — Magában a magyarban csak az egymás mellett álló *verdik* és *vedlik* (azaz : *verdlík*)-re figyelmeztetek még. — Abban tehát nincs nehézség, hogy egy hajdani \**kerdig* (v. \**keldig*) ezzé változhatott : *kedig*. — Továbbá hogy a *d*-vel való alak (jak. *kirdik* az eredetibb, a melyből a *ž*, *č*-vel való jak. *kiržik*, oszm. *gerček* elváltoztak, a hangfejlődés természetes menetén kívül, *kojb. kirtis* is mutatja, mely *t*-vel való. — Végre, hogy a *k*-hangú török végzet szintén még teljes *k* hanggal megvan a megfelelő magyar szóban, erre hasonló eseteket láthatni M. Ak. Értesítő, Nyelvt. oszt. II, 165.

A *kedig* (*pedig*) fent állított eredeti szóértéke mutatkozik 1) abban, hogy mint conjunctio adversativát a régi magyar litteratorok a latin *vero* kifejezésére használták, melynek etymologicus jelentését is nem lehetett nem érezniök. A latin *vero* is rendszeren nem a mondat elején hanem valamely kiemelt mondatrészt után áll; a *kedig* (*pedig*)-nek is ily elhelyeztetését bátran latinismusnak lehet tartani; 2) azon magyarosabb használatban, melynél fogva adversativ mondatnak elején áll, még *pedig* ilyenekben : „állítod, *pedig* nem úgy van“; „czivódnak, *pedig* jobb lenne egyetérteni“ (Gyergyai, Magyar. ny. sajtáságai 64.). — Itt a *pedig*-nek nem jut más szerep, mint bizonyítgatva emelni ki az ellenvetés igaz voltát; az ellenvetés mindig olyan alaptartalmú, a melybe az ellenmondat tartalma beléütközik; jól lehet tehát magyarázni a fentebbi mondatot így : „czivódnak; igazán (bizony, *fürwahr, wahrlich, meiner treu*) jobb lenne egyetérteni.“ A két ellenmondat logikai viszonya ugyanaz marad, bár megfordítjuk is a rendet : „jobb lenne egyetérteni, czivódnak“ vagy a mondatviszonyítást kiteve : „jobb volna *ugyan* egyetérteni, *de azért mégis* czivódnak“; ily helyt a német nyelv a *zwar*-t használja (= *ugyan*), mely szintén nem egyéb mint „*ze wäre*“ : *zwar wäre es besser . . . und dennoch . . .*

A *kedig* (*pedig*)-hez régenten és még mai nap is nagyon szeret járulni *len* rag : *kediglen* (*pediglen*). — Ezen *lan, len* rag is azo-

nos a módhatározót képző tatár *lajın*, *lejın*, jak. *lın*-nel, melynek alapját a hasonjelentésű tat. *laj*, *lej*, jak *lï*, *lï*, csuv. *la*, *le* (l. Ny. Közl. II, 21) = magy. *lag*, *leg* teszi. *Kediglen* (*pediglen*) tehát *len* ragjánál fogva adverbium alakú is, ily jelentéssel: igazán, valóban (*igazlag*, *wahrlich*).

3) Schott V. „*Altajische studien*“ II, czikk. (A berlini tudom. akademia 1861-ki „*Abhandlung*“-jaiban). — Schott áltaji tanulmányainak első cikkét még Magy. Nyelvészet VI, 165. stb. ismertetem meg; most a másodikból is, mely „hátulsó részt vagy tájat“ jelentő, s többféle időhatározót valamint szó- és mondatviszonyítót eresztő áltaji alapszókat tárgyal, ránk nézve érdekes tényeket emelhetünk ki.

Egy első csoportban szóba jő a magy. *késő* és *késni*, mely alakjára nézve legközelebb jár a tör. *kiç*, *geç*-hez, és temporalis jelentését az „utána, még hátul való“ localis jelentésből nyerte. Emez van még az alakilag egyező csuvas *khis*-ben (tkp. *khïs*, a Ny. Közl.-ben eddig követett írásmódom szerint *hïš*, v. ö. fent a 31 és 43. ll.); továbbá mong. *khoj(i)* hátul, késő, melynek *khoj* alakjától származnak *khojno*, *khojna* (hátra, később), meg mandsu *khono* adhuc, etiam. E szerint alapszóul tünteti föl Schott úr ezt: mong. *khoj*, *khoj*, hozzá csatolván még a csuv. *kaj*-t is (*kaj-la* hátra stb.). Ebből új névszóalakok keletkeznek: mongol *khoj-tu* hátulvaló, következő, a melynek *tu* képzőjét fölismeri a csuvas *kot*, tör. *küt*, *güt* (culus) vég *t*-jében; sőt igezők is: mong. *khoj(i)* mint igező „késni“, török *kajt*, *kajüt*-mak revertor, meg jakut *khojutá* „elkésni“ (*khojut* v. *khojut* később, azután). E tények arra a kérdésre vezetnek bennünket, vajjon szabad-e a magy. *késő*-t (spät, serus) a *késni* igezől származtatni? vagy így kell-e taglalni e szavunkat: *ké-ső*, mely úgy volna képezve mint *el-ső*, *bel-ső*, *utol-só*, *al-só* stb. Úgy látszik, már fogalmánál fogva is, ezek sorába tartozik a *késő*, minthogy az egyszerű hely- és ebből elváltozva időviszonyi fogalom eredetibb, mint a csak ezen fogalmon alapuló igecselekvésé. Továbbá legalább *kajüt* nyilván képzőt mutat, mely által ez igező az alapszóból (*kaj*-ból) származik, akárminek tartjuk is e képzőt (ha nem is verbum substantivum maradékanak, Schott úr szerint, mely a *küt*, *güt* elmenni igeiben is megvolna); jak. *khojutá* nyilván csak a *khojut* kész adverbiumból származik. Meglehet azonban, hogy *késő*-ben nem *ké*-hez, hanem már *kés* alapszóhoz járult a *ső* képző, azaz hogy tkp. *késső* volna a teljes alakja. Mert különben

nem tudjuk szorosán fölfogni a tör. *geč*, meg csuv. *hiš*-hoz való viszonyát, miután ezekben nincs a magy. -*só*, -*ső*-nek megfelelő képző (mely szerepet különben a tör. *ki*, csuvas *hi*, *ghi* szokott vinni : *ev-vel-ki*, *bugün-ki* stb.); ezen alapszóból egyrészt, most már nem látható képzővel, a *kés-ik* ige \*), másrészt a *kés-ső* (*késű*) névszó keletkeztek volna. — Mint a csuvas *hiš* (*khüs*)-nek legközelebb álló török megfelelőjét azonban nem *geč*-et, hanem *كیج* *kíč*-ot tekintjük (hajó tatja, általában valaminek hátulsó része). — Egy magyar ige, mely talán szintén egy helyviszonyos alapszóból ered, ez lehetne : *köv-et-ni*. — Még egy kojbal-tatár ige, mely hasonló alapnak köszöni keletkezett, ez : *burnîrmen* (tő : *burna*) „ülül menni, meg-előzni“ (*burun* orr és „das vordere“; *burunga* szószerint „der nase nach“ = nach vorn).

A második csoportban akadunk a magy. *de*-re is, a török *da*, *de* (és, is), *daha*, *dakhë*, *takë* (adhuc, rursum, etiam), mordvin *taga*, finn *tai* (*tahi*) vagy *ta* („vagy“ — de „meg, és“ is) tisztes társaságában. A *de*-nek mai adversatív jelentése, az „utána, s így hozzátevés“ alapjelentéséből fejlődött; azonban a török *dakhë*-nak is sokhelyt már adversatív kezd lenni, s magam vettem észre fordítás közben, hogy helylyel közzel magyar *de*-vel fordítható. — Az alapszó mindezekre nézve *taka* : épen így a finnben „pars postica“ (*ta'an*, *ta'aksi*, *taas* retro, iterum, v. ö. M. Nyelv. V, 242); mandsu *dokho* occiput. — A magyarban még a *tat*-ot (hajó-*tat*) is figyelembe lehet venni, ha az netán úgy alakult volna, mint tör. *göt*, csuv. *kot* (culus). — Hát ez : *tag-ad-ni*?

A 3-ik csoportban legelül a magy. *hát*-ot találjuk, melyről azt írja Sch. úr : „mint főnév“ „rücken (dorsum),“ mint particula „sonach, folglich“ s a feltételező *ha* kíséretében (*hát-ha*) a német „wenn nun,“ „wie aber wenn.“ Sch. úr nem akarja a következtető magy. *hát*-ot a *hát* = dorsum-tól külön gyökből származtatni. Ebben nem érthetünk vele egyet. Mert semmi esetre nem lehet a következtető *hát*-ot a *tehát*-tól elválasztani, mely régibben ezt tette : „akkor“ (*te-hát*, v. *tu-hát*) és melynek *hát*-ja egy „kor“-t jelentő *há* v. *hó*-ból ered, mely még más ragokkal is fordul elő a magyarban (*hé-be*, *hó-ba*, *idő-há-ra*). V. ö. e szó fejtegetését Magyar Nyelv. VI, 176. hol azt is mondtam, hogy a magában használt *hát*, a mint mai nyelvérettünk

\*) Meglehet hogy *kés-s-ik* volt az, a miből *késs-ik*, *késik* változott el.

is mondja, ugyancsak *tehát*-ot ér, és ennek kihagyásos rövidültje. — A *hát* (dorsum) szóval rokon finn *hartio*, lapp *hardo* „váll“, mely jelentés rokon szókban a „dorsum“-jelentéssel váltakozhatik\*); így p. o. a lapp *ólke*, finn *olka*, eszt. *olla* = „humerus“ (maga a magy. *váll* is); de egyszersmind = tör. *arka* „dorsum.“ Továbbá egy a magy. *hát*-tal tör. *art*, *ard* „hát“, mely *rt*-vel levén, Sch. úr szerint az *rk* (*lk*)-val való *ark-a*, (*olk-a*)-val jóformán rokonnak tekinthető. Ettől mégis vonakodnánk, mert így a magy. *váll* (= *olka*, *olla*, *arka*)-nak a *hát* (= *hartio*, *art*)-tal való azonossága következne, a mit bajos lesz elfogadni; másodsor, ha ugyanazon egy nyelv látszólag egy fogalomra két különhangú névvel bír, nagyon valószínű, hogy épen valami különbséget akar tenni és kifejezni a két, bár egymáshoz közel álló, névfogalom között. Így a „pars postica“ jelentése csak az *ard*-ot illeti (*ard-im-da* utána, mögötte stb.), ellenben *arka* csak a gerinces kiálló hátrésznek vétetik: *at arkasí*, ló-hát, *bičak arkasí* kés háta. — A *hartio h-ját s* (= *sz*)-ből eredetnek tartja Sch. úr, mert találkoznak: finn *selkä* dorsum, *särkä* dorsum; tör. *sirt* hátgerincz, magyar *szirt* (nacken, genick). Következne ebből, hogy a törökben *ard* és *sirt*, magyarban *szirt* és *hát*, finnben *selkä*, *särkä* és *olka* egyek legyenek, a mi ellen iménti észrevételünk szól. — Érdekes a finn *häntä* „cauda“ is, nem csak hogy az „után“ viszony kifejezésére használtatik (juokse sen *häntään* = fuss utána, tkp. farka után), és így = tatár *kin* (*kin-i-den* a parte postica ejus) mutatkozik; hanem azért is, mert *häntä*-től a „lupus“ épen úgy nevezetik *κατ' ἐξοχήν* *hännikäs*-nek „caudatus“nak, mint magyar „fark“-tól *farkas*-nak. Hogy a *farkas* nem árja eredetű, bármily hasonlók: szkr. *vrka* (*varka*), szláv *vluk*, *volk*, — ennek azt veti ellenébe Sch. úr, hogy a magyar szóban az *as* magyar képző van hozzáadva, s hogy *fark* igaz eredeti magyar szó = cauda. Még azt lehet hozzátenni, hogy az árja formák, melyek itt kérdésbe jönnek, *v*-vel kezdődnek, a magyar pedig ezt nem szokta változtatni árja szó átvételkor; legközelebb is tán a szlávtól vette volna (a honnét p. o. a *medve*-t is kapta); — ime *v*-vel kezdődő szláv szók: *vedro*, *vichr*, *večerja* stb. mind megtartják a *v*-t, nem változtatják *f*-fé: *veder*, *vihar*, *vacsora* stb. — Ez alkalommal a magyar *féreg* szót is ejti szóba

\*) Analogiául hozza föl: spanyol *espalda* (váll), többesszámban *espaldas* (hát), tungúz *nuru* (hát), tör. *onus* (váll, \**onur*).

Sch. úr, mely = „vermis“ és „lupus.“ E két jelentés közül prioritást a „vermis“-nek ad, mert a *féreg* gyöke a vogulban tűnik elő, mint *për* „sich drehen, winden.“ Analogiául szolgál a török *kurt* lupus, *aghač kurdu* (baumwolf = raupe), csak hogy itt a „lupus“ jelentésnek jutna a prioritás. Ez mégis kérdéses lehet, mert kojbal-tatárban *kurt* csak „vermis“, szintén csuvas *khort* „vermis“, és „apis.“ A *féreg* szót különben az egér-ről is használják a székelyek.

A negyedik csoportban Schott úr a magy. *meg* (*mög*) áltaji rokonságát tárgyalja; de ennek ismertetését már, a hely szüke miatt, jövőre kell halasztanom.

4) *Tövisk, tövis* : A *tövisk* szóban, e mellett : *tövis*, a *k* nem csupa toldalék, hanem igen lényeges rész. Ugyanis *tövisk* nem egyéb mint a *tő* (*tü*) acus szónak kicsinyítő alakja s az *isk* a kicsinyítő képző, mely az igen közönséges tör. *čik*, *čik* kicsinyítőnek felel meg; más szóval, *töv-isk* e h. *töv-sik*, *töv-csik*. V. ö. a török kicsinyítőkről Schott, Altajische studien I. ismertetését (MNYelvészet VI, 166.). Vagy lehet *tövisk*-et úgy is nézni, hogy eredetibb *tövisk* helyett való, mikor aztán a *tövi* magának a *tő*, *tü*-nek tükrözné vissza hajdan volt teljesebb alakját. Ugyanis a *tő*, *tü* szónak gyökigéje nem lehet más, mint azon *tü-ni* (*tő-ni*) ige, melyet MNYelv. VI, 545. mint a magyarban meglevőt kimutattam = tör. *tik*-mek (szúrni); Régi magyar Passio, ed. Toldy 215. „nagy sokszor az töviskek az ő áldott lábait *meg-tüdesték* (*tü*-desni, mint *ver-des-ni*) vala.“ A török *tiken*, *diken* (tövis) nyilván a *tik*, *dik*-mek ige nomen agentise („szúró“), s szintígy a magyar *tő*, *tü* ebből vonódott össze : *tövő*, v. *tüvő*, mely helyett *tüvő*, *tüvül* is lehetett. Ennek mása volna a *tövi* ebben : *tövi-sk*. A *tövis* e szerint csak a *tövisk*-nek könnyebb ejtéssel való mása; *sk* (*sik*) nem megtoldott képző, hanem az *s* csonkult képző. Így, ha nem tudva is miért, helyesen és találóan mondta volna már Molnár Albert, Gram. Ung. (Hanoviae 1610.), 38. lapján : „Apocope contra est de fine literae aut syllabae amputatio, ut : *tövis* pro *tövisk* spina“ stb.

5) *Ezüst*. — Pott (I. Steinthal, Zeitschr. für Völkerpsychologie II, 121.) egyebek közt azt említi, hogy az osszét nyelvben (mely különben árja nyelv), *aevzist* (*s* = *sz*) „argentum“-ot jelent, s maga jegyzi meg : „womit in auffallender weise ung. *ezüst* zusammenklingt, so dass hier wahrhafte verwandtschaft vorliegen möchte.“ Mondhatnók inkább, hogy a két szó azonossága, s egyszersmind valami kölcsönvétel tűnik előnkbe. — Feltetsző mindenesetre, hogy

a magyar nyelv az *arany* szót, háár kissé eltérő alakkal, közösen bírja a törökséggel: tör. *altun*, jakut *altan* (de jelentése „réz“), csuvas *ıldēm* (arany); nem így az *ezüst*-öt, mely tör. *gömiš*, kojbal-tat. *kitmüs*, jak. *kömiš*, csuv. *kitmül*. — Egy tekintetben közelebb jár a magy. *arany* alakhoz osztj. *sarña*, *sorña*; az ezekbeli *r*-nek tör. *lt*-hez való viszonyát azonban mutatja a cseremisiz *šörtñe*.

BUDENZ JÓZSEF.

## KÖNYVJELENTÉSEK.

**P. Vergilii Maronis Aeneidos liber secundus.** Ex Ribbecki recensione recognovit et perpetua annotatione illustravit *Aemilius Thewrewk a Ponor*, Professor Budensis. Pestini. In aedibus Gustavi Heckenasti. 1863.

A kitől tavál Homér Iliása-t ismerteté meg Budenz József (Nyelvt. Közlemények I. 145. stb. l.), ugyanattól itt Virgilius megkezdett kiadását jelenthetjük. Lesz gondunk reá, hogy megismer-tessük, ha majd az egész második könyv a közönség kezében lesz.

**Szótár C. Julius Caesar de bello Gallico és de bello Civili** című emlékirataihoz, gymnasiumok és reáltanodák számára. Készítette *Bartl Antal* tanár a pesti kir. főgymnasiumnál. Pest, kiadják Kugler és Essman. 1863. (XVIII. és 236 lap. Ára nincs ki-téve.) A XVIII. lapnyi bevezetésnek tartalma: A) Caesar élete és iratai. B) Földirati adatok: I. Gallia, hosszabb czikk, II. Germa-nia, III. Britannia. C) Történeti adatok Galliáról. D) A rómaiak hadügye Caesar idejében: I. A seregnek felosztása, II. a hadsereg-nek fegyverzése, III. a hadseregnek felállításása és alkalmazása az ütközetben, IV. a seregnek alkalmazása megerősített helyek bevételénél (erre nézve figyelmeztetem a szorgalmatos szerzőt, hogy jó lesz az „oppugnatio repentina“-t és az „obsidio“-t „obsessio“-t a régi helyesebb szókkal, úgymint *ostrom* és *megszállás*-sal kitenni), V. a hadsereg alkalmazása erősített helyek megvédésénél, VI. a római hadsereg az útbán, VII. a római tábor, VIII. a római hadsereg hadi jelvényei és harczenéje. E) A gallok, germánok és britannok had-ügye. F) Időszámítás és hossz mérték a rómaiaknál.

## Könyvhirdetések.

**A magyar nyelv Szótára.** A magyar tudományos Akadémia megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János m. akad. r. tagok. Első kötet. — Pesten, 1862. Emich Gusztáv magy. akad. könyvnyomdásznál. — Ára 5 for. o. é. Előbeszéd 1—162 egész lap, a többi 1326 hasáb-lap.

**Chrestomathia Fennica.** — Finn olvasmányok a finn nyelvet tanulók számára. Szerkeszti Hunfalvy Pál. A magyar Akadémia kiadása. Pesten 1861. Eggenberger Ferdinánd akad. könyvtárosnál. I—X, meg 1—580 lap. A gyakorlati segítő, mely a szókat elemzi, 93 lapot tesz. Ára 3 for.

**Abuska,** csagataj török szógyűjtemény. Török kéziratokból fordította Vámbéry Ármin; előbeszéddel és jegyzetekkel kísérte Budenz József. — A magy. Akadémia kiadása. Pesten 1862. Eggenberger Ferd. akad. könyvtárosnál. Ára 1 for.

**Nyelvtudományi Közlemények.** Kiadja a Magy. tudom. Akadémia nyelvosztályának bizottsága. — Szerkeszti Hunfalvy Pál. Pesten 1862. Eggenberger Ferd. akad. könyvtárosnál. Első kötet. 476 lap. Ára 3 for.

**Magyar Nyelvészet.** Szerkeszti Hunfalvy Pál.

Első évfolyam, Pesten 1856. 412 lap. ára 5 fr. 25.

Második évfolyam, Pesten 1857. 478 " " 5 fr. 25.

Harmadik évfolyam, Pesten 1858. 486 " " 5 fr. 25.

Negyedik évfolyam, Pesten 1859. 480 " " 5 ft. 25.

Ötödik évfolyam, Pesten 1860. 560 " " 5 ft. 25.

Hatodik évfolyam, Pesten 1861. 556 " " 5 ft. 25.

Mind a hat évfolyam együtt 25 forint.

Pesten Osterlamm Károly könyvtárosnál.

# NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

a folyó 1863-ik évre három füzetben jelennek meg; az első most adatott ki, a második júliusban, a harmadik novemberben fog megjelenni.

A „**Nyelvtudományi közlemények**“ értekező részében azon értekezések vannak, melyek az akadémia és a bizottság ülésében felolvastattak vagy tárgyalattak. „Ismertető részök“-ben pedig tudósítások lesznek a bizottság üléseiről, s könyvismertetések úgy a bel-, mint a külföldön megjelent nyelvtudományi munkákról; ennél fogva ezen „Ismertető rész“ elfogad akárkitől bírálatokat.

Az előfizetési ár a 30 nagyrétű ívet tevő **három füzetre** csak **három forint**, postai bérmentes szétküldés mellett 3 fnt 30 kr. újpénzben.

Az előfizetési pénz alulírt hoz küldendő, ki a szétküldést pontosan fogja teljesíteni.

Pesten 1863 aprilis 10-kén.

**Eggenberger Ferdinánd,**

m. akad. könyvtáros.

(**Barátok-terén.**)